

వేదములు

సాయణాచార్య భాష్యమునకు తెలుగు అనువాదము

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్
www.freegurukul.org

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు కృష్ణుడు

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాభాజ

గురు గోతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు మైత్రన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

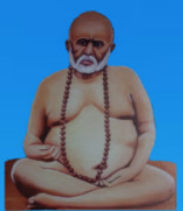

గురు వీరభక్త్యేంద్ర స్వామి

యోగి బేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు చైలింగ్ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస

అమ్మ శారదా దేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయిబాబా

గురు అరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళ స్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

“ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్” ద్వారా విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందించే సేవా కార్యక్రమంలో భాగంగా ఈ పుస్తకాన్ని ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్ నుంచి సేకరించి అందిస్తున్నాము. ఇందుకు మేము వారికి కృతజ్ఞత తెలియచేసుకుంటున్నాము.

సాయి రామ్ వారి సేవల విస్తరణలో భాగంగా ఈ ఫౌండేషన్ స్థాపించబడినది. ఈ స్వచ్ఛంద సంస్థ ద్వారానే అన్ని సేవలు అందించబడును. ఇటువంటి పుస్తకాలు మీరు వ్రాసినట్లయితే (లేక) సేకరిస్తే మాకు తెలియచేయండి. మేము ప్రతి విద్యార్థికి ఉచితంగా అందేలా చేస్తాము, తద్వారా ఉన్నత విలువలు, నైపుణ్యాలు కలిగిన విద్యార్థులను మన దేశానికి అందించవచ్చు. మాతో కలిసి నవ భారత నిర్మాణ కార్యక్రమంలో పనిచేయుటకు, భాగస్వామ్యం అగుటకు ఆసక్తి ఉంటే సంప్రదించగలరు.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) ఆర్కైవ్ వారి వెబ్ సైట్: <https://archive.org>
- 2) ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ వెబ్ సైట్ : www.freegurukul.org
- 3) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్ : <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) మొబైల్ ఆప్: Free Gurukul

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన,ధర్మ ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో ఆర్కైవ్ వారి సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఇది లాభార్జన దృష్టిలేని ఉచిత సేవ. ఈ సేవలో అంతర్జాలంలోని(ఇంటర్నెట్) లైసెన్సు / కాపీరైటు అభ్యంతరాలు లేనివి అనుకొన్న పుస్తకాలను గ్రహించటం జరిగినది. అనుకోకుండా ఏవైనా అభ్యంతరకరమైనవి ఉన్నచో మాకు తెలుప మనవి, వాటిని తొలగించగలము అని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Website: www.freegurukul.org

Mobile App: Free Gurukul

email: support@freegurukul.org

Facebook: www.facebook.com/freegurukul

Helpline/WhatsApp: 9042020123

“ మన లక్ష్యం: విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య అనేది ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందరికీ అందించబడాలి “

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ – Free Gurukul Education Foundation

సర్వం పరమాత్మ పాద సమర్పణమస్తు

ఆర్కైవ్ వారి వెబ్ సైట్:

<https://archive.org/>

Internet Archive: Digital Library of Internet & Library of Congress

Universal access to all knowledge

Web Video Texts Audio Software About Account TVNews OpenLibrary

Donate | Store | Blog | FAQ | Jobs | Volunteer Positions

Search: All Media Types Hello Komireddy (not you? sign in or log out)

Announcements (more)

Millions of historic images posted to Flickr

Zola Horn, librarian and activist, dies

Working to Stop Rewriting Copyright Laws via TPP Treaty

Web 426 billion pages saved over time

Wayback Machine

Welcome to the Archive

The Internet Archive, a 501(c)(3) non-profit, is building a digital library of Internet sites and other cultural artifacts in digital form. Like a paper library, we provide free access to researchers, historians, scholars, the print disabled, and the general public.

Video 1,721,625 movies

Curator's Choice (more)

Noveltoon: The Stupidsticious Cat
A very superstitious cat tries to catch Buzzy for breakfast but Buzzy outsmarts him. Animation by...

Recent Review

Little Ol Bosko In Bagdad
Average rating: ★★★★★

Live Music 131,731 concerts

Curator's Choice (more)

Yarn Live at Towne Crier Cafe on 2014-02-16
01. intro 02. Time Burns On 03. I Hate You 04. Down On Your Luck 05. Lost Cause 06. Christopher...

Recent Review

Grateful Dead Live at Merriweather Post Pavilion on 1985-06-30
Average rating: ★★★★★

Audio 2,095,303 recordings

Curator's Choice (more)

contra32: Infex - Type-E
How exactly does one create a golem? Although there are many variations in recorded methods and...

Recent Review

KM/TB Sol Rezza 2014
Average rating: ★★★★★

Texts 6,506,320 texts

Curator's Choice (more)

The Orchid world. A monthly illustrated journal...
No more published

Recent Review

الأسطورة الرابعة 04 - نجات علمية - تربية وتعليم
Average rating: ★★★★★

Most recent posts (write a post by going to a forum) more...

Subject	Poster	Forum	Replies	Date
PLEASE DELETE	kiwi0000	forums	0	1 hour ago
Re: Please change identifier	FishAndChipsWWEW	moviesandfilms	0	2 hours ago
Re: Please change identifier	FishAndChipsWWEW	moviesandfilms	0	2 hours ago
Re: Please change identifier	FishAndChipsWWEW	moviesandfilms	0	2 hours ago
Re: Please change identifier	FishAndChipsWWEW	moviesandfilms	0	2 hours ago
Re: Please change identifier	FishAndChipsWWEW	moviesandfilms	0	2 hours ago
Re: Please change identifier	FishAndChipsWWEW	moviesandfilms	0	2 hours ago
Re: Please change identifier	FishAndChipsWWEW	moviesandfilms	0	2 hours ago
Re: HELP!! need shows recommendations	wmonola	GratefulDead	0	2 hours ago
Re: You don't have to ask, cause you already know	wmonola	GratefulDead	0	2 hours ago
Re: HELP!! need shows recommendations	wmonola	GratefulDead	0	2 hours ago

Institutional Support

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసించజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పౌరమార్గిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినిచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

ఋగ్వేదసూక్తములు

శ్రీ సాయణాచార్య భాష్యమునకు తెలుగు
అనువాదము
(వ్యాకరణ స్వరవిశేషములతో)

అనువాదకర్త

డా॥ కురుమద్దాలి హయగ్రీవశర్మ
ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి.,

మాధవి పబ్లికేషన్స్

1992

విషయసూచిక

ఆకరము	పేజీ నం.
1. ఈ పోద్ఘాతము	i to ix
2. అగ్ని సూక్తము I-1	1
3. సవిత్సూక్తము I-35	12
4. మరుత్సూక్తము I-85	34
5. ద్యావాప్రధివీసూక్తము I-161	57
6. విష్ణుసూక్తము I-154	66
7. ద్యూతసూక్తము 10-34	80
8. పురుషసూక్తము 10-90	103

ఋగ్వేదసూక్తములు

శ్రీ సాయణాచార్య భాష్యమునకు తెలుగు అనువాదము (వ్యాకరణ స్వర విశేషములతో)

1. అగ్ని సూక్తము

సంహితాపాఠము :

1) అగ్నిమీశే పురోహితం యజ్ఞస్య దేవమృత్విజం।
హోతారం రత్నధాతమమ్॥

వదపాఠము :

అగ్నిం ఈశే పురోహితం యజ్ఞస్య దేవం।
ఋత్విజం హోతారం రత్నధాతమమ్॥

సాయణభాష్యము :

అగ్ని నామకం దేవమీశే-స్రామి మంత్రస్యహోత్రావ్రయోజ్యత్వా
దహం హోతా స్త్రామీతిలభ్యతే. కీదృశమగ్నిం యజ్ఞస్య పురోహితం-
యథారాజ్ఞః పురోహితస్తదభీష్టం సంపాదయతి తథాగ్నిరపి యజ్ఞ-
స్యాపీక్షితం హోమంసంపాదయతి. పునఃకీదృశం, దేవం - దానాది
గుణయుక్తం, హోతారమృత్విజం - దేవనాం యజ్ఞేషు హోతృనామక
ఋత్విగగ్నిరేవ. పునరపి కీదృశం! రత్నధాతమం-యాగఫలరూపా-
దాం రత్నా నామతి శయేనధారయితారం, పోషయితారం వా॥

సాయణభాష్యానువాదము :

అగ్ని యసు పేరుగల దేవం = దేవుని (హోతయగు నేను) ఈశే =
స్తుతించుచున్నాను. ఎటువంటి అగ్నిని: యజ్ఞస్య పురోహితం = రాజ

పురోహితుడు రాజయొక్క అభీష్టమును ఎట్లు నేరవేర్చునో అట్లే అగ్ని కూడా యజ్ఞమునకు కావలసిన హోమమును సమకూర్చును. అటువంటి అగ్నిని, దేవం=దానాది గుణములతోకూడుకొన్న వానిని, హోతారం = ఋత్విజం = దేవతల యజ్ఞములందు హోత అనుపేరుగల ఋత్విక్కు అగ్నియే అగుచున్నాడు. ఇంకనూ! రత్నధాతమం = యాగఫల రూపమగు రత్నములను గొప్పగా ధరించు వానిని, షోపించు వానిని స్తుతించుచున్నాను.

వ్యాకరణవిశేషములు :

“ఈశే” = ఈడస్తుతౌ అనుధాతువు. డకారమునకు శ కారము బహ్వచ్చాధ్యేతృసంప్రదాయమువలన ఏర్పడినది. (అట్ మధ్యస్థ డకారస్య శకారం బహ్వచ్చా ఈశుః) అగ్నిశబ్దమునకు యాస్య నిర్వచనము. “అగ్నిః కస్మాదగ్రణీర్భవత్యగ్రం యజ్ఞేషుప్రదీయతే.” “అగ్రణీః” = దేవసేనకు ముందుండి స్వయముగా అగ్నియే నడిపించును, “యజ్ఞస్యదేవం” = యజ్ఞమునకు మూలభూతుని, ప్రకాశింప చేయువానిని, “రత్నధాతమం” = రమణీయత్వాద్రత్నత్వం, రత్న శబ్దము ధననామములందు పఠించబడినది. దదాతిధాతువు ఇచ్చట దానార్థవాచి అగుచున్నది.

స్వరవిశేషములు :

రత్నధాతమం : ఇక్కడ రత్న శబ్దము “నఖ్ విషయస్యాని సం తస్య” అను సిట్సూత్రము (2-3) చే ఆద్యుదాత్తమును పొందెను. హోతారం-త్వన్ ప్రత్యయాంతరూపము (పా.సూ. 3 2-124) నిన్ స్వరమువలన ఆద్యుదాత్తము వచ్చెను. (పా.సూ. 3-1-197)

సం॥ పా॥ 2) అగ్నిః పూర్వేభిర్ ఋషిభిర్ద్యో నూతనై రుత॥
సదేవా ఏహ వక్షతి॥

వద||పా|| అగ్నిః పూర్వేభిః ఋషిభిః ఈద్యః నూతనైః శతః
సః దేవాన్ అ ఇహ వక్షతి||

సా|| భా|| : అయమగ్నిః, పూర్వేభిః-పురాతనైః భృంగ్యం
రః ప్రభృతిభిః ఋషిభిరిద్యః-స్తుత్యః. నూతనైరుతేదానీంతనైరస్మా
రపి స్తుత్యః. సోఽగ్నిః స్తుతస్సన్నిహ యజ్ఞే దేవాన్ హవిర్భుజ ఆప-
క్షతి-ఆవహత్విత్యర్థః

సా|| భా|| అను|| : అయమగ్నిః = ఈఅగ్ని, పూర్వేభిః ఋషి
భిః = ప్రాచీనులగు భృగువు అంగిరస్సు మొదలగు ఋషులచేత,
ఈద్యః = స్తుతించబడినవాడు, నూతనైరుత = ఈ కాలములో నున్న
మనచేకూడా స్తుతింపదగినవాడు, సః = ఆ అగ్ని స్తోత్రమును హిందన
వాడై, ఇహ = యజ్ఞమునందు, దేవాన్ = దేవతలకు హవిస్సులను
(నైవేద్యములను) ఆవక్షతి = అందజేయుగాక!

వ్యా|| వి|| : పూర్వేభిః = ఇచ్చట “బహులం ఛందసి” అను
(7-1-10) పాడిని సూత్రముచేత భిన్ ప్రత్యయమునకు ఐసాదేశము
కారేదు. ఋషిభిః = ఇన్ ప్రత్యయంతముగ ఋషిశబ్దము “ఋష్యం
ధక” (4-1-114) అను పాడిని సూత్రమునందలి నిపాతమువలన
ఏర్పడెను, లఘుపథగుణము రాలేదు. వక్షతి - వహతి ధాతువునకు
లోడర్థమునందు ఛాందసమగు లృట్. ఆ లృట్కు వచ్చిన స్యప్రత్య
యములోని యకారమునకు లోపముకూడా ఛాందసము.

స్ప|| వి|| : పూర్వేభిః, ఋషిభిః అను రెండుశబ్దములు నిత్య
రమువలన (పా.నూ.7-3-00) ఆద్యుదాత్తమును హిందినవి. ఈద్యః =
ఈ శబ్దము ణ్యత్ ప్రత్యయంతము గనుక “ఈడవందేత్యాది” (6-1-
214) పాడినిసూత్రముచేత ఆద్యుదాత్తమును హిందెను.

సం॥ పా॥ 3) అగ్నినా రయి మశ్నవత్ పోషమేవ దివే దివే!
యశసం వీరవత్తమమ్॥

ప॥పా॥ అగ్నినా॥ రయిం॥ అశ్నవత్॥ పోషం॥ ఏవ॥ దివే॥దివే॥
యశసం॥ వీరవత్తమమ్॥

సా॥భా॥: యో॥యం॥హో॥త్రా స్తుత్యో॥గ్ని స్తే నాగ్నినా నిమిత్త
భూతేన యజమానః రయింధన మశ్నవత్ - ప్రాప్నోతి కీదృశం
రయిం॥దివే దివే పోషమేవ. ప్రతిదినం పుష్యమాణ తయా వర్ధమాన
మేవ నతుకదాచిదపి క్షీయమాణం. యశసం - దానాదినాయ
కోయుక్తం, వీరవత్తమం॥అతిశయేనపుత్రభృత్యాది వీరపురుషోపేతం.

సా॥ భా॥ అను॥ : హోతచేత స్తుతించబడు అగ్ని, ఆ అగ్నిని
నిమిత్తముగాగల యజమాని రయిం = ధనమును, అశ్నవత్ =పొందు
చున్నాడు, ఎటువంటి ధనమును? దివే దివే పోషమేవ = ప్రతిదినము
వృద్ధిపొందునది, క్షీణదశను ఎన్నటికీ పొందనిది అని అర్థము. యశ-
సం = ధానధర్మాదులచేత యశోవంతమైనది, వీరవత్తమమ్ =మిక్కిలి
వీరపురుషులగు పుత్రులు, సేవకులతోకూడినది.

వ్యా॥ వి॥ : రయి శబ్దము మఘం మొదలగు ధననామము
లందు వదించబడినది. అశ్నవత్ = అశూన్యప్రా అను ధాతువునకు
లేబీనందు వ్యర్థయముగా అప్ ప్రత్యయము, ఇతశ్చలోపః (3-4-
97) అను పాణిని సూత్రముచే ఇకారలోపము, "లేబో॥దాబీ" అను
(3-4-94) పాణిని సూత్రముచే ఆడాగమము వచ్చి అశ్నవత్ అని
అగుచున్నది.

స్వ॥వి॥ పోషం : పోషశబ్దము ఘోష్ ప్రత్యయాంతమగుటవలన
(6-1-197) పాణిని సూత్రముచే ఆద్యుదాత్తమును పొందెను. వీర
వత్తమం = ఫిట్ స్వరముచేత అంతోదాత్తమగు వీరశబ్దమునకంటె

పరమబ్రహ్మ కనుగొనుటకు, మతున్ ప్రకృత్యములు పితృములగుటవలన
అనుదాత్తమేర్పడెను.

సం॥పా॥ 4) అగ్నియం యజ్ఞమధ్వరం విశ్వతః పరిభూరసి!
స ఇదేవేషు గచ్ఛతి॥

ప॥ పా॥ : అగ్ని॥ యం॥ యజ్ఞం॥ అధ్వరం॥ విశ్వతః॥
పరిభూః॥ అసి॥ సః॥ ఇత్॥ దేవేషు॥ గచ్ఛతి॥

సా॥ భా॥ : హే అగ్ని! త్వం, యం యజ్ఞం, విశ్వతః=సర్వా
సుదిక్షు, పరిభూః-పరితః ప్రాప్తవానసి, స ఇత్-సవీవ యజ్ఞః, దేవేషు
తృప్తిం ప్రదేతుం స్వగ్నే గచ్ఛతి. ప్రాచ్యాది చతుర్ది గంతేషాహవ
నీరుమార్గాలీయ గార్హపత్యాగ్నిద్రీయస్థానేష్వగ్నిరస్తి. కీదృశం
యజ్ఞం అధ్వరం-హింసారహితం, నహ్యగ్ని నాసర్వతః పాలితం
యజ్ఞం రాక్షసాదయోహింసితుం ప్రభవంతి.

సా॥ భా॥ అను॥ : ఓ అగ్ని! నీవు యం యజ్ఞం = ఏ యజ్ఞ-
మును, విశ్వతః = అన్ని దిక్కులయందు, పరిభూరసి = వ్యాపింప
చేసినావో, స ఇత్ = ఆ యజ్ఞము, దేవేషు = దేవతలకు తృప్తినికలుగ
చేయుటకు స్వర్గమునందు, గచ్ఛతి = సంచరించుచున్నది. (తూర్పు
మొదలగు దిక్కులకు మూలలందు ఆహవనీయ = మార్గాలీయ - గార్హ-
పత్యాగ్నిద్రీయ స్థానములందు అగ్ని ఉన్నాడు.) ఎటువంటి యజ్ఞ-
మును? అధ్వరం = హింసారహితమైనది. అగ్నిచేత అన్నివైపులాపా-
లించబడు యజ్ఞమును రాక్షసాదులు హింసించలేదు.

స్వ॥వి॥ అగ్ని : అగ్ని శబ్దమునకు పాణిని సూత్రముచే (1-
1-198) ఆ మంత్రితాద్యుదాత్తము వచ్చెను. అధ్వరం = “న విద్యతే
ధ్వరః అస్య” అని బహువ్రీహి సమాసమునందు “నళ్ నుభ్యాం”

అను (8-2-172) పాడిని సూత్రముచేత అంతోదాత్తమేర్పడినది. విశ్వతః = ఇచ్చట “తసిల్”నకు ప్రత్యయ స్వరము బాధించబడి దానికి పూర్వవర్ణమునకు లితి అను (8-1-193) పాడిని సూత్రముచే ఉదాత్తము వచ్చెను. (శ్వ అనుదానికి)

సం॥పా॥ 5) అగ్నిర్ హోతా కవిక్రతుః సత్యశ్చిత్రశ్రవస్తమః |
దేవోదేవేభి రాగమత్ ||

ప॥భా॥ అగ్నిః | హోతా | కవిక్రతుః | సత్యః | చిత్రశ్రవః | తమః |
దేవః | దేవేభిః | అ | గమత్ ||

సా॥ భా॥ : అయమగ్నిర్దేవః అన్యైర్దేవైర్హవిర్భౌతిభిః సహ-
గమత్ అస్మిన్ యజ్ఞే సమాగచ్ఛతు. కీదృశోఽగ్నిః హోతా - హోమ
నిష్పాదకః, కవిక్రతుః - క్రాంతప్రజ్ఞః క్రాంతకర్మావా, సత్యః - అనృత
రహితః, ఫలమవశ్యం ప్రయచ్ఛతీత్వర్థః చిత్రశ్రవస్తమః అలి
శయేన వివిధకీర్తియుక్తః

సా॥ భా॥ అను॥ : ఈ అగ్నిదేవుడు దేవేభిః = హవిస్సును
స్వీకరించు ఇతర దేవతలతోకూడా “అగమత్” = ఈ యజ్ఞమునందు
వచ్చుగాక, ఎటువంటి అగ్నిః హోతా = హోమమును నిష్పాదనచేయు
వాడు, కవిక్రతుః = క్రాంతప్రజ్ఞుడు, సత్యః = అసత్యములేనివాడు,
ఫలమును తప్పక ఇచ్చువాడు, చిత్రశ్రవస్తమః = గొప్పవగు వివిధ
కీర్తులతోకూడినవాడు.

వ్యా॥వి॥ : గమత్ = లోదంతమగు గచ్ఛతు అను దాతూరూపము
నకు ఉత్వమురాలేదు. ఉకారలోపము ఛాందసము (వైదికము) కనుక
“గమత్” అని నిర్పడెను.

స్ప॥ వి॥ : కవిక్రతుః, చిత్రశ్రవః తమః : అను ఈరెండు
శబ్దములు బహుప్రహిసమాసములగుటవలన పూర్వపదమునకు

ప్రకృతి స్వరము (ఉదాత్తము) వచ్చెను, సభ్యః = సత్సుసాధుః
సత్యః అని పుష్పత్తి సత్యాదశపథే అను (5-4-66) పాడిని
సూత్రమునందు అంతోదాత్తము హరదత్తునిచే నిపాతము చేయ-
బడినది.

సం॥ పా॥ 6) యదంగ దాశుషే త్వమగ్ని భద్రదంకరిష్యసి
తవేత్తత్పత్య మంగిరః॥

ప॥ పా॥ యత్ అంగ దాశుషే త్వం అగ్ని భద్రం
కరిష్యసి తవ ఇత్ తత్ సత్యం అంగిరః॥

సా॥ భా॥ : అంగాగ్నే-హే అగ్నే, త్వందాశుషే-హవిర్దత్త
వతే యజమానాయతత్ప్రిత్యర్థం యద్ భద్రం. విత్తగృహ ప్రజాపత
రూపం కల్యాణం కరిష్యసి, తద్ భద్రం తవేత్-తవై వసుఖహేతురితి
శేషః. హే అంగిరః-అగ్నే, ఏతచ్ఛత్యం నత్వత్రవిసంవాదోఽస్తి.
యజమానస్యవిత్రాది సంపత్తౌ సత్యాముత్తరక్రత్వనుష్ఠానేనాగ్నేరేవ
సుఖంభవతి.

సా॥ భా॥ అను॥ : అంగాగ్నే = ఓ అగ్ని! త్వందాశుషే = నీవు
హవిస్సులను నీకు సమర్పించిన యజమానికి ప్రీతిని కలుగజేయుటకు
యద్ భద్రం = విత్తము, గృహము, సంతానము, పశురూపనుగు
ఏ కల్యాణము చేయదలచితివో, తద్ భద్రం = ఆకల్యాణము, తవేత్ =
నీకు సుఖమును కలుగజేయుటకు కారణమగును. హే అంగిరః = ఓ
అగ్ని ఏతచ్ఛత్యం = ఇది యదార్థము, ఇందు విసంవాదమేమీలేదు.
యజమానికి విత్రాదిసంపదలు కలిగినపుడు మరల యాగమును
అనుష్ఠించుటవలన అగ్ని కే సుఖము కలుగును.

వా॥ వి॥ : భద్రం = భద్రశబ్దార్థమును శాఖ్యానమతాను
యాయులు ఇట్లు చెప్పుచున్నారు. = యద్వై పురుషస్యవిత్రం తద్భ-

ద్రం గృహ భద్రం ప్రజాభద్రం పశవో భద్రమితి" అంగిరః - అంగిరా అంగారాః (నిరుక్తం (3-17) అని యాస్కవచనము. ఐత రేయానుయాయులు ప్రజాపతి దుహితృధ్యానోపాధ్యానము" నందు చెప్పుచున్నారు = యేంఽగాఽ ఆనంస్తేంఽంగిరసోఽభవన్" ఇతి (ఐ. బ్రా. 3-34), అంగిరుడను ముని కారణమువలన అంగారూప మగు అగ్నికి అంగిరత్వమేర్పడెను.

స్వ॥ వి॥ : అంగ = అంగశబ్దము నిపాత అయినప్పటికి పిచ్ సూత్రమువలన (4-12) అంతోదాత్తమును పొందెను. అగ్నేః = ఆమంత్రితమగు అగ్నిశబ్దమునకు వదాత్పరమయినందున ఆష్టమి కానుదాత్తము (పా.సూ.8-1-19) శంకించుటకువీలులేదు, "అపాదాఽ" (పా.సూ.8-1-18) అని నిషేధము చేయుటవలన పాష్టికమగు (పా.సూ. 1-6-198) ఆద్యుదాత్తమే వచ్చెను, తవ = ఇచ్చట "యుష్మదస్మదో ర్జసి" (6-1-211) అను పాఠిని సూత్రముచేత ఆద్యుదాత్తమువచ్చెను.

సం॥పా॥ 7) ఉపత్వాగ్నే దివేదివే దోషావస్తర్థియావయమ్ |
నమోభరంత ఏనుసి॥

ప॥పా॥ ఉప॥ త్వా॥ అగ్నే॥ దివే॥దివే॥ దోషా॥వస్తర్థి॥ ధియా॥
వయమ్॥ నమః॥ భరంతః॥ ఆ॥ ఇమసి॥

సా॥ భా॥ : హే అగ్నేవయం-అనుష్టాతారో దివేదివే - ప్రతి దినం దోషావస్తా-రాత్రావహనిత, ధియా-బుద్ధ్యా, నమోభరంతః - నమస్కారం సంపాదయంతః, ఉప-సమీపే, తైనుసి-త్వామా గచ్ఛామః.

సా॥ బా॥ అను॥ : హే అగ్నే=ః అగ్నేః వయం = అనుష్టాత అగు మేము, దివేదివే = ప్రతిదినము, దోషావస్తః = రాత్రింబవత్కు,

దియా = ప్రజ్ఞచేత, నమోభరంతః = సమస్కారమును సంపాదించు-
కొని, ఉపత్వైమసి = నీ సమీపమునకు వచ్చుచున్నాము.

స్వ॥ వి॥ : ఉప = ఉప అనుదానికి నిపాతస్వరము “ఆద్యు-
దాత్తః” (4-12) అను పిట్‌సూత్రముచే వచ్చెను. త్వా = “త్వామౌ
ద్వితీయా యాః” (8-1-23) అనుపాణినిసూత్రముచేత యుష్మచ్ఛబ్దము
నకు అనుదాత్తస్వరముతోకూడిన త్వాదేశము వచ్చెను. దోషాఽవస్తః =
దోషాశబ్దము దాత్రివాచి, వస్తః అనునది పగలు అను అర్థమును తెలియ-
చేయును, ద్వంద్వసమాసమునందు కార్తకౌజపాదిత్వాత్” అను
(8-2-37) పాణిని సూత్రముచేత ఆద్యుదాత్తము వచ్చెను. ధియా-
“సావేకాచః” అను (8-1-128) పాణిని సూత్రముచేత ధీశబ్దమునకు
సంబంధించిన తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము ఆ అనుదానికి ఉదా-
త్తము ఏర్పడెను. భరంతః = భరంతః అనుచోట శప్‌పిత్ అగుటవలన
(8-1-88) పై పాణినిసూత్ర ప్రకారము శతృప్రత్యయములసార్వ-
ధాతుకమగుటచేత అనుదాత్తస్వరము వచ్చుచుండగా (8-1-186)
పాణిని సూత్రముచే నివరకు దాతుస్వరము (ఉదాత్తము) మిగిలెను.

సం॥ పా॥ 8) రాజంత మధ్వరాణాం గోపామృతస్య దీదివిమ్!
వర్ధమానం స్వేదమే॥

స॥పా॥ రాజంతం॥ అధ్వరాణాం॥ గోపాం॥ ఋతస్య॥ దీదివిమ్!
వర్ధమానం॥ స్వే॥ దమే॥

సా॥ బా॥ పూర్వమంత్రేత్వాముపై మ ఇత్యగ్నిముద్దిశోక్తం.
కిదృశంత్యాం - రాజంతం - దీవ్యమానం. అధ్వరాణాం-రాక్షసకృత-
హింసారహితానాం యజ్ఞానాం, గోపాం-రక్షకం, ఋతస్య-సత్యస్యా-
వశ్యం భావినః కర్మఫలస్య, దీదివిం-పానః పుణ్యేన భృశంవాద్యోతకం,

ఆహుత్యాధారమగ్నిం దృష్ట్వాశాస్త్ర ప్రసిద్ధం కర్మఫలం స్మర్యతే
స్వేదమే-స్వకీయగృహే యజ్ఞశాలాయాం హవిర్భిః వర్ధమానం.

సా॥ భా॥ అను॥ : పూర్వమంత్రమునందు అగ్నినుద్దేశించి
“నీవద్దకు వచ్చుచున్నాను” అని విశరింపబడినది. ఎటువంటి అగ్నినిః
రాజంతం = ప్రకాశించుచున్న, అధ్వరాదాం = రాక్షసకృతమగు
హింసలులేని యజ్ఞములను, గోపాం = రక్షించువానిని, ఋతస్య =
సత్యమును (మానవులకు ఏర్పడు కర్మఫలమును) దీదివిం = మిక్కిలి
ప్రకాశింపజేయువాడు, ఆహుతులకు ఆధారమగు అగ్నినిచూచి శాస్త్ర-
ప్రసిద్ధమగు కర్మఫలము స్మరించబడుచున్నది. స్వేదమే = తన
గృహమునందు (యజ్ఞశాలయందు హవిస్సులచేత) వర్ధమానం =
వృద్ధిపొందువాడు.

స్వ॥ వి॥ : రాజంతం, వర్ధమానం-అను రెండుచోట్ల ఇంతకు
ముందు మంత్రములోవలె ధాతుస్వరము (ఉదాత్తము ఏర్పడెను.
దీదివిం = దీదివి శబ్దమునకు “అభ్యస్తానామాదిః” (6-1-189) అను
పాఠానిసూత్రముచేత ఆద్యుదాత్తము ఏర్పడెను. దమే = దమశబ్దము
వృషాదియగుటవలన (6-1-203) పైసూత్రముచేత ఆద్యుదాత్తమును
పొందెను.

సం॥ పా॥ 9) సనః పితేవ సూనవేఽగ్నే సూపాయనోభవ
సచస్వా నః స్వస్తయే॥

ప॥ పా॥ సః నః పితాఽభవ సూనవేఽగ్నే॥

సుఽఉపాయనః భవ సచస్వ నః స్వస్తయే॥

సా॥ భా॥ : హే అగ్నే సత్త్వం నః-అస్మదర్థం, సూపాయనః-
శోభన ప్రాప్తి యుక్తః భవ. తథానః-అస్మాకం, స్వస్తయే - వివాహ-

రాహిత్యార్థం, సచస్వ-సమవేతో భవ. తత్రోభయత్రదృష్టాంతః -
యథాసూనవే - పుత్రార్థం పితాసుప్రాయః ప్రాయోణ సమవేతో
భవతి తద్వత్.

సా॥ భా॥ అను॥ : హే అగ్నే! = ఓ అగ్ని! సత్త్వం = ఆనీపు,
నః = మా కొరకు, సూపాయనః = శుభవ్రదమైన వాడితోపాడిన-
వాడుగా, భవ = ఉండుగాక! అర్హే నః = మాకు, స్వస్తయే-వినాశము
కలుగకుండా (రక్షణకొరకు) సచస్వ=సిద్ధముగానుండు. దృష్టాంతము-
ఎట్లైతే, సూనవే=పుత్రుని కొరకు, పితా = తండ్రి శుభకరమగు
వస్తువులను సిద్ధముచేసి, పుత్రుని రక్షణకొరకు సన్నద్ధుడగునో అట్లు.

స్వ॥ వి॥ : నః - అస్మచ్ఛబ్దాదేశమగు “న” అను దానికి
“అనుదాత్తం సర్వం” అను (8-1-18) పాణిని సూత్రముచేత అను-
దాత్తము వచ్చెను. పితేన-“చాదయోఽనుదాత్తః” అను (4-16) ఫిట్
సూత్రముచేత పదపాఠములో ఇవఅనునది అనుదాత్తమునుపొందెను.
“ఇవేన నిత్యసమాసః పూర్వపద ప్రకృతి స్వరత్వం చ వక్తవ్యం”
అను (2-1 4,2) పాణిని సూత్రముచేత నిత్య సమాసము వచ్చిన
తరువాత పితేన అను సమస్తపదము మధ్యోదాత్తమును పొందెను.
“సుఽఉపాయనః-శోభనం ఉపాయనం యస్య అను బహువ్రీహి
సమాసమునందు నశో సుభ్యాం” అను సూత్రముచేత అంతోదాత్త-
మేర్పడెను.

2. సవితృసూక్తము

పం॥ పా॥ 1) హ్వయామ్యగ్నిం ప్రథమం స్వస్తయే
 హ్వయామి మిత్రా వరుణా విహవసే॥
 హ్వయామి రాత్రీం జగతో నివేశనీం
 హ్వయామి దేవం సవితార మూతయే॥

ప॥పా॥ హ్వయామి అగ్నిం ప్రథమం స్వస్తయే హ్వయామి,
 మిత్రావరుణా ఇహ అవసే హ్వయామి రాత్రీం జగతః
 నివేశనీం హ్వయామి దేవం సవితారం ఉతయే॥

సా॥ భా॥ : స్వస్తయే-అస్మాకమవినాశాయ, ప్రథమమ్-అదౌ
 అగ్నిం హ్వయామి. ఇహ - అస్మిన్ కన్మణి, అవసే-అస్మద్రక్షణాయ,
 మిత్రావరుణోహ్వయామి, జగతః-జంగమస్య ప్రాణిజాతస్య నివేశనీం
 ఉపనివేశనహేతుబూతాం, రాత్రీం - రాత్రి దేవతాం హ్వయామి.
 జల్లమాః సర్వేప్రాణివో దివసేస్వప్నాపారాన్ కృత్వాస్వ స్వగృహే
 రాత్రౌ ఉపవిశంతి ప్రసిద్ధమ్. ఉతయే-అస్మద్రక్షణార్థం సవితారం
 దేవం హ్వయామి.

సా॥భా॥అను॥ : స్వస్తయే = మాకు నాశనములేకుండుటకొరకు
 (మాక్షేమముకొరకు) ప్రథమమ్ = ముందు, అగ్నిం హ్వయామి =
 అగ్నిని ఆహ్వానించుచున్నాను. ఇహ = ఈ కర్మానుష్ఠానమునందు,
 అవసే=నునరగణకొరకు, మిత్రావరుణోహ్వయామి = మిత్రావరుణు-
 లను ఆహ్వానించుచున్నాను. జగతః = లోకములోని సకల ప్రాణులు,
 నివేశనీం = విశ్రమించుటకు కారణభూతురాలగు రాత్రీం = రాత్రి
 దేవతను, హ్వయామి = ఆహ్వానించుచున్నాను. సకలవిధ ప్రాణులు
 పగలు వారివారి పనులను పూర్తి చేసుకొనివారివారి ఇండ్లలో రాత్రియందు

నివసిస్తుంటారు. ఊతయేమా రక్షణకొరకు, నవికారం దేవంసవిత్ప దేవతను, హ్వయామి = ఆహ్వానించునున్నాను,

వ్యా॥ వి॥ : హ్వయామి = హ్వధాతువు పిలుచుట, స్తుంఛుట అను అర్థములందు ప్రయోగించబడును, వర్తమానకాలము, ఉత్తమ పురుషై కవచనము. మిత్రావరుణౌ + ఇహమిత్రావరుణావిహభౌకార స్థానములో ఆప్ ఆదేశము వచ్చినది, దీనిని పై దిక్భాషలో “భుగ్న-సంధి” అందురు. అవపీ = చతుర్థ్యేకవచనరూపము, అవరక్షణే అను-ధాతువునుండి ఏర్పడినది. నివేశనీమ్ = ని అను ఉపసర్గపూర్వక-ముగా విశప్రవేశనే అనుధాతువునకు బుచ్చి ప్రత్యయము దానికి అనాదేశము, జీప్ ప్రత్యయముచేయుగా రూపం ఏర్పడెను. ఊతయేమా చతుర్థ్యేకవచనము, అవరక్షణే అనుధాతువునకు క్తిన్ ప్రత్యయము చేయుగా జ్వరత్పరస్రివ్యవిమవాముపధాయాశ్చ” (8.4-20) అను పాణిని సూత్రముచే వకారమునకు, ఉపధావర్ణమగు అకారమునకు ఉపారము (హ్) విధించగా రూపము సిద్ధించెను.

స్వ॥ వి॥ : హ్వయామి - పాద ప్రారంభమందుండుటవలన ఉదాత్తస్వరము వచ్చెను. మిత్రావరుణౌ = అనునది ద్వంద్వసమా-నము, రెండువదములూ దేవతల పేర్లు, దేవతాద్వంద్వేచ (9-2-141) అను పాణిని సూత్రముచే రెండు వదములకు ప్రకృతి స్వరము (ఉదాత్తము) సిద్ధించినది.

సం॥ పా॥ : 2) ఆకృష్టేన రజసావర్తమానో నిచేశయన్న
మృతం మర్త్యంచ॥

హిరణ్యయేన సవిధారధీవాదేవో యాతి ఋషవా

నివశ్యన్॥

వ॥ పా॥ ఆ కృష్ణేన॥ రజసా॥ వర్తమానః॥ నిఽవేశయన్॥
అమృతమ్॥ మర్త్యం॥ చ॥ హిరణ్యయేన॥ సవితా॥
రథేన॥ ఆ॥ దేవః॥ యాతి॥ భువనాని॥ వశ్యన్॥

సా॥ భా॥ : సవితా-సూర్యః, కృష్ణేన-రజసా-కృష్ణవర్ణేనలోకేన
(అన్తరిక్షలోకం) సూర్యాగమనాత్ పూర్వకృష్ణవర్ణోదవతి.) తేనాన్తరిక్ష
మార్గేణ, ఆ వర్తమానః - పునః పునరాగచ్ఛన్, అమృతం - దేవం,
మర్త్యం-మనుష్యం చ, నివేశయన్-స్వస్థస్థానేవస్థాపయన్, మర్త్యా
నిహిమానిశరీరాణి అమృతైః శోదేవతా (ఐ. బ్రా. 2-1-8) యథోక్త-
గుణోపేతః సవితాదేవః భువనాని-సర్వాన్లోకాన్, వశ్యన్-అవేక్షమాణః
ప్రకాశయన్, హిరణ్యయేన-సువర్ణనిర్మితేన, రథేన ఆ యాతి-అన్మత్స
మీపమాగచ్ఛతి.

సా॥ బా॥ అను॥ : సవితా = సూర్యుడు, కృష్ణేరజసా = నీల-
పర్ణముతోకూడిన లోకముద్వారా (అకాశము సూర్యాగమనమునకు
పూర్వము నీలవర్ణముగా ఉండును,) ఆ అంతరిక్షమార్గముగుండా, ఆ
వర్తమానః = మరల మరల పయనించుచు, అమృతం = దేవుని,
మర్త్యం=మనుష్యుని, నివేశయన్=అయాస్థానములందు స్థాపించుచు
ఉక్తగుణములతోకూడిన సవితృదేవత, భువనాని = అన్ని లోకములను
వశ్యన్ = చూచుచు (ప్రకాశింపజేయుచు) హిరణ్యయేన=బంగార-
ముతో నిర్మించబడిన, రథేన = రథముద్వారా, ఆయాతి = పున
పునఃపయనం పట్టుచున్నాడు.

వ్యా॥ వి॥ : ఆవర్తమానః = వృత్తువర్తనే అనుభావసృనుండి
ఏర్పడిన వర్తమానకాలికరూపము, ఆ అను ఉపసర్గముబంతమునుండి
వేరు చేయబడినది. నిఽవేశయన్ = ని అను ఉపసర్గవర్తమానకాలిక

విశ ధాతువుయొక్క సుబంధరూపముతో సమాసమును హించినది.
ఆయాతి = ఆ అను ఉపసర్గపూర్వకముగా యాప్రాపదే అనుధాతువు
నకు వర్తమానకాలిక ప్రధమపురుషై కవచనము.

స్లో॥ వి॥ : ఆవర్తమానః॥ క్రియాపదమునకువలె, స్మృతంత్ర-
మైన పదమునకువలె ఉదాత్తస్మరము ఏర్పడెను. నిఁవేశయిన్=ఈ
పదము అనుదాత్తస్మరముహించినదై పదపాఠములో అవగ్రహద్వారా
ఁపసర్గనుండి వేరుచేయబడినది. అమృతమౌళిప్రవీణసమాసము
నతోనందుజరమరమిత్రమృదాః (1-2-118) అనుపాఠిని సూత్రముచే
ఉత్తరపదాద్యుదాత్త స్మరమేర్పడినది, మర్త్యమ్ = యిత్ ప్రత్యయ
ముతో అంతముగు పదము “యతోఽనానః” (6-2 213) అను పాఠిని
సూత్రముచే ఆద్యుదాత్తమును హించినది.

సం॥ పా॥ 9) యాతిదేవః ప్రవతాయాత్యుద్యతా

యాతి కృత్రాభ్యాం యజతోహరిద్యామ్॥

ఆదీవో యాతిసవితా పరావతోఽవ

విశ్వాదురితా బాదమానః॥

ప॥పా॥ యాతి| దేవః| ప్రఽవతా| యాతి| ఉత్ఽవతా| యాతి|

కృత్రాభ్యాం| యజతః| హరిఽద్యామ్| ఆ| దేవః| యాతి

సవితా| పరాఽవతః| అవ| విశ్వా| దుఃఽదృతా| బాధ-

మానః॥

సా॥ భా॥ : దేవః - దీప్యమానః సవితా, ప్రవతా-ప్రపణనా
మార్గేణ, యాతి-గచ్ఛతి, తథాఉచ్యతా ఉత్పృష్టినోర్ధ్వదేశయ్యుక్తేన
మార్గేణ, యాతి ఉదయాసస్తరం ఆ మధ్యాహ్నమార్గేష్వ మార్గః, తత
ఉపరి అసాయం ప్రవతోమార్గ ఇతి వినేశః తథాయజతః-యష్టవ్యః

సదేవః శుక్రభాఢ్యం-శ్రేతాభ్యాం, హరిభ్యాం-అశ్వాభ్యాం, యాతి -
దేవ యజనదేశే గచ్ఛతి. సవితాదేవః-విశ్వాదురితా-సర్వాదిపాని,
అవబాధమానః-వినాశయన్, పరావతః - దూరదేశాత్, బాధ్యశాత్
ద్యులోకాత్, ఆయాతి-యాగదేశే ఆగచ్ఛతి.

పా॥ భా॥ అను॥ : దేవః = ప్రకరించు సవిత, ప్రవతా = అధో
మార్గముగూడా, యాతి = వెళ్ళుచున్నాడు. అట్లే ఉద్యతా = ఉర్ధ్వ
దేశమార్గముగూడా, యాతి = వెళ్ళుచున్నాడు. (ఉదయను:నుండి
మధ్యాహ్నమువరకు ఉర్ధ్వమార్గము తరువాత సాయంకాలము వరకు
అధోమార్గము) యజతః = పూజనియందగు ఆ దేవుడు, శుక్రభాఢ్యం =
తెల్లని, హరిభ్యాం = గుఱ్ఱములతో, యాతి = దేవతలను పూజించు
ప్రదేశమునకు వయనించుచున్నాడు, సవితాదేవః సవితృ-
దేవత, విశ్వాదురితా = అన్ని పావములను, అవబాధమానః =
నాశనమొనరుచూ పరావతః = దూర ప్రదేశమునుండి (అకాశమునుండి)
ఆ యాతి = యాగశాలకు వచ్చుచున్నాడు.

వ్యా॥ వి॥ : అవబాధమానః = అవ అను ఉపసర్గసహితముగా
“బాధ్యలోదనే” అను ఆత్మనేపదధాతువుయొక్క వర్తమాన కాలిక
రూపము.

స్వ॥వి॥ : యాతిపాదప్రప్రారంభములో ఉండుటచే యా అనునది
ఉదాత్తస్వరమును హించినది. అట్లే రెండవపాదములో గున్న
మూడవ “యాతి” అనునదికూడా. రెండవయారి నూతన వాక్యమును
ప్రప్రారంభించును కనుక ఉదాత్తమును హించినది.

సం॥ పా॥ 4) అభీవృతం కృశన్విశ్విశ్వరూపమ్

హిరణ్యశమ్యం యజతో బృహస్పతిః॥

అస్థాద్రథం సవితా చిత్రభానుః

కృష్ణారజాంసిత విషీందదానః॥

ప॥ పా॥ : అభివృతం॥ కృశవైః॥ విశ్వరూపమ్॥ హిరణ్య

శమ్యం॥ యజతః॥

బృహస్పతిమ్॥ ఆ॥ అస్థాత్. రథం॥ సవితా॥ చిత్రభానుః॥ కృష్ణా॥

రజాంసి॥ తవిషీం॥ దదానః॥

సా॥ భా॥ సవితా రథం అస్థాత్-అస్థితవాన్, కిదృశమ్: అభీ-
వృతమ్ - అభితోవర్తమానమ్, తథాకృశవైర్విశ్వరూపం - సువర్ణేన
నానారూపమ్. క్వచిత్ సువర్ణ నిర్మితగజవజ్ క్రిః క్వచిదశ్వపజ్ క్రిః,
క్వచిన్మ నుష్యపజ్ క్తిరిత్యేవం బహురూపత్వమ్, హిరణ్యశమ్యమ్ -
అశ్వానాంస్కన్ధేషు రథయోజనవేలాయాం నియన్తుం ప్రక్షేప్యమాదాః
శక్యవశమ్యః, తాఃసువర్ణమయోవర్తన్తేరథే-బృహంతం-ప్రౌఢమ్,
కిదృశః సవితా, యజతః-యజ్ఞవ్యక్తి, చిత్రభానుః-వివిధరశ్మియుక్తః,
కృష్ణారజాంసి-అంధకారయుక్తతయా కృష్ణవర్ణాన్ లోకానుద్దిశ్యతమో
నివారణార్థం, తవిషీం-బలం స్వకీయం ప్రకాశరూపం దదానః॥

సా॥ భా॥ అను॥ : సవితా = సూర్యుడు, రథం = రథమును,
అస్థాత్ = అధిరోహించెను, ఎటువంటి రథమును? అభీవృతమ్ = చుట్టూ
ప్రక్కల వ్యాపించిన, కృశవైర్విశ్వరూపమ్ = బంగారముతో అనేక
రూపములతోకూడినది. ఒకచోట బంగారముతో నిర్మించిన వీనుగుల
వరుస, మరొకచోట గుఱ్ఱములవరుస, ఇంకొకచోట మనుష్యులవరుస
(ఇట్లు బహురూపత్వము) హిరణ్యశమ్యమ్=గుఱ్ఱములను రథమునకు
కట్టుటకు ఉపయోగించు గొలుసులు (బంధములు) బంగారముతో

చేయబడినవి, బృహంతం = విశాలమగు రథమును, ఆస్థాత్ = అధి-
రోహించెను, ఎటువంటి సూర్యుడు? యజ్ఞః = పూజనీయుడు, చిత్ర
భానుః = వివిధరశ్ములతో కూడినవాడు, కృష్ణారజాంసి = అంధకారముతో
కూడుకున్న లోకములనుగూర్చి అంధకారమును (చీకటిని) నినారం-
చుటకొరకు, తవిషీం = తనయొక్క ప్రకాశరూపమగు బలమును,
దధానః = ధరించినవాడు.

వ్యా॥ వి॥ : అభీవృతమ్ = అభి అను ఉపసర్గపూర్వకముగా
వృతువర్తనే ధాతువునకు క్లిప్ ప్రత్యయము విధించబడి సమాసము-
నందు వృతమ్ అనునది ఉత్తరపదముగా ఉన్నది. “నహి వృతి
వృషి వ్యధి రుచి నహితనిఘ్నో” (6-2-116) అను పాణినిసూత్రముచే
పూర్వపదమునకు డీర్ఘ మేర్పడెను. కృశనైః = ఈ పదము హిరణ్య-
నామములందు పేర్కొనబడెను. [నిఘంటువు I, 2-6] Macdonell
అభిప్రాయము ప్రకారము కృశనైః అనగా నక్షత్రములని అర్థము.
హిరణ్యశతమ్ = బంగారు గొలుసులతో కూడినది. [Wilson]
బంగారుకడ్డి [Griffith] బంగారుసూది [Macdonell], ఆస్థాత్ = స్థాగతి
నివృత్తై అను ధాతువునకు లుక్ ప్రదమపురుషై కవచనము. చిత్ర-
భానుః = వివిధరశ్ములతోకూడినవాడు, బహు వ్రీహిసమాసము.

స్వ॥ వి॥ : “విశ్వరూపమ్ - బహు వ్రీహౌ విశ్వం సంజ్ఞాయామ్”
[6-2-106] అను పాణిని సూత్రముచే బహు వ్రీహిలో పూర్వపదము-
లోని రెండవవర్ణము నామవాచకము కాకపోయినా ఉదాత్తమును
హించినది. హిరణ్యశతమ్ = ఇది బహు వ్రీహిసమాసము కావున
పూర్వపదములోని మొదటి వర్ణమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను. చిత్ర-

భానుః = ఇదీ బహు వ్రీహిసమాసము. ఇందుకూడా పూర్వపదము-
లోని రెండవవర్ణమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥ పా॥ 5) విజనాళ్ శ్యావాః శీతిపాదో
అభ్యున్నధం హిరణ్యప్రఉగంవహంతః।
శశ్వద్విశః సంవితుద్దైవ్యస్యోవస్థే
విశ్వాభువనాని తస్థుః।

ప॥ పా॥ వి॥ జనాన్ శ్యావాః శీతిపాదః అభ్యన్ రథమ్
హిరణ్యప్రఉగమ్ వహంతః శశ్వత్ విశః సవితుః
దైవ్యస్య
ఉవస్థే విశ్వా భువనాని తస్థుః

సా॥ భా॥ శ్యావాః-వీతన్నామకాః సూర్యస్యాశ్వాః, శీతశీతి-
పాదః-శ్వేతైః పాదైరుపేతాః, హిరణ్యప్రఉగమ్ - రథస్యముఖమ్
ఈషయోరగ్రంయుగబద్ధసంస్థానం ప్రఉగమితువ్యవ్యతే. తచ్చాత్ర
సువర్ణమయమ్, తద్యుక్తం రథంవహంతః జనాన్-ప్రాణీనః, విఅభ్యన్
విశేషేణప్రకాశితవంత ఇత్యర్థః. శశ్వత్-సర్వదా, విశః - ప్రజాః,
దైవ్యస్య-ఇతర దేవసంబంధినః, సవితుః-ప్రేరకస్య సూర్యస్య,
ఉవస్థే-సమీపస్థానే, తస్థుః-స్థితవత్వః, సకేవలం ప్రజాఃకింతర్హి, విశ్వా
భువనాని-సర్వేచలోకాః ప్రళాళాయ సూర్యసమీపేతస్థుః.

సా॥ భా॥ అను॥ శ్యావాః = శ్యావములనుపేరుగల సూర్యా-
శ్వములు, శీతిపాదః = తెల్లనిపాదములతోకూడుకొనినవి, హిరణ్య-
ప్రఉగమ్ = రథముఖము, అశ్వములను రథమునకుకట్టు ప్రదేశము
“ప్రఉగ” మనబడును, ఇది సువర్ణమయము. అటువంటి రథమును

మోయుచూ, జనాన్ = ప్రాణులను, వ్యభిన్ = విశేషముగా ప్రకా-
శింపచేసినవి, శశ్వత్ = ఎల్లప్పుడూ, విశః = ప్రజలు, దైవ్యస్య =
ఇతర దేవతలకు సంబంధించిన, సవితుః = ప్రేరకుడగు సూర్యుని-
యొక్క, ఉవస్థి = సమీపస్థానమునందు, తస్యః = ఉండిరి. కేవలము
ప్రజలేకాదు, విశ్వాభువనాని = అన్నిలోకములు ప్రకాశించుటకొరకు
సూర్యుని సమీపములో ఉండినవి.

వ్యా॥ వి॥ : జనాన్ శావాః-జనాన్ + శావాః = స్తోమనాశ్చః
అను (8-4-40) పాణిని సూత్రముచేత నకారస్థానములో ఇకారము,
శకారస్థానములో ఛకారము శుచ్యసంధివలన వచ్చినవి. వైదిక-
భాషలో ఒకటి లేక రెండు హల్ వర్ణములు మార్పుచెందుటను వశంగమ
మందురు, శితిఽపాదః-శితయః శ్వేతవర్ణః పాదాయేషాంతే శితిపాదాః
అని విగ్రహము. సుపాంసులుక్ (7-1-39) అను పాణినిసూత్రముచేత
జస్ ప్రత్యయమునకు సు అను ఆదేశమువచ్చును. దైవ్యస్య = ఇది
సవితుః అను పదమునకు విశేషణము. “దేవాద్యశా” అను (4-1-
85,9) పాణిని సూత్రముచేత దేవశబ్దమునకు ప్రాగ్దీప్యతీయయశ్
ప్రత్యయము వచ్చి ఆదివృద్ధివలన రూపమేర్పడును.

స్వ॥ వి॥ : శితిఽపాదః = బహుప్రీహిసమాసమునందు శితి
అనునది పూర్వపదముగా నున్నపుడు శితేర్నిత్యాఽబ్బహ్జీబహు-
ప్రీహిపదసక్ (8-2-138) అను పాణినిసూత్రముచేత ఉత్తరపదము
ప్రకృతిస్వరమును ఆద్యుదాత్తమునుపొందును. హిరణ్యప్రసాదః =
అశ్వములను రథమునకు కట్టు ప్రదేశము బంగారుమయము. ఇది
బహుప్రీహిసమాసము కావున దీనికి పూర్వపదప్రకృతి స్వరము
(ఆద్యుదాత్తము) వచ్చినది. దైవ్యస్య=శ్ నిత్యాదిర్నిత్యమ్.” అను

(6-1-197) పాడిని సూత్రముచేత శీత్, నిత్ ప్రత్యయములతో
అంతమగు పదముల మొదటి అక్షరమునకు ఉదాత్తము వచ్చినది.

సం॥పా॥ 6) తిస్రోద్యావః సవితుర్ద్యా ఉపస్థా
ఏకాయమస్య భువనేవిరాషాద్।
ఆడిం నరధ్యమమృతాధిత స్థురిహ
బ్రవీతు య ఉతచ్చి కేతత్॥

స॥పా॥ తిస్రః ద్యావః సవితుః ద్యౌ ఉపస్థా ఏకా
యమస్య భువనే
విరాషాద్ అడిం న రధ్యమ్ అమృతా అధి తస్థుః
ఇహ బ్రవీతు యః ఉత్తతి తత్ చి కేతత్॥

సా॥ భా॥ ద్యావః - స్వర్గోపలక్షితాః ప్రకాశమానాః లోకాః,
తిస్రః-త్రిసంఖ్యాకానన్తి. తత్ర ద్యౌ-తాకా సవితుః-సూర్యస్య, ఉపస్థా-
సమీపస్థానేవర్తేతే. ద్యుతోకభూలోకయోః సూర్యేణ ప్రకాశితత్వాత్
ఏకా-మధ్యమాభూమిరన్తరిక్షలోకః, యమస్య భువనే-విత్పవతేర్గృహే
విరాషాద్-విరాగ్నగన్తృనానహతే - ప్రేతాః పురుషాః అన్తరిక్షమార్గేణ
యమతోక్తేగచ్ఛన్తి త్యర్థః, అమృతా - అమృతానిచంద్రనక్షత్రాదీని
జ్యోతింషి జలానివా, అధితస్థుః - సవితారమధిగమ్యస్థితాని, తత్ర
దృష్టాస్త్రః-రధ్యం ఆడిం న, రధాత్ బహిః అక్షచ్చిద్రేప్రక్షిప్తః కీల
విశేషః ఆడిరిత్యుచ్యతే। రథసంబంధినమ్ ఆడిం అధిగమ్య యథా-
రథస్థిత్వే తద్వత్, యాతు మానవః తత్ సవితృరూపం చి కేతత్-
జానాతిన మానవః ఇహ అస్మిన్ విషయే. బ్రవీతు-కథయతునకేనాపి
వక్తృనుశక్యః, సవితుర్మహిమేత్యర్థః,

సా॥ భా॥ అను॥ ద్యావః = స్వర్గాన్ని, ఉపలక్షణముగా కలిగి ప్రకాశించు లోకములు, తిస్రః = మూడుకలపు, ఇచ్చటద్వై = రెండు లోకములు, సవితుః = సూర్యునికి, ఉపస్థా = సమీపస్థానమందున్న వి. స్వర్గలోక భూలోకములు సూర్యునిచేత ప్రకాశింపబడుచున్న వి. ఏకా = మధ్యలోనున్న భూమి (అనగా ఆకాశము) యమస్యభువనే = యమ-ధర్మరాజుయొక్క నివాసమునందు, విరాపాత్ = ఆమార్గముగుండా వయ-నించువారిని సహించును. (ప్రేతస్వరూపులగు పురుషులు ఆకాశమార్గము గుండా యమలోకమునకు వెళ్ళుదురని అర్థము.) అమృతాః = మరణము లేని చంద్రనక్షత్రాదులు, ప్రకాశములు, జలములు, అధితస్థుః = సూర్యుని ఆశ్రయించి ఉన్నవి. రథ్యం ఆణిం న = రథమునకు వెలువల అక్షచ్ఛిద్రములందు ఉన్న ఇరుసుని ఆణి అని అందురు. రథము ఇరుసును (ఆణిని) అనుసరించి ఎట్లుండునో అట్లు, యః = ఏ మానవుడు తత్ = ఆ సవిత్పరూపమును, చికిత్తత్ = తెలుసుకొనునో ఆ మానవుడు, ఇహ = ఈ విషయమునందు, బ్రవీతు = చెప్పుగాక! ఎవరిచేత వర్ణించుటకు అశక్యమైనది సూర్యమహిమ అని అర్థము.

వ్యా॥ వి॥ : ఉపస్థా = దగ్గర [Wilson] సమీపమునందలి [Griffith] ఒడి [Macdonell]. ఇచ్చట Macdonell అభిప్రాయము ప్రకారము ఉపస్థా అనునది ప్రథమాద్వివచనము, ఆకారాంత-రూపము, ఇటువంటి ప్రయోగములు వేదములలో అచ్చటచ్చట వచ్చుచుండును. కానీ సాయణాచార్యులు దీనిని సప్తమ్యర్థములో గ్రహించిరి. ద్వై + ఉపస్థా = ద్వాఉపస్థా = సంహితలో ఔకారమునకు ఆవాదేశమువచ్చి “లోవశ్చాకల్యస్య” (8-3-19) అను పాణినిసూత్రము చేత వకారలోపము వచ్చును. ఈ సంధిని వైదికభాషలో పదవృత్తి

అందురు. విరాషాట్ = ఇచ్చట Griffith అభిప్రాయము ప్రకారము విరాషాట్ అనగా వీరులగృహమని అర్థము. Macdonell అభిప్రాయము ప్రకారము మానవుల నతిక్రమించువాడని అర్థము. విరాషాట్ అనునది విరాసహి శబ్దమునకు ప్రధమైకవచనము. వీర అనుపదమే “విరా”గా ఛందోసౌలభ్యముకొరకు మార్పుచెందినది. పదపారము నందు “విరాషాట్” అనునది వివాగముచేయబడలేదు. విరా అనునది స్వతంత్ర పదముగా ప్రయోగించబడలేదు.

స్వ॥ వి॥ చిత్రేత్ - కితజ్ఞానే అనుధాతువునకు లేట్ లకారము - నందు ప్రధమపురుషైకవచనము, యచ్చబ్దము ముందుకలదు కాన ఉదాత్తస్వరము ఏర్పడెను.

సం॥ పా॥ 7) విసువర్ణో అన్తరిక్షాణ్యభ్యత్
గభీరవేపా అసురః సునీధః
శ్వేషదానీం సూర్యః కశ్చి కేత
కతమాంద్యాం రశ్మీరస్యాతతాన॥

స॥ పా॥ వి॥ సువర్ణః అన్తరిక్షాణి అభ్యత్ గభీరవేపాః
అసురః సునీధః క్వ ఇదానీమ్ సూర్యః కశ్చి చిత్రేత్
కతమామ్ ద్యామ్ రశ్మీః అస్య ఆ తతాన॥

సా॥ భా॥ సువర్ణః - శోభనపతనః సూర్యస్వరశ్మిః, అన్తరిక్షాణి - అన్తరిక్షోపలక్షితాని లోకత్రయస్థానాని, విఅభ్యత్ - విశేషేణ ప్రకాశితవాన్. కిదృశోరశ్మిః గభీరవేపాః - గంభీరకంపనః, రశ్మిః ప్రకమ్పనం చలనం కేనాపి ద్రష్టుమశక్యమిత్యర్థః, అసురః - సర్వేషాం ప్రాణదః,

సునీధః-సునయనః శోభనప్రావణః, మార్గప్రకాశనేన అభీష్టదేశం
ప్రావయతీత్యర్థః. తాదృశరశ్మియుక్తః సూర్యః ఇదానీంరాత్రౌక్వ
కుత్రవర్తతే, తదేతద్రహస్యం కశ్చిరేత-కోజానాతి, నకోఽపీత్యర్థః!
అస్యసూర్యరశ్మిః కతమాంద్యాం ఆతతాన-కండులోకంరాత్రౌవాప్త
వాన్, ఏతదపికోజానాతి.

సా॥ భా॥ అను॥ సువర్ణః = శుభకరమగు సూర్యరశ్మి, అస్త-
రిజ్ఞాది = ఆకాశము మొదలగు ముల్లోకములను (వృధివీ, ఆకాశము,
స్వర్గము) విఅఖ్యాత్ = విశేషముగా ప్రకాశింపజేసెను. ఎటువంటి
రశ్మి? గభీరవేపాః = గంభీరమైన కదలికగలది (సూర్యరశ్మియొక్క
చలనము ఎవరిచేతకూడా చూచుటకుశక్యముకాదు.) అసురః=అందరికి
ప్రాణములొసంగునది, సునీధః = చక్కగా నడిపించునది, మార్గ-
మును ప్రకాశింపజేయుటద్వారా ఇష్టమగు ప్రదేశమునకు చేరునట్లు
జేయును. అటువంటి కిరణములతోకూడిన సూర్యుడు, ఇదాని =
రాత్రులందు, క్వ = ఎచ్చట ఉన్నాడు? ఈ రహస్యమును కశ్చిరేత=
ఎవరు తెలుసుకొనగలరు? ఎవరూ తెలుసుకొనలేరు. అస్య=సూర్యుని-
యొక్క, రశ్మిః = వెలుగు, కతమాంద్యాం ఆతతాన = ఏ స్వర్గలోక-
మును రాత్రియందు వ్యాపించెనో ఈ విషయమునుకూడా ఎవరు
తెలుసుకొనగలుచున్నారు.

వ్యా వి॥ సువర్ణః = రశ్మినామనులలో సువర్ణః అనునదికూడా
కలదు, (నిఘంటు I-5-15) సాయణాభిప్రాయము-సువర్ణః అనగా
శుభప్రదమగు సూర్యరశ్మి, Griffith సూర్యుడు, Macdonell = పక్షి
(సూర్యుడు) అను అర్థములను వివరించిరి. గభీరవేపాః = గడగడ
వణుకుట [Sayana, Wilson, Griffith] దివ్యజ్ఞానము [Macdonell]

టుచే ప్రకంపనే అనుదాతువునకు అసూస్ ప్రత్యయము చేయగా “వేపా” అనురూపము సిద్ధించును. అసురః = అసుశ్చేపదే అనుభాతువునకు “అసేరురన్” (1-42) అను ఉదాది సూత్రముచే ఉరన్ ప్రత్యయము విధించగా ఏర్పడెను. అశ్వతిశత్రూనిత్యసురశలేక అసూస్ = ప్రాబల్యము అను, రాతి = ఇచ్చుచున్నాను - అనుప్యత్వప్రతికప్రత్యయము చేయగా రూపము ఏర్పడెను. సునీఽధః = చక్కగా మార్గము చూపువాడు [Wilson] గొప్ప నాయకుడు [Griffith] చక్కగా నడిపించువాడు [Macdonell] అను అభిప్రాయములను వ్యక్తపరిచిరి.

స్వ॥ వి॥ సుపర్జః = ఇది బహుప్రేహిసమాసము, కావున “సల్జో సుభ్యామ్” అను (6-2-172) పాణినిసూత్రముచే ఉత్తరపదములోని రెండవ అక్షరమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను. గదీరఽవేపాః = ఇచ్చట పూర్వపద ప్రత్యుత్తిస్వరము (ఉదాత్తము) ఏర్పడెను. అసురః = ఇచ్చట విధించబడిన ఉరన్ ప్రత్యయము నిత్యముగాన ఆద్యుదాత్తము వచ్చెను. సునీఽధః = ఇచ్చట భయోదలగు ప్రత్యయములతో అంతముగు పదములు సమాసములో ఉత్తరపదముగా ఉండి “ధాధభుల్ త్తజి బిత్రకాణామ్” (6-2-144) అను పాణిని సూత్రముచే ఉదాత్తమును పొందును.

సం॥పా॥ ౧) అష్టా వ్యఖ్యర్కకుటః పృథివ్యా

స్త్రీ ధన్వయోజనానస్తస్మిన్

హిరద్యాక్షః సవితాదేవ అగా

ద్ధద్రదత్నాదాపషే వార్యాణి॥

ప॥పా॥ అష్టా 1 వి॥ అభ్యుత్ 1 కరుణః 1 పృథివ్యాః 1 స్త్రీ 1 ధన్వ 1

యోజనా 1

సప్త! సిన్ధూన్! హిరణ్యఽఅక్షః! సవితా! దేవః! ఆఅగాత్!
దధత్! రత్నా! దాశుషే! వార్యాణి!

సా॥ భా॥ : పృథివ్యాః సంబద్ధినిః అష్టాక్షకుభః-ప్రాచ్యాద్యాశ్చ
తస్రోదిశ ఆగ్నేయాద్యాశ్చ తస్రోవిదిశ ఇత్యేవమష్టాదిశః, వ్యఖ్యత్-
సవితా ప్రకాశితవాన్-తథాయోజనా-ప్రాణినః స్వస్త్వబోగేనయోజయి-
తౌన్, ధన్వ-అన్తరిక్షోపలక్ష్మితాన్, త్రీ-త్రిసంభాకాన్ పృథివ్యాది-
లోకాన్, సప్తసింధూన్-గంగాది నదీః సముద్రాన్వా సవితా వ్యఖ్యత్.
హిరణ్యాక్షః-హితరమణీయ చక్షుర్యుక్తః, హిరణ్యమయాక్షోవాసవితా-
దేవః, ఆగాత్-ఇహగచ్ఛతు. కిం కుర్వన్ - దాశుషే - హవిర్ధత్తవతే
యజమానా య, వార్యాణి-వరణీయానిరత్నాని, దధత్-ప్రయచ్ఛన్.

సా॥ భా॥ అను॥ : పృథివ్యాః = భూమికి సంబంధించిన, అష్టా-
క్షకుభః = ప్రాచీ మొదలగు నాలుగుదిక్కులు + ఆగ్నేయాది నాలుగు
విదిక్కులు, మొత్తము ఎనిమిదిదిక్కులను, (సవితా) వ్యఖ్యత్ = సూర్యుడు
ప్రకాశింపజేసెను, యోజనా = ఆయా భోగములతోకూడిన ప్రాణు-
లను, ధన్వ = ఆకాశము మొదలగు, త్రీ = పృథివ్యాది ముల్లోకము-
లను, సప్తసింధూన్ = గంగాది నదులను లేక సముద్రాలను సవిత
ప్రకాశింపజేసెను. హిరణ్యాక్షః = సువర్ణమువంటి నేత్రములుకలిగిన
సవితాదేవః = సూర్యదేవుడు, ఆగాత్ = ఇచ్చటికివచ్చుగాక! ఏమిచేయుచూ
దాశుషే = హవిస్సులను సమర్పించిన యజమానికొరకు, వార్యాణి =
వరించదగిన రత్నములను, దధత్ = ఇచ్చుచూ (ఇచ్చటికివచ్చుగాక.)

వ్యా॥ వి॥ : యోజనా = యోజనా శబ్దమునకు ద్విత్వీయాబహు-
వచనము. సాయణాచార్యులు యోజనా అను శబ్దమునకు ప్రాణులు
అని అర్థము చెప్పిరి. Macdonell యోజన అనగా “ముప్పది” సంఖ్య

అని ఊహించెను. ఈ అభిప్రాయము (I-123-8) అను సంఖ్యగల ఋక్కునందు వ్యక్తము చేయబడెను. అగాత్ = ఇచ్ఛా అనుధాతువునకు లుజ్ లకారము ప్రథమపురుషైకవచనము. దధత్ = ధారదార్థక ధాధాతువునకు శతృప్రత్యయమువలన ఏర్పడిన వర్తమానకాలికరూపము. దాశుషీ = సూజార్థక ధాధాతువునకు క్వసుప్రత్యయము. చతుర్థివిభక్తిలో సంప్రసారణము వత్వము చేయగా రూపము ఏర్పడెను. వార్యాణి = పృథ్వీవరణే ధాతువునకు ణ్యత్ ప్రత్యయమువలన రూపమేర్పడినది.

స్వ॥ వి॥ దధత్ = ఇచ్చట “అవ్యస్తానామాడిః” అను (8-1-189) పాణిని సూత్రముచే ఆద్యుదాత్తము ఏర్పడెను. అట్లే వార్యాణి = ఈడవన్దవృశంసదుహంజ్యతః (8-1-214) అను పాణిని సూత్రముచే ఆద్యుదాత్తము సిద్ధించినది.

సం॥ పా॥ 9) హిరణ్యపాణిః సవితా విచర్షణి

రుభేద్యావా పృథివీ అన్తరియతే॥

అపామీవాంబాధతే వేతి సూర్య

మభిక్ష్పష్టేన రజసాద్యామృణోతి॥

ప॥పా॥ హిరణ్యపాణిః సవితా విచర్షణిః ఉబేఞ్చి ద్యావా

పృథివీ ఇతి అన్తః ఈయతే అపామీవాంబాధతే

వేతి సూర్యమ్ అభి కృష్టేన రజసా ద్యామ్ ఋణోతి

సా॥ భా॥ హిరణ్యపాణిః-సువర్ణమయ హస్తయుక్తః, యద్వా
యజమానేభ్యోదాతుం-హిరణ్యంహస్తే ధృతవాన్, విచర్షణిః-వివిధదర్శన
యుక్తః, సవితా-దేవః, ఉబే-ద్యావా పృథివీ, అన్తః-ఉభయోర్లోక
యోర్మధ్యే, ఈయతే-గచ్ఛతి, అపామీవాం-రోగాదిబాధామ్, అపబాధతే-

సమ్యక్ నిరాకరోతి. తథా సూర్యంజేతి గచ్ఛతి. యద్యపిసవిత్స
సూర్యయోరేకదేవతార్వం తథాపిమూర్తిభేదేనగంత్యగం తవ్యభావః-
కృష్ణేన-తమనః నివర్తనేన, రజసా-శేజసా, ద్యామ్ ఆకాశమ్, అభి-
ఋణోతి సర్వతోవ్యాప్నోతి.

సా॥ భా॥ అను॥ హిరణ్యపాచిః = సువర్ణమయమగు హస్తములో
కూడిన వాడు లేక యజమానులకు ఇచ్చుటకు సువర్ణమును హస్తము
నందు ధరించినవాడు, విచర్షణిః = అనేకవిధముల దృష్టులను కలిగిన
వాడు, సవితా = సవితృదేవుడు, ఉధేద్యావా వృథివీ = స్వర్గభూలోకము
లకు, అంతః = మధ్యలో ఆకాశమునందు, ఈయతే = వెళ్ళుచున్నాడు,
అమీవాం = రోగాదిబాధలను, అవబాధతే = చక్కగా పోగొట్టుచున్నాడు,
అట్లే సూర్యునివద్దకు వెళ్ళుచున్నాడు. సవితృ సూర్యులలో బేదము
లేకపోయినప్పటికీ మూర్తి భేదమువలన గస్త్యగంతవ్యభావమేర్పడెను
(ఒకరు వెళ్ళువారు, మరొకరిది వెళ్ళవలసిన ప్రదేశము) కృష్ణేన =
చీకటిని పొరద్రోలు రజసా = ప్రకాశముతో, ద్యామ్ = ఆకాశమును
అభిఋణోతి = అంతా వ్యాపించుచున్నాడు.

వ్యా॥ వి॥ హిరణ్యపాచిః = బహుప్రేహినమాసము, ఉధే =
ద్వివచనము గనుక ప్రగృహ్య సంజ్ఞను పొందినది, అందువలన పద
పాఠములో “ఉధేఞ్చి” అని ఏర్పడెను. ద్యావా వృథివీ ఇతి = ఏవే
శబ్దముయొక్కస్థానమునందు “ద్యావా” అను ఆదేశము వృథివీ అను
పదముతో ద్వింద్వ సమాసమేర్పడినపుడు “దివసశ్చవృథివ్యామ్”
(౬-౩-౩౦) అను హేతిని సూత్రముచే వచ్చినది. “ద్యావా వృథివీ”
అనునది ఈకారాంతము కావున ప్రగృహ్యసంజ్ఞనుపొంది, “ఇతి” అను
దానితో పదపాఠము పరిపఠింపబడినది. బాధతే = అడ్డగించుట అను

అర్థముగల ఆత్మనే వదధాతువునకు వర్తమానకాలిక ప్రపంచమగుటపై క-
వచనము. వేతి = “వీగతిప్రజనకాన్త్యశనభాధనేషు” అనుదాతువు-
నకు లబ్ధి ప్రధమపురుషైకవచనము. అభిబుణ్ణోతి = అభి అను ఉప-
సర్గపూర్వకముగా బుణ్ణగతౌ అనుదాతువునకు వర్తమానకాలిక ప్రధమ
పురుషైకవచనము.

స్వ॥ వి॥ హిరణ్యఽపాణిః = బహుప్రవీహిసమాసమైనందువలన
పూర్వపదములోని మొదటిఅక్షరమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను. ద్యావా
వృథివీఞితి = దేవతా ద్వంద్వేచ (6-31-26) అను పాణిని సూత్రముచే
ఉభయపద ప్రకృతిస్వరము (ఉదాత్తము) ఏర్పడినది. బాధతే -
వేతి, ఈ రెండింటిమధ్యలో చకారములేదు గనుక ఆద్యుదాత్తము
వచ్చెను. వేతి = కొత్తవాక్యమును ప్రారంభించును గనుక ఉదాత్త-
మును పొందెను.

సం॥పా॥ 10) హిరణ్యహస్తో అసురః సునీధః

సుమృశీకః స్వవాయాత్వరాజ్ |

అపసే ధన్వన్తసోయాతుధానా

నస్థాదేవః ప్రతిదోషం గృణానః॥

పద॥పా॥ హిరణ్యహస్తః | అసురః | సునీధః | సుమృశీకః |

స్వవాన్ | యాతు | అర్వాజ్ | అపసేధన్ | రక్షనః |

యాతుదానాన్ | అస్థాత్ | దేవః | ప్రతిదోషం |

గృణానః॥

సా॥భా॥ హిరణ్యహస్తః అసురః ప్రాణదాతా, సునీధః-సుష్టు
నేతా ప్రశస్య ఇత్యర్థః, సుమృశీకః-సుష్టుసుఖయితా, స్వవాన్-ధన్-
వాన్, అర్వాజ్-అభిముఖః కర్మదేశే గచ్ఛతు, కించాయం దేవః, ప్రతి

దోషం-ప్రతిరాత్రి, గృణానః-స్తూయమానః, అస్థాత్-స్థితవాన్, కిం
కుర్వన్, రక్షసః-బాధకత్వేన రక్షణ నిమిత్తభూతాన్, యాతుధానాన్-
అసురాన్, అపసేధన్-నిరాకుర్వన్.

సా॥భా॥అను॥ హిరణ్యహస్తః = సువర్ణమును హస్తమునందు
గలవాడు, అసురః = ప్రాణములను ఇచ్చువాడు, సునీధః=చక్కగా
మార్గమును చూపించువాడు, సుమృశీకః = చక్కగా సుఖమునుకలుగ
జేయువాడు, స్వవాన్ = ధనవంతుడు, అర్వాజ్ = అభిముఖుడై కర్మ
జేయు ప్రదేశమునకు వచ్చుగాక! ఇంకనూ ఈదేవుడు, ప్రతిదోషం=
ప్రతిరాత్రి, గృణానః = స్తుతించబడుతూ, అస్థాత్ = ఉండెను. ఏమి
జేయుచూ? రక్షసః = బాధకులగు రాక్షసులను, యాతుధానాన్ =
మాయావులగు అసురులను, అపసేధన్ = దూరముగా తరిమికొట్టుచూ
(ఉండెను.)

వ్యా॥ వి॥ స్వవాన్ = Roth అభిమతము ప్రకారము స్వవన్
శబ్దమునకు ప్రథమైకవచనరూపము, ముందు అచ్చు ఉండి ఆకారముతో
అనుసరించబడినది గనుక “న్” అనునది లోపించెను స్వవాన్లోని
వకారముతోనున్న ఆకారము అనునాసికమును పొందెను. స్వవాన్
అనుపదములోని చివరి “న్” వర్ణము లోపించును. వకారములోని
ఆకారము అనునాసికమగును. పూర్వము అజ్ వర్ణము లేకపోయిననూ
ఇది ఆస్పద పదవృత్తియొక్క విశేషము. ఋగ్వేద ప్రాతికాఖ్యనందు
(4-68) ఈ విషయము వివరించబడెను. ప్రతి2దోషమ్- Macdonell
ఈపదమును అస్థాత్ అనుక్రియాపదముతో అన్వయించెను. సాయణ
Wilson మరియు Griffith పండితులు ప్రతిదోషం అనునది కాల-
వాచకపదమునకు క్రియావిశేషణముగా వివరించిరి మరియు గృణా-

నః అనుదానితో అన్వయించిరి. గృహానః = గృహశబ్దే అనుధాతువునకు వర్తమాన కాలికశానచ్ ప్రత్యయాంతరూపము.

స్వ॥వి॥ సు॒న్మృతీ॑కః = మంచిసుఖమును కలుగజేయువాడు. బహుప్రీహిసమాసము, కావున - “నశ్ సుఖ్యామ్” అను (8-2-172) పాణినిసూత్రముచే ఉత్తరపదాంతోదాత్తమువిర్పడెను. అవ॒సేధన్ = విధుగత్యాం అనుధాతువునకు వర్తమానకాలికరూపము. అప అను ఉపసర్గతో సమాసము వచ్చినది, ఉదాత్తస్వరము కాలేదు. పదపాఠములో అవగ్రహముద్వారా వేరుచేయబడినది. ప్రతి॒దోషమ్ = ఇది అవ్యయీభావసమాసము కాన ఉత్తరపదములోని చివరిఅక్షరమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 11) యేతే॒వన్తాః స॒వితః పూర్వా॒స్యసో

ఽరేణ॑వః సుకృ॒తా అన్త॑రిక్షే ।

తేభి॑ర్నో అద్య॑పధి॒భిః సుగే॑భీ

రక్ష॑చ॒నో అధి॑చ బ్రూ॒హిదే॑వ॥

పద॥పా॥ యే॑ । తే॑ వన్తాః । సవితరితి॑ । పూర్వా॒స్యసః । అరేణ॑వః ।

సు॒కృతాః । అన్త॑రిక్షే । తేభిః॑ । నః । అద్య॑పధి॒భిః ।

సు॒గేభిః । రక్ష॑ । చ॒ । నః । అధి॑ చ॒ । బ్రూ॒హి । దే॑వ॥

సా॥ భా॥ యే సవితః, తే-తవ, వన్తాః-మాన్తాః, పూర్వా॒స్యసః - పూర్వసిద్ధాః, అరేణ॑వః-ధూలిరహితాః, అన్త॑రిక్షేసుకృతాః-సుష్టుసంపాదితాః, సుగే॑భిః - సుష్టుగంతుంశక్తైః తేభిః పధి॒భిః-తైర్భాగైరాగత్య అద్య॑-అస్మిన్దినే, నః-అస్మాన్, రక్ష॑చ-పాలనమపికురు తథాహిదే॑వ

నః-అస్మాన్ అనుష్ఠాత్యాన్ అధిబ్రూహిచ - దేవానామగ్రే అదికత్వేన కథయ.

సా||బా||అను|| హే సవితః = ఓ సవిత్పదేవః తే = నీయొక్క, వస్త్రాః = మార్గములు, పూర్వ్యాసః=పూర్వము సిద్ధించినవి, అరేణవః = ధూళిలేనటువంటివి, అన్తరిక్షే సుకృతాః = ఆకాశమునందు చక్కగా, సంపాదించబడినవి, సుగేభిః = చక్కగా ప్రయాణించుటకు వీలువడు, తేభిః పథిభిః = ఆయా మార్గములగుండా వచ్చి, అద్యః = ఈ రోజు, నః = నుమ్ములను, రక్షచ = పాలించుము. అట్లే ఓ దేవః! నః = నిన్ను స్తోత్రము చేయు మాగురించి, అధిబ్రూహి = దేవతలవద్ద గొప్పగా చెప్పుము.

వ్యా||వి|| పూర్వ్యాసః-పూర్వే అను ప్రకృతికి యప్రత్యయము వచ్చి పూర్వ్య అని ఏర్పడి ఆసన్ ప్రత్యయముకలుపగారూపముఏర్పడెను. సుకృతాః = సు అను ఈవసర్గ వివిధమైన అడ్డగింపులేకుండా క్త-ప్రత్యయముతో అంతమగుపదముతో కర్మార్థమునందు సమాసమును పొందెను. సుగేభీ-సుగేభిః అనుపదములోని ఆఖరి అచ్చు (ప్రహస్యే-కారము) రేఫమును పొందెను. విసర్గలను పొందవలసిన ఇకారము దీర్ఘమును పొందెను రేఫము ప్రక్కన ఉండి గనుక, రక్ష = సంహితలో రెండవ అక్షరమునకు దీర్ఘము వచ్చెను. ద్వ్యిచ్ఛోఽత స్త్రైః (రి-3-135) అను పాడినిసూత్రముచే. రక్షణార్థకరక్షణాతుపు-నకు లోట్ మధ్యమపురుషైకవచనము.

న్వ||వి|| వస్త్రాః-మార్గములు, సర్వనామ శబ్దమగు “పథిన్” యొక్క జన్ ప్రత్యయస్థానములోనుపొందులు క్ అనుసూత్రముచే సుప్రత్యయము విధించబడును. “పథిమధోః సర్వనామస్థానే”

(6-1-19) అనుపాణినిసూత్రముచే ఆద్యుదాత్తము వచ్చినది. సవితః = సంబోధన ప్రథమా, పాదప్రారంభములోలేదు గనుక-ఉదాత్తస్వరమును పొందెను, విసర్గలకు రేఫము వచ్చెను, అందువలన పదపాథములో ఇతి అనునది ఏర్పడినది. (సవితరితి) అరేణవః = బహుప్రీహిసమాసము. “నళ్ సుబ్యామ్” (6-2-172) అను పాణినిసూత్రముచే ఉత్తరపదములోని అక్షరమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను. సుఽకృతాః = సు అను ఉచసర్గ ఏవిధమైన అడ్డగింపులేకుండా క్తప్రత్యయముతో అంతమగు పదముతో కర్మార్థమునందు సమాసము వచ్చి క్త అనునది గతిరనంతరః (6-2-49) అను పాణినిసూత్రముచే ఉదాత్తమును పొందినది. సుఽగేభిః = ఇది బహుప్రీహిసమాసము కావున ఉత్తరపదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

3. మరుత్సూక్తము

సం॥పా॥ ప్రయే శుంభంతే జనయోన సప్తయోయా
మన్మద్రస్య సూనవః సుదంశసః॥
రోదసీ హి మరుతశ్చక్రిరే వృధే
మదంతి వీరా విదధేషు ఘృష్వయః॥

ప॥పా॥ ప్ర॥ యే శుంభంతే జనయః॥ సప్తయః॥ యామన్
రుద్రస్యః సూనవః॥ సుదంశసః॥ రోదసీ ఇతి॥ హి
మరుతః॥ చక్రిరే॥ వృధే॥ మదంతి॥ వీరాః॥ విదధేషు॥
ఘృష్వయః॥

సా॥భా॥ యే మరుతో యామన్-యామని గమనేనిమిత్త భూతే
సతి. ప్రశుంభంతే-ప్రకర్షేణస్వకీయాన్యంగాన్యలంకుర్వన్తి, జనయోన
జాయాఇవ. యథాయోషితః స్వకీయాన్యంగాన్యలంకుర్వన్తి తద్వత్-
కీదృశామరుతఃపప్తయః-పర్పజశీలాః, రుద్రస్యసూనవః, సుదంశసః.
శోభన కర్మాణః, హి-యస్మాత్, మరుతః, రోదసి-ద్యావాపృథివ్యౌ,
వృధే - వృష్టి ప్రదానాదినావర్ధనాయ, చక్రిరే-కృతవంతః. వీరాః -
విశేషేణ త్రుక్షేవజీలాః, ఘృష్వయః-మర్షణశీలాః, మహిరుహశిలోచ్చ
యాదేర్భంజకా ఇత్యర్థః, ఏవభూతాస్తే మరుతః, విదదేషు - యజ్ఞేషు,
మదంతి-సోమపానేన హృష్వంతి॥

సా॥భా॥అను॥ యే = మరుత్ దేవతలు, యామన్=గమనమును
నిమిత్తముగా చేసుకొని, ప్రశుంభంతే = తమయొక్క అంగములను
చక్కగా అలంకరించుకొనుచున్నారు, జనయోన = భార్యలవలె (ఎట్టే తే
ర్చిలు తమ అవయవములను చక్కగా అలంకరించుకొనెదరే అట్లు)

ఎటువంటి మరుత్తులు? సప్తయః = సంచరించు స్వభావము కలవారు. రుద్రస్యసూనవః = పరమేశ్వరుని పుత్రులు, సుదంససః = శోభన కర్మలనాచరించువారు, హి = ఎందువలననగా (మరుత్తులు) రోదసీ = భూమ్యాకాశములను, వృధే = వర్షమును కురిపించుటద్వారా వృద్ధిని, చక్రీరే = చేసిరి, వీరాః = విశేషముగా శతృవులను కంపింపజేయువారు, శృష్టయః = ఘర్షణశీలురు (పర్వతములను, శిలలను పిండి చేయువారు అని అర్థము) ఇటువంటి మరుత్తులు, విదధేషు = యజ్ఞములందు, మదంతి = సోమపానముద్వారా తృప్తిని పొందుచున్నారు.

వ్యా॥వి॥ సంపంతే = కుబంజంబదీప్తా అను ఆత్మనేవద ధాతువు నకు లబ్ ప్రధమపురుష బహువచనము, జనయః = జాయంతే ఆస్వ పత్యానీతి జనయః (జాయాః) అని ప్యత్పత్తి. “ఇన్ సార్వధాతుభ్యః అను సూత్రముచే ఇన్ ప్రత్యయము వచ్చెను. యామన్=(యామని) యాప్రాపజే ధాతువు, “కృత్యల్యుటో బహులం” (3-2-113) అను సూత్రమునందు బహులవచనమువలన “అతోమనిన్” అనుసూత్రముచే (3-2-74) ఐవార్దమునందు మనిన్ విధించబడెను. “సుపాంసులుక్” (7-1-39) అనుసూత్రముచే సప్తమీవిభక్తికి లోపము వచ్చెను. సు2-దంససః = దంసః అనునది కర్మనామము శోభనం దంసోయేషాం అని విగ్రహము. వృధే = వృధువృద్ధే అనుధాతువునకు “సంచదాదిభ్యఃక్విప్” అనువార్తికముచేత (2-2-32) ఐవార్దమునందు క్విప్ ప్రత్యయము విధించబడెను. విదధేషు = విదజ్ఞానే అను ధాతువునకు రుది-విదిధ్యాంకిత్” అను ఉదాది సూత్రముచే (3-3-35) అభప్రత్యయము చేయగా విదధః అగును. శృష్టయః = శృషుసంశుర్షే అనుధాతువునకు “కృవిఘృష్యేత్యాది” ఉదాది సూత్రముచేత (4-4-95) వినప్రత్యయాంతము నిపాత చేయబడుచున్నది.

స్వ॥ వి॥ సు॒దం॒స॒సః ఇ॒చ్చ॒ట “సో॒ర్మ॒న॒సీ అ॒లో॒మో॒ష॒సీ” అను
సూ॒త్రముచేత (6-2-117) ఉత్త॒రపదాద్యుదాత్త మేర్పడెను. వృదే=
ఇచ్చట విధించబడిన క్విప్ సర్వలోపిసాపేకాచ” అనుసూత్రముచే
(6-1-168) విభక్తికి ఉదాత్తము వచ్చెను. (వృధే-వర్ధనాయ)

సం॥పా॥ 2) త ఉక్షితాసో మహిమా నమాశతదివిరుద్రాసో
అధిచక్రిరేనదః॥ అర్చంతో అర్కంజనయన్త
ఇంద్రియ మధిశ్రియోదధిరే వృశ్చిమాతరః॥

వద॥ పా॥ తే॥ ఉక్షితాసః॥ మహిమానం॥ ఆశత॥ దివి॥
రుద్రాసః॥ అధి॥ చక్రిరే॥ నదః॥ అర్చంతః॥
అర్కంజనయంతః॥ ఇంద్రియం॥ అధి॥ శ్రియః॥
దధిరే॥ వృశ్చిమాతరః॥

సా॥బా॥ యే పూర్వోక్తగుణవిశిష్టాః తేమరుతః, ఉక్షితాసః-
దేవైరభిషిక్తాస్పంతో, మహిమానం - మహత్త్వ, మాశత-అప్పువన్.
రుద్రాసః-రుద్రస్యపుత్రాః తేరుద్రపుత్రామరుతో, దివి-ద్యోతమానేన
భసి, నదః-నదనం స్థానం, అధిచక్రిరే - అధికం సర్వోత్కృష్టం
కృతవంతః, అర్కం-అర్చనీయమింద్రం, అర్చంతః-పూజయంతః,
ఇంద్రియం - ఇంద్రస్యలింగంవీర్యం జనయంతః-ఉత్పాదయంతః,
వృశ్చిమాతరః-వృశ్చిర్నానారూపాయా భూమేః పుత్రామరుతః,
శ్రియః-ఐశ్వర్యస్యాధిదధిరే-అధిక్యేనాధారయన్.

పా॥భా॥అను॥ పూర్వోక్తగుణములతోకూడిన, తే = అమరుత్తులు
ఉక్షితాసః = దేవతలచేత అభిషేకించబడినవారై, మహిమానం-గొప్ప
తనమును, ఆశత = హిందరి, రుద్రాసః = రుద్రునిపుత్రులగు, తే =

అమరుత్తుల, దివి = ప్రకాశించు ఆకాశమునందు, సదఃస్థావరమును,
అధిచక్రీరే = అధికముగా, గొప్పగా ఏర్పరచుకొనిరి. అర్ఘం =
పూజనీయుడగు ఇంద్రుని, అర్ఘంతః = పూజించుచూ, ఇంద్రియం =
వీర్యమును, జనయంతః = ఉత్పాదనచేయుచూ, పృష్ఠిమాతరః =
బహురూపములుగా నున్న భూమి పుత్రులు మరుత్తులు శ్రీయః =
విశ్వర్యమును, అధిదధిరే = అధికముగా ధరించిరి.

వ్యా॥ వి॥ ఉక్షితానః = ఉక్షసేవనే అనుదాతుపునకు ఉర్మడి
(నిష్ఠా) క్తప్రత్యయము. “ఆజ్ఞసేరసుక్” అనుసూత్రముచే (7-1-50)
అసుక్ ప్రత్యయం విధించబడగా రూపమేర్పడెను. మహిమానం =
మహాచ్ఛబ్దమునకు వృద్ధ్యాది లక్షణముగు ఇమనిచ్ ప్రత్యయము
వచ్చెను. “టీః” అనుసూత్రముచే (6-4-143) టి లోపము చేయగా
(మహ్ + ఇమన్) = మహిమన్ అని రూపముసిద్ధించెను. ఇంద్రియం
“ఇంద్రియ మింద్రలింగమింద్రదృష్టం” అను (5-2-73) పాణిని
సూత్రమునందు ఘల్ ప్రత్యయాంతముగా నిపాతన చేయబడెను.
పృష్ఠిమాతరః = “ఇయంపై పృష్ఠిః” (తై. బ్రా. 1-4-1-5) ఇత్యాది
మంత్రములలో నిపాతనవలన రూపసిద్ధి. పృష్ఠిః మాతాయేషాంతే
పృష్ఠిమాతరః అని విగ్రహము “ఋతశ్చందసి” అను (5-4-152)
పాణినిసూత్రముచేత సమాసాంతకన్ ప్రత్యయనిషేధము.

సం॥ పా॥ 3) గోమాతరో యచ్ఛుభయంతే అంజిభిస్తనూషు
శుభ్రాదధిరే విరుక్మతః బాధంతే విశ్వమభిమాతి
నమపవర్తన్త్యేషామనురియ తేఘ్రతమ్॥

పద॥ పా॥ గోమాతరః | యత్ | శుభయంతే | అంజిభిః |

తనూమ! శుభ్రాః దధిరే! విరుక్మతః! బాధంతే!
 విశ్వం! అభిమాతినం! అప! వర్తాని! అను!
 రీయతే! మృతమ్॥

సా॥భా॥ గోమాతరః-గోరూపా భూమిర్మాతాయేషాంతే మరు-
 తః, అంజిభీరూపాభివ్యంజతై రాభరణై ర్యద్యదాశుభయంతే - స్వ-
 కీయాన్యంగాని కోభాయుక్తాని కుర్వంతి, తదానీం శుభ్రాదీప్తామరు-
 తస్తనూమ స్వకీయేషు శరీరేషు, విరుక్మతః - విశేషేణరోచమానా -
 నలంకారాన్, దధిరే-ధారయంతి. అపిచ విశ్వం-సర్వం, అభిమాతినం-
 శత్రుం, అపబాధంతే-హింసంతి, ఏషాంమరుతాం, వర్తాని-మర్గా-
 ననుసృత్య, మృతం-క్షరణశీలముదకం, రీయతే - స్రవతి, యత్ర
 మరుతోగచ్ఛంతి వృష్టుదకమపి తదనుసారేణతత్రగచ్ఛతీత్యర్థః.

సా॥భా॥అను॥ గోమాతరః = గోరూపమగు భూమిని తల్లిగా
 గల మరుత్తులు, అంజిభీ = స్వరూపమును అభివ్యక్తము చేయు
 ఆభరణములతో, యత్ = ఎప్పుడు, శుభయంతే = తమ అవయవము-
 లను అందిముగా అలంకరించుచున్నారో, అప్పుడు శుభ్రాః = ప్రకా-
 శించు మరుత్తులు, తనూమ = తమ శరీరములందు, విరుక్మతః =
 విశేషముగా ఇష్టమగు అలంకారములను, దధిరే = ధరించుచున్నారు,
 ఇంకనూ, విశ్వం = లోకమంతా, అభిమాతినం = శతృవును, అప-
 బాధంతే = హింసించుచున్నారు. ఏషాం = ఈ మరుత్తులయొక్క,
 వర్తాని = మార్గములనుసరించి, మృతం = స్రవించు స్వభావమా-
 గల ఉదకము, రీయతే = స్రవించుచున్నది. ఎచ్చటకై తేమరుత్తులు
 నెక్కుచున్నారో వర్షజలముకూడా వారిననుసరించి అచ్చటికి వెక్కు-
 చున్నది.

వ్యా॥ వి॥ శుభయంతే = సంజ్ఞా పూర్వకవిధి అనిత్యమగుట-
వలన లఘూవధగుణమురాలేదు. అంజివిః = అంజూవ్యక్తిప్రమక్షణ
కాన్తిగతిమ అనుధాతువునకు “ఖనికషికస్యంజ్యసివని “ఇత్యాదిః (4-139)
సూత్రముచే ఇప్రత్యయము విధించబడెను. శుభ్రాః =
శుభదీప్తా అనుధాతువునకు “స్పాయితంచీ”త్యాది సూత్రముచే (2-170)
రక్ ప్రత్యయము వచ్చెను, విరుక్మతః = విశిష్టారుక్విరుక్ తద్వంతో
విరుక్మంతః” (విశేషముగా ప్రకాశించు అలంకారములను) మతుప్
ప్రత్యయము, అయస్మయాదిగణములో వర్తించుటవలన పదత్వము
సిద్ధించుటచేత కుత్వము ఏర్పడెను. ఛత్వమువలన జస్త్యము రాలేదు.

సం॥ పా॥ 4) వియే భ్రాజంతే సుమభాసః ఋష్టిభిః

ప్రచ్యావయంతో అచ్యుతాచిదోజసా

మనోజువో యన్మరుతో రధేష్యా

వృషవ్రాతానః పృషతీరయుగ్ద్వం॥

పద॥ పా॥ వి॥ యే॥ భ్రాజంతే॥ సుమభాసః॥ ఋష్టిభిః॥

ప్రచ్యావయంతః॥ అచ్యుతా॥ చిత్॥ ఓజసా॥

మనః॥ జువః॥ యత్॥ మరుతః॥ రధేషు॥ ఆ॥

వృషవ్రాతానః॥ పృషతీః॥ అయుగ్ద్వం॥

సా॥ భా॥ సుమభాసః - శోభన యజ్ఞాయేమరుతః, ఋష్టిభిః
ఆయుధైః, విభ్రాజంతే-విశేషణదీప్యంతే, తేమరుతః, అచ్యుతా -
చిత్-చ్యావయితుమశక్యాని దృఢాని పర్వతాదీన్యపి, ఓజసా. స్వకీయే
నబలేన, ప్రచ్యావయంతః-ప్రకర్షేణ చ్యావయితారః ప్రేరయితారో
భవంతి. హే మరుతః మనోజువః-మనోవద్వేగగతయః, శృషవ్రాతా

సః-పృథ్వీదకసేవన సమర్థ సప్తసంఘాత్మకాయాయః, రథేషు -
అత్యేయేషు, పృషతీః-వృషద్భిఃశ్వేతబిందుభిరుక్తామృగీః, యద్య-
దాయుగ్ధ్యం-అభిముఖ్యేననియుక్తా అకృధ్యం, తదానీంపర్వతాదికం
ప్రచ్యవతా ఇత్యర్థః॥

సా॥దా॥అను॥ సుమఖాసః = మంచియజ్ఞముగల, యే = ఏ
మరుత్తులు, ఋష్టిభిః = ఆయుధములచేత, విభ్రాజంతే = విశేషముగా
ప్రకాశించుచున్నారో, తే = ఆమరుత్తులు, అమృతాచిత్ = ముక్కలు
చేయుటకు అశక్యములు, ధృఢమైన పర్వతాదులను, ఓజసా = తమ
యొక్క బలముచేత, ప్రచ్యావయంతః=శక్తిచేత ముక్కలుగా చేయు
చున్నారు. హే మరుత్క = ఓ మరుద్దేవతలారా! మనోజువః=మనస్సు
వలె వేగగమనముగల, వృషవ్రాతాసః = వర్షజలముతో సేచనము
(తడుపుట) చేయుటలో సమర్థులై ఏడు సంఘములతోకూడిన మీరు,
రథేషు = మీ రథములందు, పృషతీః = తెల్లటి బిందువులతోకూడిన,
మృగీః = మృగములను, యత్ = ఎప్పుడు, అయుగ్ధ్యం=అభిముఖ.
ముగా నియోగించారో అప్పుడు పర్వతములు బేదించబడినవి.

వ్యా॥వి॥ మనోజువః=జూఅనునది సూత్రవరమైన ధాతువు,
గనుసార్థములోనున్నది. “క్విబ్జచిప్రచ్ఛి” ఇత్యాది (2-215) ఉపాధి
సూత్రముచే క్విప్, దీర్ఘములు ఏర్పడినవి. అయుగ్ధ్యం = యుజిర్
యోగే అనుధాతువునకు లుజ్లకారమునందు మధ్యమపురుషబహువచ-
నము. “ధివ” (8-2-25) అనుపాణిని సూత్రమాచే సకారలోపము
వచ్చెను.

స్వ॥వి॥ సుమఖాసః = “సర్వేవిధయశ్చందసి వికల్ప్యంత”
అను వచనానుసారము “నళ్ సుఖ్యాం” అనుసూత్రము ప్రవర్తించ-

నప్పుడు బహువ్రీహిసమాసమునందు పూర్వపద ప్రకృతిస్వరము
(ఆద్యుదాత్తము) పచ్చెను.

సం॥ పా ౧) ప్రయద్రధేషు పృషతీరయుగ్ద్వం
వాజే అద్రిం మరుతోరంహ యంతః॥
ఉతారుషస్య విష్యంతి ధారాశ్చర్మేవో
దబిర్వ్యుం దంతిభూమి॥

ప॥ పా॥ ప్ర॥ యత్ రధేషు పృషతీః అయుగ్ద్వం వాజే
అద్రిం మరుతః రంహయంతః ఉత అరుషస్య
వి॥ స్యంతి దారాః చర్మౌళవ ఉదదబిః వి॥
ఉందంతి భూమి॥

సా॥ ణా॥ హే మరుత్య పృషతీః యద్యదా రధేషు ప్రాయు-
గ్ద్వం-ప్రాయూయుజత, కింకుర్వంతః వాజే-అన్నే నిమిత్తభూతేనచి,
అద్రిం-మేఘం, రంహయంతః-వర్షణార్థం ప్రేరయంతః, తదానీం
అరుషస్యారోచమానస్య సూర్యస్య వైద్యుతాగ్నిర్వా. సకాశాత్
వృష్ట్యదకధారాశవంతో విష్యంతి విముంచంతి. విముక్తాస్తాశ్చధారాః
ఉదబిః-ఉదకైశ్చర్మేవ పరిమితమల్పం చర్మయథా ప్రయత్నేన-
క్లేద్యతే ఏవం భూమి సర్వాం భూమిం ప్యందంతి - విశేషేణార్థ్యం
కుర్వంతి॥

సా॥ థా॥ అను॥ ఓ మరుద్దేవతలారా! పృషతీః = తెల్లడి
బిందువులతోకూడిన మృగములను, యత్ = ఎప్పుడు, రధేషు=రథము
అందు, ప్రాయుగ్ద్వం = బంధించారో! ఏమి చేయుచూ అనగా?
వాజే=అన్నము నిమిత్తముకగా, అద్రిం = మేఘమును, రంహ-

యంతః = వర్షించుటకొరకు ప్రేరేపించుతూ, అరుషస్య = మెరుపులతో కూడిన మేఘము సకాశము నుండి వర్షజలధారలు మిమ్ములను, విష్యంతి = వదలిపెట్టుచున్నవి, ధారాః = వదలిపెట్టబడిన ఆ ధారలు, ఉదభిః = ఉదకములతో, చర్మేవ = పరిమితమగు చర్మము అవ్రయత్నముగనే ఎట్లు తడువబడునో అట్లు భూమి = భూమండలమంతటినీ, ప్యుందంతి = విశేషముగా తడుపుచున్నవి.

వ్యా॥ వి॥ రంహయంతః = రహిగతౌ అను ధాతువునుండి నిష్పన్నమైన శతృ ప్రత్యయరూపము, ప్రథమా బహువచనము, విష్యంతి = వి అను ఉపసర్గపూర్వకముగా “షో అంతకర్మణి” అను దైవాదికధాతువునకు “ఓతఃశ్యని” (7-3-71) అను పాఠినిసూత్రముచే వికరణ ప్రత్యయముశ్యన్ పరములతో ఉండగా ఓకారలోపము వచ్చెను, “ఉపసర్గాత్పునోతి” అను సూత్రముచే (8-3-55) శకారమునకు షత్వము వచ్చి రూపమేర్పడెను. ఉదభిః = “వద్దన్నోమాన్” ఇత్యాది (8-1-53) సూత్రముచే ఉదక శబ్దమునకు ఉదన్నాదీశము వచ్చి తృతీయా బహువచనరూపము ఏర్పడినది. ప్యుందంతి = ఉద్దీక్షేదనే అనుధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుష బహువచనము.

సం॥ పా॥ 5) అవోవహంతు సప్తయో రఘుష్యద్
రఘువత్వానః ప్రచిగాత బాహుభిః॥
సేదతా బర్హిరురువః సదస్కృతం
మాదయధ్వం మరుతో మధ్వో అంధనః॥

పద॥ పా॥ ఆ॥ 5: వహంతు! సప్తయో! రఘుఽస్యదః!
రఘుఽవత్వానః! ప్ర॥ చిగాతః! బాహుఽభిః!

సీదత| అ| బర్హి| ఉరు| సః| సదః| కృతం|
మాదయధ్వం| మరుతః| మధ్వః| అంధసః||

సా|| భా|| హే మరుతః వః-యుష్మాన్, సప్తయః-సర్పణశీలా
అశ్వాః, ఆవహంతు - అస్మద్యజ్ఞం ప్రావయన్తు. కీదృశాః సప్తయః
రఘుష్యదః-లఘుశీత్రమంస్థం దమానాః, వేగేన గచ్ఛంత ఇత్యర్థః
రఘువత్వానః - లఘుశీత్రమ వతంతో గచ్ఛంత యాయం,
బాహుభిః-స్వకీర్త్యైర్వస్తైః అస్మభ్యం దాతవ్యంధనమాహృత్య, ప్రజి-
గాత-ప్రకర్షేణగచ్ఛత, హే మరుతః-వః-యుష్మాకం, సదః-సదనం
వేదిలక్షణంస్థానం, ఉరు-విస్తీర్ణం కృతం. తత్రయదాస్తీర్ణం బర్హి-
స్తదాసీదత-తస్మిన్ బర్హి మ్యవవిశత. ఉవవిశ్యచమధ్వః - మధురస్య,
అంధసః-సోమలక్షణస్యాన్నస్యపానేన, మాదయధ్వం-తప్తాభవత||

సా|| భా|| అను|| ఓ మరుద్దేవతలారా! వః = మిమ్ములను,
సప్తయః = సంచరించు స్వభావముగల అశ్వములు, ఆవహంతు =
మా యజ్ఞమునకు పిలుచుకొని వచ్చెదరుగాక! ఎటువంటి అశ్వములుః
రఘుష్యదః = వేగముగా ప్రయాణించునవి, రఘువత్వానః = వేగ-
ముగా ప్రయాణించు మీరు, బాహుభిః = మీ హస్తములచేత మాకు
ఇవ్వవలసిన ధనమును ఇచ్చి, ప్రజిగాత = గొప్పగా వెళ్ళుడు. ఓ
మరుద్దేవతలారా! వః = మీయొక్క, సదః = నివాసస్థలము (వేది-
లక్షణము) ఉరు = విస్తీర్ణము చేయబడినది, బర్హిస్సులు వరచబడి-
నప్పుడు, సీదత = ఆ బర్హిస్సులందు కూర్చొనుడు, కూర్చొని,
మధ్వః = మధురమైన, అంధసః = సోమరసమును త్రాగుటవలన,
అన్నమును భుజించుటవలన, మాదయధ్వం = తృప్తిని పొందుడు.

వ్యా|| వి|| రఘుష్యదః - రఘుస్యందత ఇతి రఘుష్యదః అని
పూర్వపక్షి. స్యస్తా ప్రసవణే అనుభాతువునకు “క్విప్ చ” (3-2-70)

అనుసూత్రముచే క్విప్ ప్రత్యయము వచ్చి లోపమును పొందెను. అనిదితాంహల ఉపధాయాః ఇత్యాది సూత్రముచే (6-3-26) నకార-లోపము వచ్చెను. రఘవత్వానః = రఘవతంతితి రఘవత్వానః అని వ్యుత్పత్తి. “వత్ గతా” అనుధాతువునకు “అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యంత (3-2-278)” అనుసూత్రముచే వనిప్ ప్రత్యయము చేయగా రూప-మేర్పడెను. జిగాత-గాస్తుతౌ అనుధాతువు జుహోత్యాది ప్రకరణము-లోనిది. జిగాతి అనునది గతికర్మలందు పరించుటవలన ఇచ్చట గత్యర్థమునందు స్వీకరించబడెను. లోఙ్మధ్యమపురుష బహువచనము నకు “తప్తనప్తనధనాశ్చ” (7-1-45) అను పాణిని సూత్రముచేత తబాదేశము వచ్చెను. అది పితృమగుటవలన (జిత్యముకాదు గనుక) “ఈ హల్యహోః” అను (6-4-113) సూత్రముచే ఈత్యమురాదు. సదః - అతఃకృకమికంన కుంభపాత్ర” (8-3-48) ఇత్యాది పాణిని సూత్రముచే విసర్గలకు సత్వము వచ్చెను, మాదయధ్విం = మద త్పప్తియోగే అను ఆత్మనే పదధాతువునకు లోఙ్మధ్యమపురుష బహు-వచనము.

స్వ॥వి॥ రఘుఽన్యదః-ఇచ్చటకృదుత్తరపద ప్రకృతిస్వరము
(ఉదాత్తము) వచ్చెను.

సం॥ పా॥ 7) తేఽవర్ధంతస్వతవసోమహిత్వనానాకం
తస్థురుచక్రిరే సదః విష్ణుర్యద్ధావద్వృషణం
మదచ్యుతంవయో నసేదన్నధి బర్హిషి ప్రియే॥

ప॥ పా॥ తే॥ అవర్ధంత॥ స్వఽతవసః॥ మహిఽత్వనా॥ ఆ॥ నా-
కం॥ తస్థుః॥ ఉరు॥ చక్రిరే॥ సదః॥ విష్ణుః॥ యత్॥
హా॥ ఆవత్॥ వృషణం॥ మదఽచ్యుతం॥ వయః॥ స॥
సేదన్॥ అధి॥ బర్హిషి॥ ప్రియే॥

సా॥ భా॥ తే-మరుతః, అవర్ధంత - వృద్ధింగతాః, కీర్తుకాః, స్వతవసః-స్వాశ్రయబలాః నాన్యస్యకస్యచిద్బలమపేక్షంతే, వృద్ధిం ప్రావ్యచ. మహిత్వనా-మహిమ్నా, నాకం-స్వర్గం, ఆతస్థుః-ఆస్థితవంతః, సదః-సదనం నబోలక్షణంస్థానం చ స్వకీయ నివాసాయ, ఉరు-విస్తీర్ణం, చక్రిరే. యద్యేభ్యో మరుద్భ్యో, యదర్ధం వృషణం - కామాభివర్షకం, మదచ్యుతం-మదస్యహర్షస్యాసేక్తారం యజ్ఞం, విష్ణుర్వావత్-విష్ణురేవా గత్యరక్షతి, తే-మరుతః, వయోన-పక్షిణో యథా శీఘ్రమాగచ్ఛంతి ఏవం శీఘ్రమాగత్య, బర్హిష్యధి. అన్నదీయేయిచ్ఛే, ప్రియే ప్రీతికరే, సీదన్-సీదంతు ఉపవిశంతు.

సా॥ భా॥ అను॥ తే = ఆమరుత్తులు, అవర్ధంత = వృద్ధిని పొందిరి. ఎటువంటివారు? స్వతవసః = స్వయంశక్తికలవారు. ఇతరులబలమును అపేక్షించనివారు, వృద్ధినిపొంది, మహిత్వనా = మహిమచేత, నాకం = స్వర్గమును, ఆతస్థుః = పొందిరి. సదః = సదనమును (ఆకాశమును తమ నివాసముకొరకు) ఉరు = విస్తీర్ణముగా, చక్రిరే = చేసిరి. యిత్ = ఏమరుత్తుల కొరకు, వృషణం = కొరికలను తీర్చు, మదచ్యుతం = సంతోషమును వృద్ధిచేయుయజ్ఞమును, విష్ణుర్వావత్ = విష్ణువే స్వయముగా వచ్చి రక్షిస్తాడో, తే = ఆమరుత్తులు, వయోన = పక్షులు ఎట్టె తే శీఘ్రముగా వస్తాయో అట్లు శీఘ్రముగా వచ్చి, ప్రియే = ప్రీతికరమైన, బర్హిష్యధి = మన యజ్ఞమునందు, సీదన్ = ఆసీను-అగుదురుగాక!

వ్యా॥ వి॥ యత్ = (యేభ్యః) “సుపాంసులుక్” అనుసూత్రముచే (7-1-39) చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయమునకు లోపము వచ్చెను. ఆవత్ (రక్షతి) ఇది ఛాందస ప్రయోగము, వర్తమాన కాలికలజ్.

వృషణం = వాషపూర్వస్యనిగమః (8-4-9) అనుసూత్రముచే ఉపదా-
దీర్ఘమురాలేదు. మదచ్యుతం = మదంచ్యోతతీతి మదచ్యుత్ అని
వ్యుత్పత్తి, చ్యుతిర్ అనేచనే అనుభాతువునకు “క్విప్చ” అను (8-2 76)
సూత్రముచే క్విప్ ప్రత్యయము, దానికి లోపము వచ్చెను.

స్వ॥ వి॥ తే2వర్దంత = స్వరితోవానుదాత్తే పదాదౌ” అను (8-
2-6) పాణినిసూత్రముచే ఏకాదేశమునకు (తేఅనుచోట ఏకారమునకు)
స్వరితము వచ్చెను. మహి2త్వనా = భావ ప్రత్యయమునకంటే
(త్వ) పరములోనున్న ఆజ్ఞనకు వ్యత్యయముగానాభావము, ఉదాత్త
స్వరము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 8) కూరాఇవేద్యుయుధ యోనజగ్మయః
శ్రవస్య వోనవృతనాసు యేతిరే॥
భయంతే విశ్వాభువనా మరుద్భ్యో
రాజాన ఇవత్వేష సందృశోనరః॥

ప॥ పా॥ కూరాః2ఇవ॥ ఇత్॥ యుయుధయః॥ న॥ జగ్మయః॥
శ్రవస్యవః॥ న॥ వృతనాసు॥ యేతిరే॥ భయంతే॥
విశ్వా॥ భువనా॥ మరుత్2భ్యః॥రాజానః2ఇవ॥త్వేష2
సందృశః॥ నరః॥

సా॥ భా॥ కూరాఇవేత్ - శౌర్యోపేతాయుయుత్పవః పురుషౌ
ఇవ,యుయుధయః-శత్రుభిర్యుధ్యమానాః పురుషౌఇవచ. జగ్మయః -
శీఘ్రంగచ్ఛంతో మరుతః, శ్రవస్యవోన-శ్రవో2న్న మాత్మన ఇచ్ఛం
తః పురుషౌ ఇవ, వృతనాసు- సం గ్రామేషు, యేతిరే - ప్రయతంతే,
పుత్రాదిభిర్యుద్దేవ్యాస్త్రియంతే. తాదృశేభ్యోమరుద్భ్యో,విశ్వాభువనా-
సరాః ధి భూతజాతాని, భయంతే-భీభ్యతి, యేనరః - వృష్ట్యాదీర్నే

తారో మరుతః, రాజాన ఇవ - రాజమానానృపతయఇవ, శ్రీషణః -
దృశః-దీప్త సందర్శనా ఉ గ్రరూప తయా ద్రష్టుమశక్త్యా భవంతి.

సా॥ ౩॥ అను॥ కూరా ఇతిత్ = శౌర్యముతో కూడిన యుద్ధ
పురుషులకువలె, యుయుధయః = శతృవులతో యుద్ధము చేయు
పురుషులవలె, జగ్మయః = శీఘ్రముగా సంవరించు మరుత్తులు,
శ్రవస్యవోన = అన్నమును అఖిలపించు పురుషులవలె, పృతనానః =
యుద్ధములందు, యేతిరే = ప్రయత్నముచేయుచున్నారు. పృత్రాదు
లతో యుద్ధమునందు ప్రవర్తించుచున్నారు. అటువంటి, మరుద్భ్యః =
మరుత్తులవలన, విశ్వాభవనా = గమస్తభూతజాతములు, భయంతే =
భయపడుచున్నారు. యేనరః = వర్షమునకు నాయకులగు మరుత్తులు
రాజానఇవ = ప్రకారించు రాజులవలె, శ్రీషణః దృశః = ప్రకారించుచూ
ఉ గ్రరూపము చాల్చినవారై చూచుటకు అశక్యముగా ఉన్నారు.

న్యా॥ వి॥ యుయుధయః = యుధశః | పహరే అనుగాతువు
నకు “అదృగమహానజన” అను (3-2-171-2) పాడిని సూత్రమునందు
ఉత్పర్గశ్చందసిఅనువచనమువలన కిన్ ప్రత్యయమువిధించబడెను.
విడ్వద్ భావమువలన ద్విర్భావాదులు (ద్విత్వాదులు) ఏర్పడెను,
శిత్వమువలన గుణమురాలేదు. జగ్మయః = గముత్ గతౌ అనుదాతువు
నకు పై సూత్రముచేతనే (3-2-171-2) కిన్ ప్రత్యయము గమహాన
జనఖనఘసాంఠోపః కిడిత్యనడి (6-4-98) అనుసూత్రముచేత ఉపధా
రోపము వచ్చెను. స్థానివద్భావమువలన ద్విర్భావాదులు వచ్చి
రూపముసిద్ధించెను. శ్రవస్యవః = (శవః = అన్నమును) ఇచ్చతి శ్రవ-
స్యతి, క్యావ్చందసి (3-2-170) అనుసూత్రముచే క్యప్రత్యయాంత-
మగు శ్రవస్య శబ్దమునకు ఉ ప్రత్యయము వచ్చెను. యేతిరే =

(ప్రయతంతే) యతీప్రయతే అనుధాతువునకు “ఛందసి లాఙ్ లజ్ లిటః” (3-4-8) అని వర్తమానకాలమునందు లిట్ విధించబడెను. భయంతే = శోబీభయే అనుధాతువునకు “బహులంఛందసి” అను సూత్రమువలన శప్నకు శ్లత్వము రాలేదు. త్వేష2సందృశః = త్వీషదీప్తా అనుధాతువునకు “పచాద్యచ్” (3-1-34) అనుసూత్రముచే అచ్ విధించబడెను. సంపూర్వకముగు “దృశీర్ ప్రేక్షణే” అనుధాతువునకు సంపదాది లక్షణము ఛావార్థమునందు క్షిప్ ప్రత్యయము వచ్చెను.

స్వ॥ వి॥ యుయుధయః = కిన్ ప్రత్యయము నిచ్చుమగుట వలన ఆద్యుదాత్తస్విరము వచ్చెను. త్వేష2సందృశః = ఇది బహు-ప్రవీణిసమాసము కాన పూర్వపద ప్రకృతిస్విరము (ఉదాత్తము) వచ్చెను.

సం॥పా॥ 9) త్వష్టాయద్వజ్రం సుకృతం హిరణ్యయం
సహస్రభృష్టిం స్వపా అవర్తయత్॥
ధత్త ఇంద్రోనర్యపాంసి కర్తవే2హ
స్వప్రతం నిరపా మౌబ్ధదర్శవమ్॥

ప॥ పా॥ త్వష్టా॥ యత్॥ వజ్రం॥ సుకృతం॥ హిరణ్యయం॥
సహస్రభృష్టిం॥ సు2అపాః॥ అవర్తయత్॥ దత్తే॥
ఇంద్రః॥ నరి॥ అపాంసి కర్తవే॥ అహన్॥ నృప్రతం॥
నిః॥ అపాం॥ మౌబ్ధత్॥ అర్థవమ్॥

సా॥ భా॥ స్వపాః-శోభనకర్మా, త్వష్టా-విశ్వనిర్మాతా, యద్వజ్రమవర్తయత్ - ఇంద్రం ప్రత్యగమయత్. దత్తవా నిత్యర్థః కీ-
దృశం: సుకృతం-సమ్యక్ నిష్పాదితం, హిరణ్యయం-సువర్ణమయం

సహస్రభృష్టిం-అనేకాభిర్దారాభిర్యుక్తం, తద్వజ్రమింద్రోధత్తే, ధార-
యతి, కిమర్థం? నరి-సంగ్రామే, అపాంసి-శత్రుహననాదిలక్షణాని
కర్మాణి, కర్తవే-కర్తృం, ఏవం వజ్రం ధృత్వాతేనవజ్రేణ, వృత్రం-
వృష్టుదకస్యాపరకం, అర్థవం-అర్థసోదకేనయుక్తం మేఘం, అహన్-
అవధీత్, అపాం-తేననిరుద్ధాఅపశ్చసనిశౌభ్యత్-నిఃశేషేదాధోముఖమపాత
యత్, ప్రవృష్టా అకరోదిత్యర్థః॥

సా॥భా॥అను॥ స్వపాః = శుభరర్మలను చేయు, త్వష్టా=విశ్వ
నిర్మాత, యద్వజ్రమవర్తయత్ = వజ్రాయుధమును ఇంద్రున
కిచ్చెను. ఎటువంటిది? సుకృతం = చక్కగా సిద్ధము చేయబడినది.
హిరణ్యయం = సువర్ణమయమైనది, సహస్రభృష్టిం = అనేకములగు
ధారలతోకూడినది, ఆ వజ్రమును ఇంద్రుడు ధరించెను. ఎంగులకుః
నరి = యుద్ధమునందు, అపాంసి = శత్రువులను సంహరించు
మొదలగు కర్మలను, కర్తవే = చేయుటకు, ఇట్లు వజ్రమును ధరించి
ఆ వజ్రముతో వృత్రం = వర్షజలమును అడ్డగించువానిని, అర్థవం =
జలముతోకూడిన మేఘమును, అహన్ = హింసించెను. అపాం =
వృత్రునిచే అడ్డగించబడిన జలమును, సనిశౌభ్యత్=ఇంద్రుడుపూర్తిగా
అదోముఖముగా భూమిమీద పడునట్లు చేసెను. (బాగా వర్షించునట్లు
చేసెనని అర్థము.)

వ్యా॥వి॥ సుకృతం = సు అను ఉపసర్గపూర్వకముగా “దు
కృత్” కరణే అనుధాతువునకు కర్మాణి ప్రయోగమునందు నిష్టా (క్త)
ప్రత్యయము వచ్చెను. హిరణ్యయం = హిరణ్యశబ్దమునకు వరములో
ఉన్న మయతీ ప్రత్యయమకారమునకు లోపము “ఋత్వ్యవాస్త్యై
వాస్త్యమాధీప్విరణ్యయాని. ఛందసి అను(6-4-175) సూత్రమునందు

నిపాతనమువలన సిద్ధించెను. కర్తవే = తుమర్దేసేసేన్సే అసేన్ ఇత్యాది (3-4-9) సూత్రముచే కృధాతువునకు తవేన్ ప్రత్యయము విధించబడెను. అపాం = క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యం అని వచనము వలన కర్మసంప్రదానమును పొందుటచేత చతుర్థ్యర్థమునందు షష్ఠీ-విభక్తి ఏర్పడెను. బెబ్బత్ ఉబ్బ ఆర్తవే అనుధాతువునకు లజ్ ప్రధమ పురుషైకవచనం. ఆర్తవం = ఆర్తసోలోవశ్చ (5-2-109, 9) అను సూత్రముచే సోలోవము మత్వర్థీయవ ప్రత్యయము విధించబడెను.

స్వ॥ వి॥ సుఽకృతం = గతిరనంతర అను సూత్రముచే (6-2-49) గతి సంజ్ఞను పొందిన (సు) దానికి ప్రకృతి స్వరము (ఉదాత్తము) వచ్చెను. సుఽఅపాః = “సోర్మనసీ అలో మోషసీ” (6-2-117) అనుసూత్రముచేత ఉత్తరపదాద్యుదాత్తము ఏర్పడెను. అపాం = “ఉడిదం పదాద్యపుమ్రోద్యుభ్యః” అను సూత్రముచే (6-1-171) షష్ఠీవిభక్తికి ఉదాత్తమేర్పడెను.

సం॥పా॥ 10) ఉర్ద్వం నునుద్రేఽవతంత ఓజసా
దాదృహం చిద్భిదుర్వివర్వతమ్॥
ధమంతోవాణం మరుతః సుదానవో
మదే సోమస్యరణ్యాని చక్రిరే॥

ప॥ పా॥ ఉర్ద్వం॥ నునుద్రే॥ అవతంత॥ ఠే॥ ఓజసా॥ దదృ
హం॥ చిత్॥ భిదుః॥ వి॥ వర్వతం॥ ధమంతః॥
వాణం॥ మరుతః॥ సుదానవః॥ మదే॥ సోమస్య॥
రణ్యాని॥ చక్రిరే॥

సా॥భా॥ అత్రేయమాధ్యాయికాః గోతమఋషిః పిపాస యా

పీడితః సన్మరుతః ఉదకం యయాచే| తదనంతరం మరుతోఽ-
 దూరస్థం కూపముద్భృత్యయత్రసగోతమఋషిస్త్యైః తాందీశం
 సీత్వాఋషి సమీపేకూపమవస్థాప్య తత్పార్శ్వ ఆహవం చక్రత్వాత-
 స్మిన్నాహవేకూపముత్సిచ్యత మృషిం తేనోదతేనతద్వయాం చక్రః|
 అయమర్దోఽనయోత్తరయాచ ప్రతిపాద్యతే| తే-మరుతః, అవతం-
 కూపం, ఊర్ధ్వం-ఉపరియధాభవతి తథా, ఓజసా-స్వకీయేనబలేన,
 నునుద్రే-ప్రేరితవంతః, శత్రాతవం-త ఇత్యర్ధః| ఏవం కూపమఃత్థాయ
 ఋషిరాశ్రమం ప్రతినయంతోమరుతః మార్గమధ్యే, దాదృహణః -
 ప్రవృద్ధం గతినిరోధకం, పర్వతంచిత్ర-పర్వవంతం శిలోచ్ఛయమపి,
 విబిభిరుః విశేషేణబభంజుః, సుదానవః - శోభనదానాస్తే మరుతః,
 వాణం-శతసంఖ్యాభిస్తం త్రీభిర్యుక్తంవీడావిశేషం, ధమంతః - వాద
 యంతః, సోమస్యమదేఃసోమపానేన హర్షేనతి, రక్ష్యాని-స్తుత్యానిరమ
 జీయాని ధనాని, చక్రిరే-స్తోతృభ్యః కుర్వంతి||

సా॥ భా॥ అను॥ గౌతమఋషి (ఇచ్చట ఒకకథ అన్వయించ-
 బడుతుంది) “దాహముచేత పీడించబడి” మరుత్తులను ఉదకముకొరకు
 యాచించెను. అప్పుడు మరుత్తులు సమీపములోని “బావిని” పైకితీసి
 ఎచ్చట గౌతమఋషి కలదో అచ్చటకు దానిని తీసుకొని వెళ్ళి అతని
 ముందుంచి అతనికి దగ్గరలోనే గుంటను త్రవ్వి దానియందు బావి
 లోని జలమును పోసి గౌతమఋషిని ఆ జలముతో తర్పణ చేసిరి అను
 ఈ కథా సన్నివేశము రెండుఋక్కుల (10,11) ద్వారా ప్రతిపాదించ
 బడుతుంది.

తే = ఆ మరుత్తులు, అవతం = బావిని, ఊర్ధ్వం = పై భాగము
 నకు వచ్చునట్లు, ఓజసా = తమయొక్క బలముచేత, నునుద్రే =

ప్రేరేపించిరి. (త్రవ్విరి) ఇట్లు ఆ మరుత్తులు బావిని త్రవ్వి ఋష్యా-
త్రమమునకు తీసుకొని వెళుతుండగా మద్యేమార్గంలో, దాదృహణం =
వృద్ధిచెందిన మార్గము నడ్డగించు, పర్వతంచిత్ = పర్వతమునుకూడా
విబిభిదుః = విశేషముగా భగ్గుము చేసిరి. సుదానవః = శుభకరమగు
వస్తువులను ఇచ్చు, తే = ఆ మరుత్తులు, వాణం = వంద తీగెలతోకూడిన
వీణావిశేషమును, ధమంతః = వాదనచేయుచూ, సోమస్యమదే =
సోమపానమువలన సంతోషమును పొందుచూ, రణ్యాని = రమణీయము
లగు ధనములను చక్రిరే = కల్పన చేసిరి, వారిని స్తోత్రము చేయు
వార్కి ఇచ్చిరి.

వ్యా॥ వి॥ నునుద్రదే = ఐదప్రేరణ అనుధాతువునకు “లితీర-
యోరః” అనుసూత్రముచే లిట్ లకారమునందు “రే” ఆదేశము
వచ్చెను. దదృహణం = (ప్రవృద్ధం) దృహదృహివృద్ధౌ అను
ధాతువునకు లిట్ లకారములో కానచ్ ప్రత్యయము వచ్చి రూప-
మేర్పడెను. ధమంతః = ధ్మా శబ్దాన్ని సంయోగయోః అనుధాతువు
నకు “పాప్రమాధ్మాదేట్ దృశః సః” అనుసూత్రముచే (3.1-137)
ధమాదేశము వచ్చెను. వాణం = అణరణవణశబ్దారాః అనుధాతుసమా-
హమునకు కర్మణి ఘౌ ప్రత్యయము విధించబడెను. రణ్యాని =
రణదాతువునకు బావార్థములో “వరిరణ్యోరుపసంఖ్యానం” అను (3.2-
58, 59) పాడినిసూత్రముచే అప్ ప్రత్యయము, “తతోభవే ఛందసి”
అనుసూత్రముచే యత్ ప్రత్యయము విధించబడి రూపము
సిద్ధించెను.

స్వ॥ వి॥ వాణం = కర్ణాత్వతో ఘౌఽంతఉదాత్తః (8.1-158)
అనుసూత్రముచే ఘౌస్తమగుపదమునకు అంతోదాత్తము సిద్ధించినది

రణ్యాని = ఇచ్చట “యతోఽనాపః” (6-1-213) అనుసూత్రముచే
ఆద్యుదాత్తము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 11) జిహ్వాం నునుద్రేఽవతంతయాదిశాసించన్నత్వం
గోతమాయ తృష్ణజే
అగచ్ఛంతీ మవసాచిత్రభానవః కాయంవిప్రస్య
తర్పయంత ధామభిః॥

ప॥పా॥ జిహ్వాం నునుద్రే అవతం తయా దిశా అసించన్
ఉత్సం గోతమాయ తృష్ణజే అగచ్ఛంతి ఈ
అవసా చిత్రభానవః కామం విప్రస్య తర్ప
యంత ధామభిః॥

సా॥బా॥ మరుతః, అవతం ఉద్భవతంకూపంయస్యాందిరిముషిర్వ
సతితయాదిశా జిహ్వాం-వక్రంతిర్వంచం, నునుద్రే - ప్రేరితవంతః,
ఏవంకూపంనిత్వా ఋష్యాశ్రమేఽవస్థావ్య, తృష్ణజే - తృషితాయ,
గోతమాయ-ఋషయే, తదర్థముత్సం-జలప్రవాహం కూపాదుద్భవత్య,
అసించన్-ఆహవేఽవానయన్. ఏవంకృత్వా, ఈమేనంస్తోతారమృషిం,
చిత్రభానవః-విచిత్రదీప్తయస్తే పుటతః, అవసా - ఉద్యశేనరక్షణేన -
సహగచ్ఛంతి-తత్సమీపం ప్రాప్నువంతి, ప్రాప్యచ. విప్రస్య-
మేధావిసోగోతమస్య, కామం-అభిలాషం, ధామభిః - ఆయుషోధారకై
రుద్యతైః, తర్పయంత-అతర్పయన్॥

సా॥భా॥అను॥ తే - ఆమరుత్తులు, అవతం = శ్రవ్యనిబావిని
వీదిక్కున, గోతమయుషికలడో, తయాదిశా = ఆ దిక్కుపై పు, జిహ్వాం-
వక్రముగా, నునుద్రే = ప్రేరితించిరి. ఇట్లు బావిని ఋష్యాశ్రమము

నందుంచి, తృప్తజే = దప్పికతోనున్న, గోతమాయ = గౌతమబుద్ధుని
కొరకు, ఉత్సం = జలప్రవాహమును బావినుండి సేకరించి, అసింపన్ =
ఆ జలముతో తడిపిరి. ఇట్లు చేసిన తరువాత, ఈం = స్తోత్రముచేయు
బుద్ధి సమీపమునకు, విత్రభానవః = విచిత్రమైన కాంతులుగల ఆ
మరుత్తులు, అవసా = రక్షణతోకూడా వచ్చుచున్నారు. సమీపమును
పొంది, విప్రస్య = మేదావియగు గౌతమబుద్ధునియొక్క, కామం =
అభిలాషను, ధామభిః = ఆయువును నిలుపు ఉదకముచేత, తర్ప-
యంత = తృప్తిపరచిరి.

వ్యా॥ వి॥ తృప్తజే = ఉత్సంపాపిపాసాయాం అనుభావపునకు
స్వపితృషోర్పజిజ్ అను (3-2-172) సూత్రముచే నజిజ్ ప్రత్యయము
విధించబడి తృప్తజే అను చతుర్థివిభక్తి రూపమువిర్పడును. ధామభిః =
ధారదార్ధకధాధాతువునకు ఆతోమనిన్ అను సూత్రముచే మనిన్
ప్రత్యయము విధించబడినది. (ధామన్)

స్వ॥ వి॥ తయా = సావేకావ స్తున్ యాదిర్విభక్తిః అనుసూత్రముచేత
(6-1-618) తృతీయావిభక్తికి వచ్చిన ఉదాత్తమునకు “నగోశ్వన్ సావ
వర్ణరాదంకుంకృధ్యః” అనుసూత్రముచే (6-1-188) నిషేధము.
= దిసాసావేకావ (6-1-618) అనుసూత్రముచే తృతీయావిభక్తి ప్రత్య-
యమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥ పా॥ 12) యావః శర్మశశమానాయస్త్రి
త్రిధాతూని దాభషే యవృతాధి।
అస్మద్యం తాని మరుతోవియంత
రయింనో దర్తవృషణః సువీరం॥

సం॥ పా॥ యా॥ పః శర్మ శశమానాయః సంతి॥ త్రిధా॥
తూని॥ దాభషే॥ యవృత॥ అధి॥ అస్మద్యం॥ తాని॥

మరుతః! వి! యంత! రయిం! నః! ధత్త! వృషణః!
సువీరమ్!

సా॥ బా॥ హే మరుతః, వః-యుష్మాకంసంబంధీని, యా-
యాని, శర్మ-శర్మాణిసుధానిగృహణివా, కీదృశాని! త్రిధాతూని-పృథి-
వ్యాదిమత్రిమస్తానేష్వవస్థితాని, శశమానాయ-యుష్మాన్ స్తుతిభిర్భ-
జమానాయదాతుంసంపాదితాని పూర్వోక్తలక్షణాని శర్మాణియానిసంతి
యానిచ, దాశుషే - హవిర్దత్తవతే యజమానాయ, అధియచ్ఛత
అధికం ప్రయచ్ఛథ! హే మరుః తాని శర్వాణిశర్మాణి, అస్మభ్యంవి-
యంత-విశేషేణప్రయచ్ఛత! కించ హే వృషణః-కామానాం వర్షితారో
మరుతః, నః-అస్మభ్యం, సువీరం-శోభన్తేర్వి-పైః పుత్రాదిభిర్యుక్తం
రయిం-ధనం, ధత్త-దత్త॥

సా॥బా॥అను॥ హే మరుతః = ఓ మరుద్దేవతలారా! వః=మీకు
సంబంధించిన, యా = ఏ, శర్మ = సుఖములు లేక గృహములు,
ఏటువంటివనగా, త్రిధాతూని = పృథివీ మొదలగు ముల్లోకములలో
నున్నవి. శశమానాయ = మిమ్ములను స్తోత్రములద్వారా సేవించు
వారికి ఇచ్చుటకు సంపాదించబడినవి. ఇప్పుడు చెప్పిన లక్షణములతో
కూడిన సుఖములు ఏవికలలో వాటిని, దాశుషే = హవిస్సులను సమ-
ర్పించిన యజమానికొరకు, అధియచ్ఛత = అధికముగా ఇచ్చుము.
ఓ మరుద్దేవతలారా! తాని = అన్ని సుఖములను, అస్మభ్యంవియంత =
మాకు విశేషముగా ఇప్పుదురుగాక. ఇంకనూ! హే వృషణః =
కోరికలను తీర్చు ఓ మరుద్దేవతలారా! నః = మాకు, సువీరం = శుభకర
మగు వీరపుత్రులతోకూడిన, రయిం = ధనమును, ధత్త = ఇవ్వెము.

వాల్మీకి॥ యాః=(యాని) “శేశ్వరదసిబహులమ్” అనుసూత్ర-
ముచే (గీ-1-70) ౧ అనుదానికి లోపము వచ్చెను. శర్మ=(శర్మాణి)

“సుపాంసులుక్” (7-1-39) అనుసూత్రముచే జన్ ప్రత్యయమునకు లోపము వచ్చెను. శశమానాయ = శశప్లుతగతో అనుధాతువునకు తాచ్చీలికార్థమునందు చానక్ ప్రత్యయము వచ్చి రూపమేర్పడెను. యచ్చత (ప్రయచ్చధ) ఛాందసమగు లజ్ లకారమునందు “బహు-లంఛందస్యమాజ్ఞేయోగేపి” (6-4-75) అనుసూత్రముచే అడాగమము రాలేదు. యంత-యమధాతువునకు లోబ్లకారమునందు బహులంఛందసి” అనుసూత్రముచే (2-4-73) శప్నకు లోపము వచ్చెను. “తప్తవప్తనధనాశ్చ” అనుసూత్రముచే (7-1-45) శప్నకు తజాదేశము విధించబడెను. అది పిత్ అగుటవలన జిత్యముకానందున అను దాత్తేపదేశ వనతితనోత్యాదీనాం ఇత్యాదిసూత్రముచే (6-4-37) అనునాసికలోపము రాలేదు. వృషణః = వాషపూర్వస్యనిగమః (6-4-9) అనుసూత్రముచే ఉపధాద్విర్లుము రాలేదు.

స్వ॥ వి॥ సు2వీరం = ఇది బహుప్రీహిసమాసము. కావ “వీరవీర్యాచ” అనుసూత్రముచే (6-2-120) సు అను దానికిపరములో నున్న వీరశబ్దమునకు అద్యుదాత్తము ఏర్పడెను.

4) ద్యావాపృథివీసూత్రము

సం॥పా॥ 1) తేహి ద్యావాపృథివీ విశ్వశంభువ ఋతావరీ
రజసోదారయత్కవీ।

సుజన్మనీధిషణే అంతరీయతే దేవోదేవీ

ధర్మణా సూర్యః శుచిః॥

ప॥ పా॥ తేఐతి హి! ద్యావాపృథివీ ఇతి. విశ్వశంభువాః
ఋతవరీ ఇప్యృతకవీ। రజసః! ధారయత్కవీ ఇతి
ధారయత్కవీ। సుజన్మనీ ఇతిసుజన్మనీ! ధిషణే!
ఇతి! అంతః! ఈయతే! దేవః! దేవీ ఇతి! ధర్మణా!
సూర్యః శుచిః॥

సా॥భా॥ తేహి-తేఖలు ప్రసిద్ధేద్యావాపృథివీ, అంతః-తయో
రంతరాళే, శుచిః - శుద్ధః విశ్వస్యశోభయితావా, దేవః-దీవ్యమానః
సూర్యః, ధర్మణా-ప్రకాశోదకదానాది ధారణేనయు క్తః సన్, ఈయతే-
సర్వదాగచ్ఛతి। తాదృశం కర్మయువయోరనుగ్రహితిస్తుతిః కీ-
దృశ్యాతే విశ్వశంభువా - విశ్వస్యసుఖయిత్రావిత్యర్థః। ఋతావరీ-
ఋతవత్త్వ, రజస ఉదకస్యోదకోచ్ఛత్తే. ధారయత్కవీ - అకృత్రేచ్ఛిణ
ధారకంకవియయోస్తే తాదృశ్యా ఉదకోత్పాదనాయాప్రయత్నవత్త్వా
విత్యర్థః। యద్వా-ధారయత్క విర్మనీష్యాదిత్యోయయోస్తే తాదృశ్యా।
వృష్టుదకదారయత్సర్వోపేతే ఇత్యర్థః। సుజన్మనీ-శోభనజన్మవత్త్వా।
ధిషణే-ధర్షణోపేతేస్వ వ్యాపారేషు ప్రగల్భే ఇత్యర్థః। దేవీద్యోతమానే॥

సా॥భా॥అను॥ తేహి = ప్రసిద్ధులగు ద్యావాపృథివీల, అంతః =
నడుమ, శుచిః = పరిశుద్ధుడు, విశ్వమును ప్రకాశింపజేయు, దేవః =

సూర్యుడు, ధర్మదా = ప్రకాశజలములను దానము చేయుటకొరకు ధరించినవాడై, ఈయతే = ఎల్లిప్పుడూ వెళ్ళుచున్నాడు, అటువంటి కర్మద్యావాపృథివీల అనుగ్రహమువలన అని స్తోత్రము చేయబడును ఎటువంటివారు? (ఆద్యావాపృథివీలు), విశ్వశంభువా = విశ్వమునకు సుఖమును కలుగజేయువారు, ఋతావరీ = సత్యవంతులు, రజసోధార యత్కవీ = జలమును ఉత్పాదన చేయుటకొరకు ప్రయత్నములేని వారు, ప్రయత్నము చేయనివారు అని యర్థము లేక వర్షోదకమును ధరించు సూర్యునితోకూడినవారు అని అర్థము. సుజన్మనీ = శుభప్రద మగు జన్మకలవారు, ధిషణే = వారి వ్యాపారములందు ప్రగల్భము కలవారు, దీవీ = ప్రకాశించువారు.

వ్యా॥వి॥ ఈయతే = ఈజీగతౌ అను ఆత్మనే పదధాతువునకు లట్ ప్రధమపురుషై కవచనము. ఋతావరీ = ఋతశబ్దమునకు “చన్త సీవనిపా” అనువార్తికముచేత (5-2-122) వనిష్ ప్రత్యయము రాగా “వనోరచ” (4-1-7) అను పాణినిసూత్రముచే నకారమునకు జీప్ రేఫములు వచ్చి ఋతావరీ అని సిద్ధించినది. రజసః = ఉదకమును, “ఉదకం రజఉచ్యతే” అని నిరుక్తం (4-19) ధిషణే-వారివ్యాపారము లందు (పనులందు) సమర్థులగు ద్యావాపృథివీలు.

సం॥పా॥ 2) ఉరువ్యచసామహిని అసశ్చ తాపితా
మాతాచ భువనాని రక్షతః॥
సుదృష్టమేవపుష్కేనరోదసి
పితాయత్ప్రమబిరూపై రవాసయత్॥

ప॥పా॥ ఉరువ్యచసా॥ మహినీభిః॥ అసశ్చ తా॥ పితా॥

మాతా| చ| భువనాని| రక్షతః| సుధృష్టమే ఇతి
 సుధృష్టమే| వపుష్యైః ఇతి| న| రోదసీ ఇతి, పితా|
 యత్| సీం| అది| రూపైః| అభివాసయత్||

సా|| భా|| ఉరువ్యచసా - ప్రజూతవ్యచనవత్కావతివిస్తీర్ణే,
 మహినీ-అతపివమహత్వో, అనశ్చతా-అనజ్యమానే, పరస్పరవియుక్తే
 ఇత్యర్థః| పితా - పాలయిత్రిద్యోః, మాతా-నిర్మాత్రివృద్ధిచేతుభ్యో,
 భువనాని-భూతజాతాని, రక్షతః-పాలయతః| ఓంచసుధృష్టమే - అతి
 శయేనధృష్టేప్రగల్భే, రోదసీ-ద్యావావృధివ్యో, వపుష్యేన-వపుషో-
 హితేభవ, ప్రాణినాంపితరావివశరీరరక్షతే ఇత్యర్థః| యద్యస్మాత్సీనిం -
 సర్వతః పితా-పితృస్థానీయాద్యోరూపైర్నిరూపణసాధనైః| ప్రశస్తైః
 ప్రకౌతైర్నిరూప్యమాదైర్వృష్ట్యాదిభిర్వాత్యవాసయత్-అభివాసయతి,
 తస్మాత్ పితామాతా చ భువనాని రక్షతః||

సా|| భా|| అను|| ఉరువ్యచసా = మిక్కిలి విశాలములైనవి
 మహినీ = గొప్పమహిమకలవి, అనశ్చతా = పరస్పరము విడిగా
 ఉన్నవి అని అర్థము. పితా = పాలించు ఆకాశము, మాతా =
 నిర్మించుటకు కారణమగు భూమియునూ, భువనాని = లోకములను
 (జనులను) రక్షతః = పాలించుచున్నారు. ఇంకనూ సుధృష్టమే =
 మిక్కిలి గొప్పతనముకల, రోదసీ = ద్యావావృధివీలు, వపుష్యేన =
 శరీరమునకు హితమువలె, ప్రాణులకు తల్లిదండ్రులవలె శరీరరక్షకులై
 యున్నారు. యత్ = ఎందువలననగా, సీం = అన్నివైపులా, పితా =
 పితృస్థానములోనున్న ఆకాశము, రూపైః = నిరూపించుసాధనముల
 చేత ప్రశస్తములగు ప్రకాశములచేత నిరూపించబడు వర్షము
 మొదలగువాటితో, అభ్యవాసయత్ = ఉన్నాడు, అందువలన తల్లి

తండులగు ధ్యావావృధివీలు లోకములను రక్షించుచున్నారని అర్థము.

వ్యా॥ వి॥ సుధృష్టమే = మిక్కిలి గొప్పతనముగల ధ్యావా వృధివీలు, మహినీ, వపుష్యే, రోదసీ అనుపదములు ప్రగృహ్య సంజ్ఞను పొందినవి గనుక పదపాఠములో ఇతి అనునది ఏర్పడెను. ఎట్లనగా మహినీఇతి-వపుష్యే ఇతి రోదసీ ఇతి॥

సం॥పా॥ ౩) సవహ్నిః పుత్రః పిత్రోః పవిత్రవాన్
పునాతి ధీరో భువనాని మాయయా |
ధేనుంచ వృశ్నిం వృషభం సురేతసం
విశ్వాహో శుక్రం పయోఅస్యదుక్షత॥

పా॥పా॥ సః | వహ్నిః | పుత్రః | పిత్రోః | పవిత్రవాన్ | పునాతి
ధీరః | భువనాని | మాయయా | ధేనుం | చ | వృశ్నిం |
వృషభం | సురేతసం | విశ్వాహో | శుక్రం | పయః |
అస్య | దుక్షత॥

సా॥భా॥ పిత్రోః-మాతాపిత్రోర్ధ్యావావృధివ్యోః, పుత్రః-పురు
త్రతాతాపుత్ర స్థానియఆదిత్యః, పవిత్రవాన్-పావనరశ్మియుక్తః, ధీరః -
ధీమాన్ సవహ్నిః - ఫలస్యవోధాధారకఃసన్, మాయయా-ప్రజ్ఞయా
స్వకీయయా, భువనాని-భూతజాతాని, పునాతి పావయతి. ప్రకాశ
యతీత్యర్థః, కించ స ఏవపుత్రః, పృశ్నిం-శుక్లవర్ణం, ధేనుం - ప్రిణ
యిత్రీం బూమిం, సురేతసం - శోభనసామర్థ్యం శోభనోదకం వా,
వృషభం-సేక్తారందులలోకం చ మాయయాపునాతి, ప్రకాశయతీ
త్యర్థః | కదా | విశ్వాహో-సర్వాణ్యవ్యహోని-సర్వకాలమిత్యర్థః | కించాస్య-
ద్యులోకస్య, యద్వా ఇమం ద్యులోకం, శుక్రంపయః- దీప్తం పయః
సదృశముదకం, దుక్షత-దోడ్డి, ఈ దృశోమహానుభావః ఆదిత్యస్త-
యోః పుత్రఇతిధ్యావావృధివ్యోః స్తుతిః॥

సా॥పా॥అను॥ సి త్రోః = తల్లిదండ్రులగు ద్వ్యావాప్యధివీలక,
పుత్రః = పుత్రస్థానముననున్న ఆదిత్యుడు, జవిత్రవాన్ = జవిత్ర
మైన కిరణములు కలవాడు, దీరః = బుద్ధిమంతుడు, సవస్నిః =
ఫలమునిచ్చువాడు, ధారకుడు, మాయయా = తనయొక్క ప్రజ్ఞచేత,
భువనాని = లోకములను, పునాతి = ప్రకాశింప చేయుచున్నాడు,
ఇంకనూ పుత్రుడగు ఆ ఆదిత్యుడు, వృష్ణిం = లెల్లనివర్ణముగల,
ధేనుం = సంరోషమును కలుగజేయు భూమిని, సురేతసం = శుభకర
మగు జలమును, వృషభం = కురిపించు ద్యులోకమును (ఆకాశమును)
తన ప్రజ్ఞచేత ప్రకాశింప చేయుచున్నాడు. ఎప్పుడు? విశ్వాహా =
అన్నికాలములందు, ఇంకనూ ఆస్య = ఈ ద్యులోకమునకు, శుక్రం
వయః = ప్రకాశించు పాలతో సమానమగు ఉదకమును, దుక్షత =
వర్షించుచున్నాడు, పితుకుచున్నాడు. ఇటువంటి మహానుభావుడు
ఆదిత్యుడు ద్వ్యావాప్యధివీల పుత్రుడని స్తుతించబడుచున్నది.

వ్యా॥ వి॥ పిత్రోః = మాతా పితరులగు ద్వ్యావా వృధివీలకు
“పితామాత్రా” అను పాణినిసూత్రముచే (1-2-70) ఏకశేషసమాసము
వలన పితృశబ్దము మిగిలినది. ధుక్షత = దోర్ధి (పితుకుచున్నాడు)
దుహప్రపూరణే అనుధాతువునకు పైదికలుజ్జ్ లకారములతో “శలక్కు
వధాదనిటక్కు” అనుపాణినిసూత్రముచే (3-1-45) “చ్చి” అనుదానికి
“చ్చి” అను ఆదేశము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 4) అయందేవానామపసాశువస్తయోః

యోజజాన రోదసీ విశ్వశంభవా॥

వియోనుమేరజసీ సుక్రతూయయా

జరేభిః స్కందసేభిః సమాన్యచే॥

ప॥ పా॥ అయం దేవానాం అపసాం అపఃతమః! యః!
 జజాన! రోదసీ! ఇతి! విశ్వశంభువా! వి! యః!
 యయే! రజసీఐతి! సుక్రతుయయా! అజరేభిః!
 స్కందనేభిః! సం! ఆన్మచే॥

సా॥ భా॥ అయందేవానాం మధ్యేదేవతమః, అపసామపస్తమః
 కర్మవతాం మధ్యేప్రకృష్టకర్మా, అయమిత్యుక్తంకళ్యాహ, యః
 దేవః, విశ్వశంభువా-సర్వప్రకారేణభూతానాం సుఖస్య భావయిత్ర్యో
 రోదసీ - ద్యావాప్రధివ్యామహానుభావే, జజాన - ఉత్పాది తవాన్,
 అపితుయః దేవః, రజసీ-రంజనాత్మికే ద్యావాప్రధివ్యా, వియయే-
 విశేషేణ పరిచ్ఛిన్నత్తి. క్వింస్వోపబోగాయ-నేత్యాహ! సుక్రతూయయా-
 శోభన కర్మేచ్ఛయా, యేనకర్మణాప్రాణీనాం సుఖం సంభవతి.
 తాదృక్కర్మాచ్ఛయా, సుక్రతూయయా-ఉక్తేననిమిత్తేనేమేద్యావా-
 ప్రధివ్యా, అజరేభిః-అజీర్ణైః దృఢతరైః, స్కంభనేభిః గతి ప్రతిబింధ
 సాధనైః శంకుభిః, సమాన్మచే-సమ్యక్ సర్వతః పూజితవాన్, స్థాపిత
 వానిత్యర్థః॥

సా॥ భా॥ అను॥ అయం దేవానాం దేవతమః = ఇతడు దేవతల
 మధ్యలో శ్రేష్ఠుడు, అపసామపస్తమః = కర్మలు చేయువారిమధ్యలో
 ఉత్తమ కర్మాచరణుడు అని చెప్పబడినది. ఇతడు అసగా ఎవరు?
 యఃదేవః = ఏ దేవుడు, విశ్వశంభువా=సకలవిధములుగా ప్రాణులకు
 సుఖమును కలుగజేయు, రోదసీ = మహానుభావులగు ద్యావాప్రధివీ-
 లను, జజాన = ఉత్పాదనచేసెను. ఇంకనూ రజసీ=రంజనాత్మకము
 లగు ద్యావాప్రధివీలను, వియయే, విశేషముగా కొలిచెను. తన
 సుఖముకొరకేకాదు, సుక్రతూయయా = శుభకర్మలు చేయవలెనని

కోరికతో (ఏ కర్మవలన ప్రాణులకు ముఖము చేరారునో అటువంటి కర్మచేయవలెనని) సుక్రతాయయా = చెప్పబడిన కారణముచేత ఈ ద్యావాపృథివీలను, అజరేభిః = జీర్ణముకాని దృఢతరములగు, స్కంద నేభిః = గమనమును అడ్డగించు సాధనములచేత (శంకుపులచేత) సమాన్వతే = చక్కగా పూజించెను, స్థాపించెనని అర్థము.

వ్యా॥ వి॥ అవసామవస్తమః = కర్మలుచేయు వారిలో శ్రేష్ఠ-కర్మాచరణుడు (అవ ఇతి కర్మనామ) రోదసీ, రజసీ-అను పదములు ప్రగృహ్యసంజ్ఞను పొందినవి గనుక పదపారములో ఇతి అనునది విర్బుడెను. (రోదసీ ఇతి, రజసీ ఇతి) సమాన్వతే = చక్కగా పూజించెను, స్థాపించెను. “ఋచస్తుతౌ” అనుదాతువునకు లిటీలకారమునందు రేఫ సామాన్యమువలన హలోత్వముకలది కావున దానికి “నుట్ ద్విహలః” అని అభ్యాసమునకు నుడాగమము వచ్చెను. నమ్ఆజ్ అను ఉపసర్గ ద్వయపూర్వకముగా ఋచస్తుతౌ దాతువునకు లిట్ ప్రథమపురుషైక-వచనము.

సం॥పా॥ 5) శేనోగృజానే మహినీ మహిశ్రవః క్షేత్రం
ద్యావాపృథివీ దాసథోబృహత్ |
యేనాభిక్పష్టిస్తత నామవిశ్వహా
వసాయ్యమోజ్ అస్మేసమిన్వతమ్॥

ప॥ పా॥ శే ఇతి, నః | గృజానే ఇతి, మహినీ ఇతి, మహి | శ్రవః |
క్షేత్రం | ద్యావాపృథివీ ఇతి ధాసథః | బృహత్ |
యేన | అభిక్పష్టిః | తతనామ | విశ్వహా | వసాయ్యం
ఓజః | అస్మే ఇతి | సం | ఇన్వతమ్॥

సా॥ ఖా॥ తే-ప్రసిద్ధే, హే ద్యావాపృథివీ - ద్యావాపృథివ్యౌ,
 గృణానే - అస్మాభిః స్తూయమానేసత్యై, మహి - మహదతిప్రభూతం,
 శ్రవః-సర్వత్రేప్రసిద్ధమన్నం, సర్వత్రేత్రాయమాణాం కీర్తింవా-
 నః-అన్మభ్యం, ధానధః-ధత్తం! తథా బృహత్-అతిప్రభూతం, క్షత్రం-
 బలం, ధానధః! తదేవ విశేష్యతే! యేన - అన్న బలేన, విశ్వహ-సర్వే
 ష్వవ్యహాసు, కృష్ణీ-పుత్రాదిరూపాః ప్రజాః, అభితతనామ-అభితో
 విస్తారయామ, కించ వనాయ్యం-స్తుత్యం, ఓజః-శరీరబలం, అస్మే,
 అస్మాసు, సమ్యగిన్వతం-వ్యాప్నుతం, ప్రవర్తయత మిత్యర్ధః॥

సా॥ఖా॥అను॥ తే = ఆ ప్రసిద్ధులగు, హే ద్యావాపృథివీ =
 ఓ ద్యావాపృథివీ దేవతలారా! గృణానే = మౌచే స్తుతింపబడు మీరు,
 మహి = సమృద్ధిగా, శ్రవః = అన్నిచోట్ల ప్రసిద్ధమగు అన్నమును
 అన్నిచోట్ల వినబడు కీర్తిని, నః = మాకు, ధానధః = కలుగజేయుదురు
 గాక! అట్లే బృహత్ = అధికముగా, క్షత్రం = బలమును, ధానధః =
 కలుగజేయుదురుగాక! యేన = అన్నమువలన కలుగు బలముచేత,
 విశ్వహా = సర్వకాలములందు, కృష్ణీ = పుత్రాదిరూపమగు సంతాన-
 మును, అభితతనామ = విస్తరించెదముగాక! ఇంకనూ వనాయ్యం =
 స్తుతించదగు, ఓజః = శరీరబలము, అస్మే = మాయందు, సమీ-
 న్వవం = వృద్ధిని పొందుగాక!

వ్యా॥వి॥ తే గృణానే మహినీ ద్యావాపృథివీ అస్మే మొదలగు
 పదములు-ఈ దూదేద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్ (1-1-11) అను పాఠిని
 సూత్రముచేత ప్రగృహ్య సంజ్ఞను పొందును, అందువలన పద-
 పాఠములో ఇతి అనునది ఏర్పడెను. తే ఇతి గృణానేఇతి మహినీ-
 ఇతి ద్యావాపృథివీఇతి అస్మే ఇతి ధానధః = ధారదార్ధకధాధాతువు

నకు రేడ్ లకారమునందు అడాగమము = సిబ్బహులం లేటి అను
 సూత్రముచే (2-4-34) సిమ్ ప్రత్యయము ధన్ ప్రత్యయము రాగా
 నుధ్యమపురుష ద్వివచన రూపమేర్పడెను. కృష్టిః = పుత్రాదిరూప-
 మగు సంతానమును అని అర్థము. కృష్టయ ఇతి మనుష్యనామ కృష్ట
 యశ్చర్షణయ ఇతితన్నామనుపాడాత్.

5) విష్ణుసూక్తము

సం॥పా॥ 1) విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః
 పార్థివాని విమమే రజాంసి యో అస్కభాయ
 దుత్తరంసథస్థం విచక్రమాణ
 స్త్రైధోరుగాయః॥

ప॥ పా॥ విష్ణోః॥ ను॥ కమ్॥ వీర్యాణి॥ ప్రవోచమ్॥ యః॥
 పార్థివాని॥ వి॒యమే॥ రజాంసి॥ యః॥ అస్కభా-
 యత్॥ ఉత్తరమ్॥ సథస్థమ్॥ వి॒చక్రమాణః॥
 త్రేధా॥ ఉరు॒గాయః॥

సా॥ భా॥ హే నరాః! విష్ణోః-వ్యావనశీఅస్యదేవస్య, వీర్యాణి-
 వీరకర్మాణి, నుకమ్-అతిశీఘ్రం, ప్రవోచమ్-ప్రబ్రవీమి, యః-విష్ణుః
 పార్థివాని-పృథివీసంబంధీని, రజాంసి-రంజనాత్మకానిక్షిత్యాది లోకా-
 త్రయాభిమానీన్యగ్ని వాయ్వాదిత్య రూపాణి రజాంసి, విమమే -
 విశేషిణినిర్మయేకించయశ్చవిష్ణుః ఉత్తరమ్-ఉద్గతతరయతి విస్తీర్ణం,
 సథస్థం - సహస్థానం లోకత్రయాశ్రయభూతమంతరిక్షం, అస్క-
 భాయత్-తేషామాధారత్వేనస్తభితవాన్, నిర్మితవానిత్యర్థః! అనేనాంతరి-
 జ్ఞాతం లోకత్రయమపి సృష్టవానిత్యుక్తరభవతి! కింకుర్వన్! త్రేధా-
 విచక్రమాణః - త్రిప్రకారం స్వసృష్టౌలగ్నీకాన్ వివిధం క్రమమాణః
 అతవివోరుగాయః - ఉరుభిర్మహద్భిర్గీయమానః అతిప్రభూతంగీయ -
 మానోవా॥ య ఏవం కృతవాన్ తాద్భుతస్యవిష్ణోర్వీర్యాణిప్రవోచమ్.

సా॥ భా॥ అను॥ ఓ నరులారా! విష్ణోః = వ్యాపించుస్వభావము
 కలిగిన దేవుని, వీర్యాణి = వీరకర్మలను, నుకమ్ = మిక్కిలిశీఘ్రముగ

ప్రవోచమ్ = గొప్పగా చెప్పుచున్నాను. యః=ఏ విష్ణువు, పార్థివాని= పృథివీ సంబంధమగు, రజాంసి = రంజనాత్మకములు పృథివ్యాదివోర త్రయములకు (భూమ్యాకాశస్వర్గములకు అభిమానులు అగ్నివాయుస్విదిత్యరూపులై వ రజస్సులను) విమమే = విశేషముగా నిర్మించెను, కించ = ఇంకనూ, యః విష్ణుః = ఏ విష్ణువు, ఉత్తరమ్ = మిక్కిలి విశాలమగు, సదస్థం = లోకత్రయమునకు ఆశ్రయభూతమగు ఆకాశమును, అస్కభాయత్ = వానికి ఆధారముగా నిర్మించెను. అందువలన అంతరిక్షము నాశ్రయించిన ముల్లోకములనుకూడా సృష్టించెను అని చెప్పబడుచున్నది. త్రేధావిచక్రమాణః = మూడు ప్రకారములు తనచే సృష్టించబడిన లోకములను బహువిధములుగా ఆక్రమించుచున్నాడు. అందువలననే ఉరుగాయః = గొప్పవారిచేత స్తోత్రము చేయబడువాడు లేక మిక్కిలి స్తోత్రము చేయబడువాడు, అటువంటి విష్ణువుయొక్క వీరకర్మలను స్తుతించుచున్నాను.

వాక్వి॥ పార్థివాని రజాంసీ=సాయణాచార్యుల అభిప్రాయము “అగ్నివాయుస్విదిత్యులచేత ఆక్రమించబడిన లోకములు (ముల్లోకములు) Griffith మరియు Macdonell అభిప్రాయము ప్రకారము భూలోకప్రదేశములని అర్థము. Macdonell పార్థివాని, రజాంసి పదములను విడిగా గ్రహించి భూమి వాయువు అని అర్థములను చెప్పెను. ఉత్తరమ్ సదస్థమ్ - ఊర్ధ్వలోకము స్వర్గము అధోలోకము భూమి శ్రీ సాయణుల అభిప్రాయము ప్రకారము ఆకాశముతోకూడిన మూడు ఊర్ధ్వలోకములని అర్థము. యాస్కవచనమను ప్రమాణముగా గ్రహించి “చైవభక్తులలోకము” అని అర్థమునుకూడా స్వీకరించెను. ఉరుగాయః = యాస్కాచార్యుల ప్రకారము విశాలమైన గమనము కలవాడని అర్థము. (నిరుక్తం 2-7) సాయణుల ప్రకారము

“మిక్కిలి స్తుతించబడినవాడు” అని అర్థము. Griffith మరియు Macdonell యాస్కుల అభిప్రాయమును సమర్థించిరి.

స్వ॥ వి॥ కమ్ = ఉదాత్తస్వరమును పొందలేదు. కమ్ ఎల్లప్పుడూ స్వతంత్రంగా ప్రయోగించబడక ను - సు - హిఅను అవ్యయములతో కలిపి ప్రయోగించబడి “అంగీకారము - సంతోషము - నిజము” అను అర్థములను బోధించును. వీర్యాడి = వీరవిక్రాంతా” అను ధాతువునకు “అచోయత్” అనుసూత్రముచే యత్ ప్రత్యయము వచ్చెను. ప్రత్యయము తిత్ అగుటవలన ర్యా అను అక్షరము స్వరితమును పొందినది. (తిత్స్వరితమ్ 8-1-185 పా.సూ.) వోచమ్ = వచపరిభాషణ అనుధాతువునకు లుజ్ ఉత్తమ పురుషైకవచనము. పాదము లేక వాక్య ప్రారంభములోలేని క్రియ ఉదాత్తమును పొందదు. (అజ్జతిజః 8-1-28 పా.సూ.) అస్కభాయత్ సప్తష్టించుట అను అర్థముగల “స్కభ” ధాతువునకు లజ్ ప్రధమపురుషైకవచనము యచ్చబ్దముతో ప్రారంభింపబడెను. గనుక ఉదాత్తమును పొందినది

సం॥పా॥ 2) ప్రతద్విష్టుః స్తవతే వీర్యేణ
మృగోన భీమఃకుచరో గిరిష్ఠాః |
యస్యోరుషు త్రిషు విక్రమజే
ష్యధిక్షియన్తుభువనాని విశ్వా॥

ప॥ పా॥ ప్ర॥ తత్॥ విష్టుః స్తవతే॥ వీర్యేణ॥ మృగః॥ న॥
భీమః॥ కుచరః॥ గిరిష్ఠాః॥ యస్య॥ ఉరుషు॥ త్రిషు॥
విక్రమజేషు॥ అధిక్షియన్తు॥ భువనాని॥ విశ్వా॥

సా॥ భా॥ సమహనుభావః, వీర్యేణ - స్వకీయేన వీరకర్మణా,
స్తవతే-స్తూయతే సర్వైః, వీర్యేణస్తూయమానత్వేదృష్టాంతః మృగోన

సింహాదిరివ, యథాస్వవిరోధిసోమ్యగయితాసింహః, బీమః-భీతిజనకః, కుచరః-కుత్సితహింసాదికర్తాదుర్గమప్రదేశగంతావా, గిరిష్ఠాః-పర్వతాద్యున్నతప్రదేశస్థాయీసర్వైఃస్తూయతే। మృగః-అన్యేష్టాశత్రూణాం బీమః-భయానకః సర్వేషాం భీత్యపాదానభూతః। పరమేశ్వరాద్భీతిః” భీషాస్మాద్వాతః పవతే” (తై.ఆ. ౩-౩-1) ఇత్యాదిశ్రుతిషుప్రసిద్ధా। కించ కుచరః - శత్రువధాది కుత్సితకర్మకర్తా, కుమసర్వాసుభామిషు లోకత్రయే సంచారివాతథా, గిరిష్ఠా - గిరివదుచ్ఛిత లోకస్థాయీ, యద్వాగిరిమంత్రాది రూపాయాం వాచి సర్వదా వర్తమానః, ఈ దృశోఽయంస్వమహిమ్నాస్తూయతే। కించయస్య విష్ణోః, ఉరుషు - వీస్తీర్ణేషుత్రిసంఖ్యాకేషు, విక్రమణేషు - పాదప్రక్షేపేషు, విశ్వా - సర్వాణి భువనాని భూతజాతాని, అధిక్షియంతి-అతీతనివసంతినవిష్టుః స్తూయతే॥

సా॥ భా॥ అను॥ ఆ మహాగుణాపుడు, వీర్యేణ = తనయొక్క వీరకర్మలచేత, స్తవతే = అందరిచేత స్తుతించబడుచున్నాడు. దృష్టా-స్తము, మృగోన = సింహాదులవలె ఎట్లైతే సింహము తన విరోధులను వేటాడునో, భీమః=వాటికి భయమును కలుగజేయునో, అట్లుకుచరః= కుత్సితమగు హింసాకార్యములు చేయువాడు లేక కరిన ప్రదేశములలో సంచరించువాడు, గిరిష్ఠాః=పర్వతము మొదలగు ఉన్నతప్రదేశములలో ఉండిఅందరిచేతస్తుతించబడుచున్నాడు, మృగః-శతృవులను అన్వేషించువాడు, భీమః-అందరికిభయమునుకల్పగజేయువాడు పరమాత్ముని వలన భయము శృతులలోకూడా ప్రసిద్ధము “భీషాస్మాద్వాతః పవతే” (తై.ఆ.౩-౩-1) ఇంకనూకుచరః-శతృవధాదికుత్సితకర్మలనుచేయువాడు కుమ=భూమండలమంతా ముల్లోకములలో సంచరించువాడు, గిరిష్ఠాః= గిరివలె ఉన్నత లోకములలో ఉండువాడులేకగిరి = మంత్రరూపమగు

వాక్కునందు ఎల్లప్పుడూ ఉండువాడు, ఇటువంటి విష్ణువు తనమహిమ చేత స్తుతించబడుచున్నాడు, యశ్య = ఏ విష్ణువుయొక్క, ఈరుషు = విశాలములగు మూడు సంఖ్యలతోకూడిన, విక్రమణేషు = పొడవ్రక్షేపములందు, విశ్వా = అన్ని, భువనాని = భూతజాతములు, అధిక్షియన్తి = ఆశ్రయించి నివసించుచున్నవే ఆ విష్ణువునుగూర్చి స్తోత్రము వివరింపబడుచున్నది.

వ్యా॥వి॥ప్రవతే“ష్టత్ స్తుతౌ” అనుధాతువునకుకర్మణీప్రయోగము నందు వ్యత్యయముగా శప్ విధించబడుటవలన రూపము సిద్ధించెను. లట్ ప్రథమపురుషైకతవన, మృగః=యాస్కనిర్వచనముప్రకారము గమనార్దక మృద్దాతువునుండి ఉత్పన్నమైనది. (మృగోమూర్ధేర్గతి కర్మణః నిరుక్తం I-2) మొట్టమొదట మృగశబ్దము అడవి జంతువుల విషయములో ప్రయోగించబడి తరువాత సింహమునకు పరిమితం అయ్యెను, భీమః - శోభిభయే అనుధాతువునుండి నిష్పన్నమైన రూపము. (భిభ్యత్స్పాత్ - నిరుక్తం I-20) కుచరః = ఈ పదమునకు యాస్కులవారు రెండు వివరణలు ఇచ్చిరి. 1) శతృవధాది హింసాకర్మలను చేయువాడు (కుత్సితకర్మ నిరుక్త I-20) 2) అన్ని ప్రదేశములందు సంచరించువాడు (క్వాయంనచరత్సీతి నిరుక్తం I-20) సాయణులు యాస్కుని అభిప్రాయమునే సమర్పించిరి. కుచరః అనునది పదపారమునందు విభాగము చేయబడలేదు. “కు” అనునది స్వతంత్ర పదముకాదు కనుక గిరిష్ఠాః = గిరివలె ఉన్నతమైన ప్రదేశమునందుండువాడు లేక మన్తాదిరూపములగు వాక్కులయందు ఎల్లప్పుడూ వసించువాడు అని సాయణాచార్యుల అభిప్రాయము. Griffith అభిప్రాయము పర్వతములందు ఈరక సంచరించువాడు

వర్వకమునై తరచూ సంచరించువాడు అని Macdonell అభి-
ప్రాయము.

స్వ॥వి॥ గిరిష్ఠః అనునదితత్పురుషసమాసముకావున ఉత్తరపదమునకు
ఉదాత్తమువచ్చెను. సంహితాపారములో ఉత్తరపదమునందు వచ్చిన
మార్పుఅంతర్గతసంధివలనవీర్పడినది. ఆమార్పుపదపాఠములోపదము
విభాగము చేయుటవలన ఉండదు. అధిక్షియన్తి = అధిపూర్వకక్షి
నివాసే అనుభాతువునకు లట్ ప్రధమపురుషబహువచనము పూర్వ
పదము ఉదాత్తస్వరమును పొందినది. యచ్చబ్దముతో ప్రారంభించ
బడినది గనుక.

సం॥పా॥ 9) ప్రవిష్టవేళుషమేతుమన్మ గిరిక్షితే
ఉరుగాయాయవృష్టే।
యఇదం దీర్ఘం ప్రయతంసదస్థ
మేకోవిమమే త్రివిర్విత్పదేభిః॥

ప॥ పా॥ ప్ర॥ విష్టవే॥ శుషమ్॥ ఏతు॥ మన్మ॥ గిరిక్షితే॥
ఉరు॥గాయాయ॥ వృష్టే॥ యి॥ ఇదమ్॥ దీర్ఘమ్॥
ప్ర॥యతమ్॥ సదస్థం॥ ఏకః॥ వి॥మమే॥ త్రి॥
వి॥ ఇత్॥ పదేభిః॥

సా॥ భా॥ విష్టవే-సర్వవ్యావితాయ, శుషం-అన్మత్కృత్యాది
జన్యం బలంమహత్త్వం, మన్మ-మననం స్తోత్రం మననీయం శుషం
బలంవా విష్టమేతుప్రాప్నోతు శీదృశాయ॥ గిరిక్షితే - వాచి, గిరి
వదున్నతప్రదేశేవాతిష్ఠతే, ఉరుగాయాయ - బహువిగ్గీయమానాయ॥
వృష్టే-వర్షిత్రేకామానాం, ఏవం మహానుభావం శుషం ప్రాప్నోతు,
కో॥స్య విశేష ఇత్యుచ్యతే॥ యో విష్టుః ఇదం-ప్రసిద్ధం దృశ్య-

మానం, దీర్ఘం-అతివిస్తృతం, ప్రయతం-నియతం, సధస్థం - సహస్థానంతోకత్రయం, ఏకఇత్-ఏకఏవాద్వి తీయః సన్, త్రిభిః పదేభిః పాదైః, విమమే-విశేషేణ నిర్మితవాన్॥

సా॥ భా॥ అను॥ విష్ణవే = సర్వవ్యాపకునికి, శూషమ్ = మనచేత చేయబడ్డ కర్మలవలన కలిగిన బలము గొప్పతనము, మన్న = స్తోత్రము, బలము విష్ణువును హిందుగాక! ఎటువంటి విష్ణువునకు గిరిక్షితే = వాక్కులందు, గిరివలె ఉన్నత ప్రదేశమునందున్నటువంటి ఉరుగాయాయ = చాలామందిచేత స్తుతింపబడుచున్న, వృష్టి = తోరికలను తీర్చువానికి, ఇటువంటి మహానుభావునికి శక్తి కలుగుగాక! యః = ఏ విష్ణువు, ఇదం = ప్రసిద్ధముగా కనబడు, దీర్ఘమ్ = మిక్కిలి విశాలమగు, ప్రయతం = నియతమగు, సధస్థం = ముల్లోకములను, ఏకః ఇత్ = ఒక్కడే అద్వితీయుడుగా, త్రిభిః పదేభిః = మూడు అడుగులతో, విమమే = విశేషముగా కొలిచెను.

వ్యా॥ వి॥ గిరిక్షితే = ఇచ్చట సాయనాచార్యుల అభిప్రాయమేనునగా-వాక్కులందు లేక గిరివలె ఉన్నతమగు ప్రదేశమునందుండువాడు అను రెండర్థములతో మొదటి దానికే ప్రాధాన్యత నిచ్చిరి. క్షినివాసే అనుధాతువునకు నామవాచకమును రూపొందించు తి ప్రత్యయముచేయగా గతి, భక్తిశబ్దములవలె క్షితిః అని ఏర్పడెను. క్షితే అనునది చతుర్థ్యేక వచనరూపము. ప్రయతమ్ = ప్ర అను ఉపసర్గపూర్వకముగా మిక్కిలి విశాలమను అర్థముగల యమధాతువు యొక్క భూతకాలికరూపము. ఏకః = విష్ణువు ఒక్కడే ఇతరుల సహాయమపేక్షించకుండా ముల్లోకములను కొలిచెను అని సాయనాభిప్రాయము. Macdonell అభిమతము ప్రకారము ఏకః మరియు

త్రిభిః అనుపదములు ఒకదానితో ఒకటి సంబంధము కల్గి ఉన్నవి, “ఒక్కడే మూడు పాదములతో” అని అనువాదము.

స్వ॥వి॥ గిరిఽక్షితే - అనునది తత్పురుషసమాసము, ఉత్తర పదమునకు ఉదాత్తము సిద్ధించెను.

సం॥ పా॥ 4) యస్య త్రి పూర్ణామధునాపదాన్య క్షీయమాణా
స్వధయామదన్తి య ఉత్రిధాతు పృథివీ
మతద్యామేకోదాధార భువనాని విశ్వా॥

ప॥ పా॥ యస్య త్రి పూర్ణా మధునా పదాని అక్షీయ-
మాణా స్వధయా మదన్తి యః ఉత్రిధా త్రి-
ధాతు పృథివీం ఉత ద్యామ్ ఏకః దాధారః
భువనాని విశ్వా॥

సా॥ భా॥ యస్య విష్టోః, మధునా-మధురేణ దివ్యేనామృతేన
పూర్ణా-పూర్ణాని త్రిణి, పదాని. పాద ప్రక్షిప్తాని, అక్షీయమాణా-అక్షయ
మాణాని, స్వధయా-అన్నేన, మదంతి-తదాశ్రితజనాన్ మాదయంతి,
య ఉ-య ఏవ, పృథివీం. ప్రఖ్యాతాం భూమిం, ద్యాముత - ద్యోత
నాత్మకమంతరిక్షం చ, విశ్వభువనాని- సర్వాభిభూతజాతాని, తతుర్దశ
లోకాంశ్చ త్రిధాతు-త్రయాణాం తూనాం సమాహరత్రిధాతు-
పృథివ్యప్తేజోరూపధాతు త్రయ విశిష్టం యథాభవతి తథా, దాధార -
ధృతవాన్ ఉత్పాదితవానిత్యర్థః॥ యద్వా-త్రిధాతు కాలత్రయం
గుణత్రయం వాదాధారేత్యన్వయః

సా॥ భా॥ అను॥ ఏ విష్టుయొక్క, మధునా = మధురమగు
దివ్యమైన అమృతముచేత, పూర్ణా=పరిపూర్ణములైన మూడు, పదాని=
అడుగులు, అక్షీయమాణా = నాశనము లేనటువంటివి, స్వధయా =
అన్నముచేత, మదన్తి = ఆశ్రితజనులను తృప్తిపరుచుచున్నవి, య

ఈ = ఎవరైతే, పృథివీం = ప్రసిద్ధమగు భూమిని, ద్యాముత = ద్యోతనాత్మకమగు ఆకాశమును, విశ్వాభవనాని = సమస్తప్రాణకోటిని (పదునాల్గోకములను) త్రయాణాం ధాతునాం సమాహారత్రిధాతు = భూమి-జలము-తేజోరూపమగు మూడు మహాభూతములతోకూడినట్లుగా లోకములను ఏకః-ఒక్కడే, దాధార-ధరించెను, సృష్టించెనని అర్థము లేక త్రిధాతు = కాలత్రయమును, గుణత్రయమును ధరించెను.

వ్యా॥ వి॥ అక్షీయమాణా = క్షిప్తయే అనుధాతువునకు కర్మణి ప్రయోగమునందు రూపము. తరువాత నళ్ తత్పురుషసమాసము ఏర్పడెను. స్వధయా = స్వధా అనుపదమునకు వలు అర్థములు నిఘంటువునందు పేర్కొనబడినవి-జలము (I-12-97) అన్నము (II-7-17) ద్యావావధివీలు (II-30-1) సాయణాచార్యులు అన్నము అను అర్థమును అంగీకరించిరి. Macdonell స్వధా అనగా బ్రహ్మనందము అను అర్థమును వివరించెను. NWD ఆత్మశక్తి అను అర్థమునందు స్వీకరించెను. మదంతి = “మదత్పతే” అనుధాతువునకు వర్తమాన కాలిక ప్రథమపురుషబహువచనము. త్రిధాతు = దీనిని సాయణాచార్యులు ఇట్లు వివరించిరి. త్రయాణాం ధాతునాం సమాహారః త్రిధాతు, పృథివ్యస్తేజీరూపధాతు త్రయముతోకూడినది. Wilson మూడు ప్రకృతి శక్తులనీ, Griffith - మూడు వర్ణాయములనీ, Macdonell మూడు ప్రకారముల మార్గమని వివరించిరి. Macdonell త్రిధాతు అనుదానిని త్రేధాతో సమానముగా భావించెను. దాధారధృజ్ ధరణే అనుధాతువునకు లిట్ ప్రథమపురుషైకవచనము. మొదటి అక్షరము సాధారణముగా దీర్ఘమును పొందును. పదపాఠములోకూడా హ్రస్వమును పొందలేదు.

స్వ॥ వి॥ అక్షీయమాణా = ఇది నళ్ తత్పురుషసమాసము

కావున పూర్వపదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను, మరియు పద-
పారములో పూర్వపదము అవగ్రహముద్వారా వేరు చేయబడలేదు.
మదంతి = ఇచ్చట యచ్చబ్దముతో వాక్య ప్రారంభము గనుక
ఉదాత్తము ఏర్పడినది. దాధార = ఇచ్చటకూడా వాక్యప్రారంభము
యచ్చబ్దముతో చేయబడినది గనుక ఉదాత్తము ఏర్పడినది.

సం॥పా॥ 5) తదస్య ప్రియమభిపాదో అశ్యాం
నరోయత్ర దేవయవోమదన్తి।
ఉరుక్రమస్యసంహిబన్ధురిత్థా
విష్ణోః పదేవరయే మధ్వ ఉత్పః॥

ప॥ పా॥ తత్ అస్య ప్రియమ్ అభి పాధః అశ్యామ్
నరః యత్ర దేవయవః మదన్తి ఉరు-
క్రమస్య సః హి బన్ధుః ఇత్థా విష్ణోః పదే
వరమే మధ్వః ఉత్పః॥

సా॥భా॥ అస్య-మహతో విష్ణోః, ప్రియం-ప్రియభూతం, తత్-
సర్వైశేవ్యత్వేన ప్రసిద్ధం, పాధః-అంతరిక్షం, అవినశ్వరం బ్రహ్మ
లోకమిత్యర్థః అశ్యాం-వ్యాప్నోయాం, యత్రస్థానే, దేవయవః-దేవం
దేవందోతనస్యభావం విష్ణుమాత్మన ఇచ్చంతో యజ్ఞదానాదిభిఃప్రాప్తు
మిచ్చంతః, నరః మదన్తి-త్వస్తిమనుభవంతి తదశ్యామిత్యన్వయః।
పునరపితదేవవిశేష్యతే ఉరుక్రమస్య-అత్యధికం సర్వం జగదాక్రమ
మాణస్యతత్తదాత్మనా, అతఏవ విష్ణోః-వ్యాపకస్య పరమేశ్వరస్య,
వరమే-ఉత్కృష్టే, నిరతిశ్రయే కేవలసుఖాత్మకే, పదే-స్థానే, మధ్వః-
మధురస్య, ఉత్పః - నిష్యందోవర్తతే యత్రక్షుత్తుష్టాజరామరణ
పునరావత్త్యాది భయం వాస్తిసంకల్పమాత్రేణావృతకుల్యాదిభోగాః

ప్రాప్యంతే తాదృశమిత్యర్థః] ఇత్థా-ఇత్థముక్త ప్రకారేణ, సహిబన్ధః-
సఖిలు సర్వేషాం సుకృతినాం బంధుభూతో హితకరోవాతస్యవదం
ప్రాప్తవతాం న పునరావృత్తేః॥

సా॥ భా॥ అను॥ అస్య = మహిమాన్వితుడగు విష్ణువునకు,
ప్రియం = ప్రియమగు, తత్ = అందరిచేత సేవించుటవలన ప్రసిద్ధ
మగు, పాదః=అంతరిక్షము (వినాశములేని బ్రహ్మలోకము)అశ్యామ్=
పొందెదనుగాక: యత్ర = ఏ ప్రదేశమందు, దేవయవః=ప్రకాశించు
స్వభావముకల విష్ణువును కోరువారు, (యజ్ఞదానాదులచేత పొందవలె-
నని కోరికగల) నరః = మనుష్యులు, మదన్తి=తృప్తిని అనుభవించు
చున్నారో అటువంటి లోకమును పొందెదను, ఉరుక్రమస్య = చాలా
భాగము జగత్తుని ఆయా అత్మలుగా ఆక్రమించుచున్న, విష్ణోః =
వ్యాపకుడగు పరమేశ్వరునికి, పరమే = శ్రేష్ఠమగు (గొప్పదగు)
పదే = స్థానమందు, మధ్యః ఉత్పః అమృతతుల్యమగు ప్రవాహము
కలదు. (ఎచ్చటైతే ఆకలిదప్పులు, జరామరణ పునరావృత్త్యాది
భయములేదో సంకల్పమాత్రముగా అమృతకుల్యాదిభోగములు పొంద
బడుచున్నవో) దానికంటె గొప్పదగు స్థానములేదు, ఇత్థా = ఇట్లు
చెప్పబడిన ప్రకారము, సహిబన్ధః=ఆ విష్ణువు పుణ్యముచేసిన వారికి
హితకరుడు, బంధువు ఆయన స్థానమును పొందిన వారికి పునర్జన్మ
ఉండదు.

వా॥వి॥ యాస్కాచార్యులు పాదశబ్దమునకు వలువిధములుగా
నిర్వచనములు చేసిరి. అన్తరిక్షము, ఉదకము, అన్నము, పాద్య
అన్తరిక్షమ్| ఉదకమపి| పాదఉచ్యతే| అన్నమపిపాదః ఉచ్యతే
(నిరుక్తం 8-7) సాయణులు-బ్రహ్మలోకమని, Wilson - మార్గమని,

Griffith - వనమ Macdonell - రాజ్యమనివివరించిరి. దేవయజ్ఞః = ప్రథమాబహువచనరూపము దేవయు = దేవుని హిందవలెనని కోరిక కల్గి తత్సంబంధ ప్రయత్నములు చేయుట, “యు” అనునది తద్విత ప్రత్యయము. ముఖ్యపదవినా క్రమించు లేక ఇచ్చను కల్గి ఉండుట అను అర్థములను తెలియజేయును. యాస్కుడు “యు” అనుదానిని నామవాచకమును తయారుచేయు ప్రత్యయముగా గ్రహించెను. (అధ్వర్యుః-నిరుక్తం I-8) ఇత్థా = ఇట్లు, నిజముగా, సత్యముగా అను అర్థములువ్యక్తము చేయబడుచున్నవి. ఉరుక్రమస్య సహిబన్ధురిత్తా = ఈ మంత్రవాక్యము పండితులచేత పలురకములుగా వ్యాఖ్యానము చేయబడినది. సాయణులు “ఉరుక్రమస్య” అనుదానిని “విష్టో” అనుదానితో మరియు సహిబన్ధురిత్తా అనునది ఫలితముగ ఏర్పడిన వాక్యముగను స్వీకరించిరి. Wilson - సాయణాచార్యుల ననుసరిస్తూ సత్పురుషులకు హితకరుడు అని వివరించెను. Griffith విశాలమైన అంగలు (పొదప్రక్షేపములు) కలవాడుఅని వివరించెను. Macdonell కూడా ఇదే అభిప్రాయమును సమర్థించెను.

స్వ॥వి॥ ఉరుక్రమస్య = ఇది బహుప్రహిసమాసము. పూర్వ పదము ఉకారముతో పూర్తి అగుటవలన ఉత్తరపదములోని వర్ణము- నకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 8) తావాం వాస్త్రాన్యశ్మసిగమధ్యై
యత్రగావోభూరిశృంగా అయాసః
అత్రాహ తదురుగాయస్యనృష్టః
పరమం పదమవ ఖాతిభూః॥

ప॥ పా॥ తా॥ వాం॥ వాస్త్రాని॥ ఉశ్మసి॥ గమధ్యై॥ యత్ర॥
గావః॥ భూరిశృంగాః॥ అయాసః॥ అత్ర॥ అహ॥

తత్! ఉరుఁగాయస్య! వృష్టః! పరమమ్! పదమ్!
అవ! భాతి! భూరి॥

సా॥ భా॥ హే పత్నీయజమానా, వాం-యుష్మదర్థం, తా -
తానిగంతవ్యత్వేన ప్రసిద్ధాని, వాస్తూని-సుఖనివాసయోగ్యానిస్థానాని,
గమధ్యై-యువయోగ్గమనాయ, ఉత్మసి - కామయామహే, తదర్థం
విష్టుం ప్రార్థయామ ఇత్యర్థః! యత్ర-యేషువాస్తుషు, గావః-రశ్మయః
భూరిశృంగాః - అత్యంతోన్నత్యుపేతాః బహుభిరాశ్రయణీయావా,
అయాసః-అయనాగంతారోఽతివిస్తృతాః, యద్వాగంతారః అతాదృశాః
అత్యంత ప్రకాశయుక్తా ఇత్యర్థః! అత్రాహ - అత్రభిలు వాస్తైవధార
భూతేద్యులోకే, ఉరుగాయస్య=బహుభిర్మహాత్మభిర్గాతవ్యస్యస్తుత్యస్య,
వృష్టః-కామానాం వర్షితుర్విష్టోః తత్తాదృశం సర్వత్రపూజాది మగం-
తవ్యత్వేన ప్రసిద్ధం! పరమం-నిరతిశయం, పదం-స్థానం, భూరి-అతి
ప్రభూతం, అవభాతి-స్వమహిమ్నా స్ఫురతి॥

సా॥ భా॥ అను॥ ఓ పత్నీ యజమానులారా! వాం = మీకొరకు
తా = పొందుటకు ప్రసిద్ధములగు, వాస్తూని = సుఖనివాసయోగ్యము
లగు స్థానములను, గమధ్యై = మీ ఇద్దరి గమనముకొరకు, ఉత్మసి =
కోరుచున్నాము, దానికొరకు విష్టువును ప్రార్థించుచున్నాము. యత్ర =
ఏ స్థానములందు, గావః = కిరణములు, భూరిశృంగాః = మిక్కిలి
ఉన్నతమైనవి, చాలమందిచేత ఆశ్రయించదగినవి, అయాసః =
గమనము చేయువారు, మిక్కిలి ప్రకాశవంతులు, అత్రాహ = సుఖ
నివాసస్థానములకు ఆధారభూతమగు స్వర్గలోకమునందు, ఉరుగా-
యస్య = బహుసంఖ్యాకులగు మహాత్ములచేత స్తుతించబడు, వృష్టః =
కోరికలను తీర్చు విష్ణువుయొక్క (పుతానాదులలోకాడా అందరిచేత
పొందదగినదిగా ప్రసిద్ధమైనది) పరమం = చాలశ్రేష్ఠమగు, పదం =

స్థానము, భూరి = మిక్కిలి విశాలమైనదిగా, అవభాతి = తనమహిమ చేత స్ఫురించుచున్నది.

వ్యా॥ వి॥ వామ్ - అనుదానికి సాయణులు యాగము చేయు పత్నీ యాజమానులని, దీనికి గమధ్యై అనుపదముతో సంబంధమును చెప్పిరి. Griffith మరియు Macdonell “వామ్” అనుదానికి ఇంద్ర విష్ణువులని ఈ పదమును “వాస్తూని” అనుదానితో అన్వయించి చెప్పిరి. ఉశ్మసి = ఇచ్చ అను అర్థముగల వశేధాతువునకు వర్తమాన కాలిక ఉత్తమ పురుషై కవచనము, వకారస్థానములో సంప్రసారణము వలన ఉకారము వచ్చెను. గమధ్యై = గముల్ గతో అనుధాతువునకు ద్యైప్రత్యయము చేర్చగా చతుర్థివిభక్తిలో అసమాపక క్రియార్థము గోచరించును. గావః = గోశబ్దమునకు ప్రథమాబహువచనము, యాస్కల వారు సాయణులచేత గ్రహించబడిన “కిరణములు” అను అర్థమును, Roth-నక్షత్రములని, Griffith - మరియు Macdonell - కిరణములని వివరించిరి. అయాసః = అయ అను శబ్దమునకు ప్రథమాబహువచనము, సాయణులు గమనము చేయువారు, మిక్కిలి విశాలమగు వారు లేక అత్యంత ప్రకాశముకలవారు అని వివరించిరి. Wilson “పెద్దగా వ్యాపింపజేయుట” అని Griffith మరియు Macdonell “చురుకైన” అను అర్థమును బోధించిరి.

స్తో॥ వి॥ భూరిఽశృంగాః = ఇది బహుప్రీహిసమాపము, కాశుననే పూర్వపదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

6) ద్యూతసూక్తము

సం॥ పా॥ ప్రపావేపామాబృహతోమాదయన్తి
 ప్రవాతేజాఇరిణేవర్వృతానాః।
 సోమస్యేవ మౌ జవతస్య భక్షో
 విభీదకోజాగృవిర్మహ్యమచ్ఛాన్॥

ప॥పా॥ ప్రపావేపాః మా బృహతః మాదయన్తి । ప్రవాతేజాః
 ఇరిణే వర్వృతానాః సోమస్యైవ మౌజవతస్య
 భక్షో విభీదకః జాగృవిః మహ్యమ్
 అచ్ఛాన్॥

సా॥భా॥ బృహతః - మహతోవిభీతకస్య ఫలత్వేనసంబంధినః,
 ప్రవాతేజాః-ప్రవణేదేశేజాతాః ఇరిణే-అస్ఫారే, వర్వృతానాః=ప్రవర్త
 మానాః ప్రపావేపాః-ప్రవేపిణః కంపనశీలా అక్షాః, మౌ-మాం, మా
 దయన్తి-హర్షయన్తి. కించజాగృవిః. జయపరాజయయోర్హర్షశోకభ్యాం
 కితవానాం జాగరణస్యకర్తా, విభీదకః-విభీతకవికారోఽక్షో, మహ్యం -
 మామ్, అచ్ఛాన్-అచచ్ఛదత్ అత్యర్థం మాదయతి, తత్రదృష్టాంతః-
 సోమస్యేవ యథాసోమస్య, మౌజవతస్య - ముజవతివర్వతేజాతో
 మౌజవతః తస్య భక్షః - పానం, యజమానాన్ దేవాంశ్చమాదయతి
 తద్వదిత్యర్థః।

సా॥ భా॥ అను॥ బృహతః = గొప్పదగు విభీతక ఫలమునకు
 సంబంధించినవి. ప్రవాతేజాః = ప్రవణదేశమునందు (చలిదేశము-
 నందు) జనించినవి. ఇరిణే = చదరంగమునందు, వర్వృతానాః =

ప్రవర్తించునవి. ప్రావేపాః = చలించు స్వభావముకల పాచికలు, మా = నన్ను, మాదయన్తి = సంతోష పెట్టుచున్నవి. ఇంకనూ, జాగృవిః = జయపరాజయములు హర్షశోకములద్వారా జూదరులను మేలుకొలుపు, విభీషణః = విభీదకవృక్షమునుండి తయారయినపాచిక, మహ్యం = నన్ను, అచ్చాన్ = మిక్కిలి ఆనందపరచుచున్నది. దృష్టాంతము = మౌజవతస్య = ముజవతి పర్వతమునందు ఉత్పన్నమైన, సోమస్యేవ = సోమరసముయొక్క, భక్షః = పానము, యజమానులను, దేవతలను ఎట్లు తృప్తిపరచుచున్నదో అట్లు.

వ్యా॥ వి॥ ప్రావేపాః = ప్ర అను ఉపసర్గపూర్వకముగా వే వృకంపనే అనుధాతువునుండి నిష్పన్నమైన శబ్దముయొక్క ప్రథమా విభక్తి బహువచనరూపము. మాదయన్తి = మదహర్షే అనుధాతువునకు వర్తమానకాలిక డిజన్తరూపము, ప్రథమపురుషబహువచనము. ప్రవాతేఽజాః = ప్రవణదేశమునందు ఉత్పన్నమైనవి. (గాలి అధికముగా ఉండు ప్రదేశమును ప్రవణదేశమందురు.) పర్వతానాః = వృతుపర్తనే అను ధాతువునుండి నిష్పన్నమైన రూపము, వర్తమానకాలిక ప్రథమా బహువచనము. అచ్చాన్ = దర్శనార్థక ఛందధాతువునకు లుజ్ ప్రథమపురుషైకవచనము. సాయణులు దీనిని ఆనందపరచుట అను అర్థమునందు గ్రహించిరి.

స్వ॥ వి॥ ప్రవాతేఽజాః = ఇది తత్పురుషసమాసము. కావున ఉత్తరపదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥ పా॥ 2) నమామి మేధ నజిహేష ఏషా

శివానఖిభ్య ఉతమహ్యమాసీత్ |

అక్షస్యోహమేకవరస్య హేతో

రను ప్రతామనజాయామరోధమ్ ||

ప॥ పా॥ న॥ మా॥ మిమేధ॥ న॥ జిహీశే॥ ఏషా॥ శివా॥ సఖి२-
భ్యః॥ ఉత॥ మహ్యమ్॥ ఆసీత్॥ అక్షస్య॥ అహమ్॥
ఏక२వరస్య॥ హేతోః॥ అను२వ్రతామ్॥ అవ॥
జాయామ్॥ అరోధమ్॥

సా॥భా॥ ఏషా - అన్నదీయాజాయా, మా-మాంకితవం, నమి
మేధ-నచచుక్రోధ నజిహీశే-నచలజ్జితవత్తి, సఖిభ్యః - అన్నదీయేభ్యః
శితవేభ్యః, శివా-సుఖకరీ, ఆసీత్, ఉత-అపిచ, మహ్యం శివాసీత్॥
ఇత్థమ్ అనువ్రతామ్ - అనుకూలాంజాయాం, ఏకపరస్య - ఏకః
పరః ప్రధానం యస్యతస్య, అక్షస్యహేతోః-కారణాత్, అహం అప
అరోధం-పరిత్యక్త వానస్మీత్యర్థః॥

సా॥భా॥అను॥ ఏషా = నా భార్య, మా = జూదరినగు, నన్ను
నమిమేధ = కోవగించుకొనుటలేదు. నజిహీశే = సిగ్గుపడుటలేదు,
సఖిభ్యః = నా స్నేహితులకు, శివా = సుఖమును కలుగజేయునదిగా
ఆసీత్ = ఉండెను, ఉత = ఇంకనూ, మహ్యం = నాకు సంతోషమును
కలుగజేయునదిగ మండెను. ఇత్థం-ఇట్లు అనువ్రతామ్ = అనుకూల-
మైన, జాయామ్ = భార్యను, ఏకపరస్య = ప్రధానమైన ఒక,
అక్షస్యహేతోః = పాచిక కారణముగా అహమ్ అవరోధమ్ = నేను
వదలిపెట్టినాను.

వ్యా॥ వి॥ మిమేధ = తగవులాడుట అను అర్థముకల మిథ్
ధాతువునకు లిట్ ప్రధమపురుషైకవచనము. Macdonell-తిట్టుట అని
Griffith-కోవము తెప్పించుట అని అర్థములు వివరించిరి. జిహీశే =
విరుద్ధమైన అను అర్థముగల హిద్ ధాతువునకు లిట్ ప్రధమపురుషైక
వచనము. సాయణులు సిగ్గుపడుట అను అర్థమును వివరించిరి. ఏక

పరస్య = ఒక ప్రధానమైన అను అర్థమును సాయములు వివరించిరి. (ఏకః పరః ప్రధానం యస్య) Macdonell ఏకపరస్య అనునది తత్పురుషసమాసమని ఒకదానిద్వారా “హద్దుమీరుట” అను అర్థమును వివరించెను. (“కలి” అనగా దురదృష్టపు ఆట “కృత” అనగా అదృష్టపుఆట అని Macdonell అభిప్రాయము) అవ అరోధమ్ = అపఅను ఉపసర్గపూర్వకముగా విడిచిపెట్టుట అను అర్థముగల రుద్ధ ధాతువునకు లుక్ లకారము ఉత్తనుపురుషైకవచనము. జాయామపరోధమ్ = అనగా భార్య సలహాను తిరస్కరించుట అను అర్థమును Macdonell స్వీకరించెను.

సం॥పా॥ 3) ద్వేష్టిశ్వశ్రూర పజాయారుణ్ది
ననాధితో విన్దతే మర్దితారమ్।
అశ్వస్యేవ జరతోవస్మ్యస్య
నాహంవిన్దామికితవస్యభోగమ్॥

ప॥పా॥ ద్వేష్టి శ్వశ్రూః అప జాయా రుణ్ది స నాధితః
విన్దతే మర్దితారమ్ అశ్వస్యైవ జరతః వ-
స్మ్యస్య స న హమ్ విన్దామి కితవస్య భోగమ్॥

సా॥ భా॥ శ్వశ్రూవం - జాయాయామాతా గృహగతంకిత్వం,
ద్వేష్టి-నిందతీత్యర్థః కించజాయా-భార్యా, అపరుణ్ది-నిరుణ్ది అపిచ
నాధితః-యాచమానః కితవః ధనం, మర్దితారం-ధనదానేన సుఖయి-
తారం, నవిందతే-నలభతే ఇత్థం బుద్ధ్యావిమృశన్, అహం జరతః -
వృద్ధస్య, వస్మ్యస్య-వస్మిన్మూల్యం తదర్హస్య, అశ్వస్యేవకితవస్య
భోగం నవిందామి-నలభే॥

సా॥ భా॥ అను॥ శ్వశ్రూః = అత్త ఇంటికి వచ్చిన జూదరిని

(అల్లుడిని) ద్వేష్టి = నిందించుచున్నది కానీ, జాయా = భార్య, అపరుణద్ధి = అడ్డగించుచున్నది, ఇంకనూ నాధితః = ధనమును కోరుచున్న జూదరిని, మర్దితారం = ధనము ఇచ్చుటద్వారా సుఖమును కలుగజేయు వారిని, నవిప్తతే = పొందలేకున్నాడు, ఇల్లు ఆలోచనచేయు, అహం = నేను, జరతః = వృద్ధాప్యములో నున్న వస్త్వస్య = విలువగల, అశ్వస్య ఇవ = అశ్వమునకువలె, కితనస్య భోగంవవిస్తామి = జూదరిగా ఏలాభమును పొందుటలేదు.

వ్యా॥ వి॥ ద్వేష్టి - నిందార్థకమగు ద్విష ధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుషైకవచనము. అపరుణద్ధి=అడ్డగించుట అను అర్థముగల రుద్ధ ధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుషైకవచనము. నాధితః=సహాయము నర్థించుట అను సర్థముగల నాధధాతువునకు భూతకాలిక క్త ప్రత్యయ రూపము. సాయణులు అర్థించుట Griffiths సీవమైన, Macdonell నిరాశతో ఉన్న మానవుడు అను అర్థములను వివరించిరి. విందతే= విద్లీలాభే అను ఆత్మనేపదధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుషైకవచనము విందామి = విద్లీలాభే అను పరస్మైపదధాతువునకు లట్ ఉత్తమ పురుషైకవచనము.

సం॥పా॥4) అన్యేజాయాం పరిమృశన్త్యస్య

యస్యాగృధద్వేదనేవాఙ్మక్షః॥

పితామాతా భ్రాతర ఏనమాహుః

నజానీమో నయతాబద్ధమేతమ్॥

ప॥పా॥ అన్యే, జాయామ్, పరిమృశన్తి, అస్య, యస్య, అగృధత్.

వేదనే, వాజీ, అక్షః, పితా, మాతా, భ్రాతరః

ఏనమ్| ఆహుః| న| జానీమః| నయత| బద్ధమ్|
ఏతమ్||

సా|| భా|| యస్య - కితవస్య, వేదనే - ధనే, వాజీ - బలవాన్, అక్షః-దేవః, అగృధత్ - అభిశాంతం కరోతి, తస్య అస్య - కితవస్య, జాయాం-భార్యాం, అన్యే-ప్రతికితవాః, పరిమృశంతి-వస్త్రకేశాద్యా - కర్షణేనసంస్పృశంతి| కించ పితామాతా చ భ్రాతరః - సహోదరాశ్చ, ఏనం-కితవమ్, ఆహుః-వదంతి, న వయమస్మదీయమేనం, జానీమః| రజ్జ్వా, బద్ధమేతం - కితవం, హే కితవాః యూయం, నయత-యథేష్టదేశం ప్రావయత||

సా|| భా|| అను|| యస్య = ఏ జూదరికి, వేదనే = ధనమునందు వాజీ = బలవంతమగు, అక్షః = పొచిక, అగృధత్ = కోరికలను (ఆశను) కలుగజేయుచున్నదో, తస్య అస్య = అటువంటి జూదరి యొక్క, జాయాం=భార్యను, అన్యే = తోటి జూదరులు, పరిమృశంతి = వస్త్రకేశములను లాగుచూ ఆలింగనము చేయుచున్నారు. ఇంకనూ పితామాతా = జూదరి తల్లితండ్రులు, భ్రాతరః = సహోదరులు, ఏనం = జూదరినిగూర్చి, ఆహుః = ఇట్లు చెప్పుచున్నారు. “మాకు ఇతనిని గూర్చి తెలియదు.” త్రాడుచే, బద్ధమేతం = బంధించబడిన ఈ జూదరిని, ఓ జూదరులారా! నయత = మీ ఇష్టము వచ్చిన ప్రదేశమునకు తీసుకు వెళ్ళండి.”

వ్యా॥ వి॥ మృశన్తి - స్పృశించుట అను అర్థముగల మృశ్
 ధాతువునకు లట్ ప్రధమపురుషబహువచనము. అగృధత్ = గృధు
 అభికాంక్షాయాం అనుధాతువునకు లుజ్ ప్రధమపురుషై కవచనము,
 నయతా = నీళ్ల ప్రాపణే అనుధాతువునకు లోజ్ఞాధ్యమ పురుషబహు-
 వచనము. ఆఖరి అక్షరమైన తకారము ఛందశ్శాస్త్రరీత్యా దీర్ఘమును
 పొందెను. బద్ధమ్ = బంధించడము అను అర్థముగల బద్ధధాతువునకు
 భూతకాలిక క్త ప్రత్యయసహిత ద్వితీయైక వచనరూపము.

స్వ॥ వి॥ అగృధత్ = ఇది యచ్చబ్దముతో ప్రారంభించ-
 బడినది, కనుక ఉదాత్తము వచ్చెను. నయతా = వాక్యప్రారంభ-
 ములో ఉన్నది గనుక ఉదాత్తమును పొందెను.

సం॥ పా॥ 5) యదాదీద్యే నదవిషాణ్యేభిః

పరాయద్యోఽవహీయేనభిభ్యః।

న్యస్తాశ్చ బ్రభవోవాచమక్రత

ఏమీదేహం నిష్క్రతం జారిణీమ్॥

పద॥ పా॥ యత్॥ ఆదీద్యే॥ న॥ దవిషాణి॥ ఏభిః॥ పరాయత్॥
 భ్యః॥ అవ॥ హీయే॥ సభిభ్యః॥ నిఽఉప్తాః॥ చ॥
 బ్రభవః॥ వాచమ్॥ అక్రత॥ ఏమి॥ ఇత్॥ ఏహమ్॥
 నిఽకృతమ్॥ జారిణీఽభమ్॥

సా॥ భా॥ యత్-యదాఅహమ్, ఆదీద్యే-ధ్యాయామితదానిం,
 ఏభిఃఅత్తైః, నదవిషాణి-నదవిషాణినదేవిష్యామీత్యర్థః॥ పరాయద్భ్యః-
 స్వయమేవపరాగచ్ఛద్భ్యః, సభిభ్యః - సభిభూతేభ్యః కితవేభ్యః,
 అవహీయే - అవహితోభవామి నాహం ప్రధమమణాన్ విస్మజామీతి,
 కించబ్రభవః-బ్రభువర్ణః అక్షః, న్యస్తాః-కితపైరవక్షిప్తాః సన్తః, వా

చమక్రత-శబ్దం కుర్వన్తి, తదానంతర్వాం పరిత్యజ్య అక్షవ్యసనేనావి
భూయమానోఽహం, ఏహం-అహం, నిష్కృతంస్థానం, జారిడీవ -
యథాకామ వ్యసనేనాభిభూయమానాస్వైరిణీ సంకేతస్థానం యాతి
తద్వత్, ఏమీక్-గచ్ఛామ్యేవ॥

సా॥భా॥అను॥ యత్ = ఎప్పుడైతే నేను, ఆదీర్ఘీ = ఆలోచి-
స్తానో అప్పుడు, ఏభిః = పాచికలను, నదవిషాడి = దూషించను,
జూదమాడను, పరాయద్భ్యః = తమంతట తామే దూరముగా వెళ్ళు-
చున్న, సఖిభ్యః = స్నేహితులగు జూదరులనుండి, అవహీయే =
వదలిపెట్టబడితిని, కానీ నేను పాచికలను విసర్జించుటలేదు. ఇంకనూ
బ్రహ్మ = బ్రహ్మ వర్ణములగు పాచికలు, న్యుప్తాః = జూదరులచేత
జూదపటమునందు ప్రయోగించబడినవై, వాచమక్రత = శబ్దమును
చేయుచున్నవి. అప్పుడు సంకల్పమును వదలి జూదవ్యసనముతో
కూడిన నేను, ఏహం = ఈ సాచికలయొక్క, నిష్కృతం = స్థానమును
(జూదగృహమును) జారిడీవ = కామవ్యసనముతోకూడిన స్త్రీ సంకేత
స్థానమును ఎట్లు పొందునో అట్లు, ఏమి = పొందుచున్నాను.

వ్యా॥ వి॥ ఆదీర్ఘీ = దీర్ఘీదీప్తిదేవతయోః అను ఆత్మనే
పదధాతువునకు లట్ ఉత్తమపురుషైకవచనము. దవిషాడి = టుదు
ఉవతాపే అనుధాతువునకు (లేదే ప్రయోగము) లుట్ లకారములో
ఉత్తమపురుషైకవచనము. పై క్రియాపదమునకు Macdonell వెళ్ళుట
Griffith - క్రిడించుట అను అర్థములను విసరించిరి. ఏభిః=ఈ పాచిక
లతో అని సాయములు, ఈ స్నేహితులతో అని Macdonell వ్యాఖ్యా-
నము చేసిరి. అవహీయే = అవ అను ఉపసర్గపూర్వకముగా ఓహోక్
త్యాగే అనుధాతువునకు కర్మణి ప్రయోగము లట్ ఉత్తమ పురుషైక-

వచనము, సాయణాచార్యులు వదలిపెట్టుట అను అర్థమునందు గ్రహించిరి. న్యుప్తాః = ని అను ఉపసర్గపూర్వకముగా వపభీజసన్తానే అనుధాతువునకు సంప్రసారణయథాదేశక్త ప్రత్యయములు చేసిన తరువాత ఏర్పడిన భూతకాలిక ప్రథమాబహువచనరూపము. అక్రత = దుకృత్ కరనే అను అల్పనేపదధాతువునకు లుజ్ ప్రథమపురుషైక-వచనము. (అక్రత + ఏమి) పాదము చివరలో ఏర్పడు సంధిని నివారించుటకొరకు సంహితాపాదములో చివరి అకారము అనునాసిక-ముగా మారెను. ఇత్-ఈ నిపాత పూర్వపదమైన ఏమి అను దానిమీద వర్తిడిని కలుగజేయును. ఇచ్చట ఇత్ అనగా తక్షణమని అర్థము.

స్వ॥ వి॥ ఆ2దీప్యే = యచ్చబ్జముతో ప్రారంభించబడినది గాన ఇది ఉదాత్తమును పొందెను. అక్రత = ఈ క్రియాపదము యచ్చబ్జముతో సంబంధము కలిగి ఉన్నది కాన ఉదాత్తమును పొందెను.

సం॥పా॥ 6) సభామేతికితవః పృచ్ఛమానో
జేష్యామీతితన్వాశూశుజానః
అఙ్ఞానో అస్యవితిరన్తి కామం
ప్రతిదీప్నో దధత ఆకృతాని॥

ప॥పా॥ సభామ్ ఏతి కితవః పృచ్ఛమానః జేష్యామి ఇతి
తన్వా శూశుజానః అఙ్ఞానః అస్య వి తిరన్తి
కామమ్ ప్రతిదీప్నో దధతః ఆ కృతాని॥

సా॥ భా॥ తన్వా - శరీరేణ, శూశుజానః దీప్యమానః, కితవః కో2త్రాన్తి ధనికస్తం, జేష్యామీతి పృచ్ఛమానః-పృచ్ఛన్, సభాం- కితవసంబంధినిమ్ ఏతి-గచ్ఛతి, తత్ర ప్రతిదీప్నో-ప్రతిదేవి త్రేకితవాయు

కృతాని = దేవసోపయుక్తానికర్మాణి, ఆదధతః = జయార్థమాచిమః శ్రేణ
 సుర్యాదయా ఆదధతః, అస్య-రితవస్య, కామం-ఇచ్ఛాం, అఙ్గానః -
 అఙ్గాః, వితిరన్తి-వర్ధయన్తి ॥

సా॥భా॥అను॥ తస్మా = శరీరముతో, శూశజానః = (దహించు
 చున్న) ప్రకాశించుచున్న, కితవః = జూదరి, ధనికుడైన జూదరి
 ఎవరున్నారో అతనిని, జేష్యామీతి పృచ్ఛమానః = జయించగలనని
 వలుకుచూ, సఖాం = జూదగృహమునుగూర్చి, ఏతి = వెళ్ళుచున్నాడు
 అచ్చట ప్రతిదీప్నీ = ప్రత్యర్థియగు జూదరికొరకు, కృతాని =
 జూదమునకు ఉపయోగించెడు కర్మలను (పాచికలను), ఆదధతః =
 జయించవలెనని కోరికతో అభిముఖముగా ధరించుచున్న, అస్య = ఈ
 జూదరియొక్క, కామం = కోరికను, అఙ్గానః = పాచికలు, వితిరన్తి =
 వృద్ధిపొందించుచున్నవి.

వ్యా॥వి॥ సాయణులు శూశజానః అనుప్రదేశములో శోశ-
 చానః అను పదమును ఉంచిరి. ప్రకాశించుట లేక దహించుట అను
 అర్థముగల శుచ్ ధాతువునుండి ఈ రూపము వ్యుత్పన్నమైనదని
 చెప్పిరి. శూశజానః అనుపదము ప్రధానంగా భయము లేక
 నమ్మకము అను అర్థముబనుబోధించునని Macdonell అభిప్రాయము
 పృచ్ఛమానః = ప్రచ్ఛజీప్నాయాం వాచి అను ధాతువునకు కానచ్
 ప్రత్యయము (కృదంతము) చేయుటవలన ఏర్పడిన రూపము.
 వితిరన్తి = వృద్ధిచెందుట అను అర్థముగల తృధాతువునకు వి అను
 ఉపసర్గను ముందు చేర్చగా లట్ ప్రధమపురుష బహువచనము.

స్వ॥ వి॥ తస్మాశ్శూశజానః = ఒక స్వతంత్రస్వరితము ఒక
 ఉదాత్తముచేత అనుసరించబడినప్పుడు అది కంప-స్వరితమనబడును

ఉదాత్తమునకు ముందు 1 లేక 3 అంకెలతో గుర్తించబడును. ఈ స్వరితము దీర్ఘాచ్చుపై వచ్చినపుడు ఆ అంకె 3 క్రింద అడ్డగీత, పైన నిలుపుగీతలతో గుర్తించబడును. ఈ అంకెకు ముందున్న అక్షరము కూడా క్రింద అడ్డగీతతో గుర్తించబడును. ఉదా. వస్త్ర్య 3 స్యా

సం॥ పా॥ 7) అక్షాస ఇదజ్కశినోనితోదినో

నికృత్వానస్తవనాస్తాపయిష్టవః।

కుమారదేష్టాజయతః పునర్హణో

మధ్వాసమ్పుక్తాః కితవస్యబర్హణా॥

ప॥ పా॥ అక్షాసః। ఇత్। అజ్కశినః। ని2తో దినః। ని2
కృత్వానః। తవనాః। తాపయిష్టవః। కుమార2దేష్టాః।
జయతః। పునః2హనః। మధ్వా। సమ్2పుక్తాః।
కితవస్య। బర్హణా॥

సా॥ భా॥ అక్షాస ఇత్ - అక్షావీవ, అంకుశినః - అంకుశవస్త్ర్యః,
నితోదినః - నితోదితవస్త్రచ్చ, నికృత్వానః - పరాజయేనికర్తన శీలా-
శ్చేత్తారోవా, తవనాః-పరాజయే, కితవస్య-సంతాపనకాః, తాపయిష్టవః
సర్వస్వహరకత్వేన, కుటుంబస్య సంతాపనశీలాశ్చభవన్తి। కించ
జయతః కితవస్యకుమారదేష్టాః-ధనదానేన ధాన్యతాం లంభయంతః
కుమారాణాం దాతారోభవన్తి। అపిచ మధ్వా-మధునా, సంపుక్తాః -
ప్రతికీతనేన, బర్హణా-వరివృద్ధేన సర్వస్వహరణేన, కితవస్యపునర్హణః-
పునర్నంతారో భవంతి॥

సా॥ భా॥ అను॥ అక్షాస ఇత్ = పాచికలే, అంకుశినః=అంకుశము
వంటివి, నితోదినః = బాధను కలుగజేయునవి. నికృత్వానః = పరా

జయమునందు (అందించునవి, చేదించునవి) కితవస్య = జూదరికిఁ
తపనాః = పరాజయముద్వారా సంతాపమును కలుగజేయునవి.
తాపయిష్టవః = సర్వస్వమును హరించుటద్వారా కుటుంబమును
దహించుచున్నవి. ఇంకనూ జయతః = జయించవలెనను, కితవస్య =
జూదరికి, కుమారదేష్టాః (చిన్నపిల్లలు బహుమతులిచ్చి మరలవెనుకకు
తీసుకున్నట్లు) ధనమును కలుగజేసి మరల పొగొట్టుచున్నవి. మధ్వా =
తేనెతో, సంవృక్తాః = కూడిన మాటలవలె ప్రత్యర్థియగు జూదరి
ద్వారా, బర్హడా = సర్వస్వమును హరించుటచేత, కితవస్యపునర్హతః =
జూదరిని మరల హింసించునవిగా నున్నవి.

వ్యా॥వి॥ కుమారదేష్టాః = చిన్నపిల్లలవలె బహుమతులనిచ్చి
తిరిగి తీసుకొనుట అని అర్థము. Griffith పండితుడు సున్నితమైన
బహుమతులిచ్చుట అను అర్థమునందు గ్రహించెను. సంవృక్తాః =
కూడుకొనుట, కలుపుట అను అర్థముగల పృక్థాతువునుండి నిష్పన్న
మైన భూతకాలిక కృదంతరూపము, బర్హడా = బృహ ధాతువునకు
వృద్ధిపొందించుట అను అర్థముగలదు. సాయణులు వృద్ధిపొందించి
సర్వస్వమును హరించుట యని Macdonell గారడీశక్తియని MWD
నిశ్చయముగా అని అర్థములను వివరించిరి.

సం॥పా॥ 8) త్రిపంచాశః క్రికతి వ్రాతపిపాః

దేవతానవితానత్యధర్మా

ఉగ్రస్య చిన్మన్యవేనా నమస్తే

రాజాచిదేభ్యోనమఃకృత్యుదోతి॥

ప॥ పా॥ త్రిపంచాశః క్రికతి వ్రాతాః పిపామ్ దేవతాః

ఇవ సవితా సత్యధర్మా ఉగ్రస్య చిత్ మన్యవే

న! నమస్తే! రాజా! చిత్! ఏభ్యః! నమః! ఇత్!
కృణోతి॥

సా॥ భా॥ ఏషాం-అక్షాదాం, త్రిపంచాశః-త్ర్యధికపంచాశత్సంఖ్యకః, వ్రాతః-సంఘః క్రిశతి-అస్ఫారేవిహరతి అక్షికాః ప్రాయేణ తావద్భిరతైర్ద్రివ్యస్తేహి! తత్రదృష్టాంతః-సత్యధర్మాసవితా - సర్వస్య జగతః ప్రేరకః సూర్యోదేవ ఇవ-యథా సవితాదేవో జగతి విహరతి తద్వదక్షాదాం సంఘ ఆస్ఫారే విహరతిత్యర్థః! ఉగ్రస్యచిత్ - క్రూరస్యాపి, మన్యవే-క్రోధాయ, ఏతే అక్షాః, న నమస్తే-న ప్రవహ్నిభవన్తి నవశేవర్తస్తే, తంనమయన్తిత్యర్థః! రాజాచిత్ - జగత ఈశ్వరోఽపి, ఏభ్యః నమఇత్-నమస్కారమేవ దేవనవేలాయాం, కృణోతి-నావజ్ఞాం కరోతీత్యర్థః॥

సా॥ భా॥ అను॥ ఏషాం = పాచికలయొక్క, త్రిపంచాశః = ఏబదిమూడు సంఖ్యలతోకూడిన, వ్రాతః = సంఘము, క్రిశతి = జూదమాడువటమునందు విహరించుచున్నది. (సాధారణముగా 51 సంఖ్యల పాచికలతోనేజూదమాడబడును) ఇచ్చటదృష్టాంతము-సత్యధర్మాసవితా సకలజగత్తునకు ప్రేరకుడగు, దేవఇవ = సూర్యదేవునివలె (ఎదైతే సూర్యదేవుడు ప్రపంచమునందు విహరిస్తాడో అట్లే పాచికలసంఘము జూదమాడు వటమునందు విహరించుచున్నది.) ఇంకనూ ఉగ్రస్య చిత్ = క్రూరుడైన వానికి, మన్యవే = క్రోధముతోకూడిన వానికి కూడా ఈ పాచికలు, ననమస్తే = నమస్కరించవు, వా! అధీనములో ఉండవు, వారిచేత నమస్కారమును పొందుచున్నవి. రాజాచిత్ = లోకమును పాలించు రాజుకూడా, ఏభ్యః నమఇత్ = జూదమాడు సమయమున వీటికి నమస్కరిస్తాడు.

వ్యా॥ వి॥ శ్రీవంచాశః = ఈ పదమునకు సాయణులు (53) సంఖ్యయని Ludwig (15) అని, Macdonell (150) అని అర్థములను చెప్పిరి. క్రిశతి = ఆడుట అను అర్థముగల క్రిడధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుషైకవచనము, సత్యధర్మా = సకల జగత్తునకు ప్రేరకుడగు సూర్యుడు అని అర్థము, ఇది బహుప్రేహిసమాసము. నా = నిషేధార్థములోగల నిపాత, చందశ్శాస్త్రరీత్యా దీర్ఘమును హిందెను. నమస్తే = నమప్రహ్నిభావే అను ఆత్మనేపదధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుషబహువచనము.

సం॥పా॥ 9) నీచావర్తంత ఉవరిస్ఫుర

న్తహస్తాసోహస్తవంతంసహస్తే |

దివ్యాఅజ్గారా ఇరిడేన్యప్తాః

శీతాః సంతృప్తాయం నిర్దహన్తి॥

పద॥ పా॥ నీచా | వర్తంతే | ఉవరి | స్ఫురన్తి | అహస్తాసః |

హస్తవన్తమ్ | సహస్తే | దివ్యాః | అజ్గారాః | ఇరిడే |

నిఽఉప్తాః | శీతాః | సన్తః | హృదయమ్ | నిః |

దహన్తి॥

సా॥ భా॥ అపిచైతేఽజ్గారాః, నీచీ - నీచానస్థలే, వర్తంతే, తథాపి ఉవరి-పరాజయాత్థీతానాం ద్యూతకరాణాం కితవానాం హృదయస్యోవరి, స్ఫురన్తి అహస్తాసః-హస్తరహితా అవ్యజ్గారాః, హస్తవన్తం-ద్యూతకరం కితవం, సహస్తే - పరాజయకరణేనాభిభవన్తి దివ్యాః - దివిభవా అవకృతాః, అజ్గారాః . అజ్గారపద్మశా అజ్గారాః, ఇరిడే - ఇంద్రనరహితే ఆస్ఫారే, న్యప్తాః శీతాః-శీతస్పర్శాః సన్తః ఆపి, హృదయం-కితవానామన్తః కరణం, నిర్దహన్తి - పరాజయ జనితసంతాపేన భస్మీకుర్వన్తి॥

సా॥భా॥అను॥ ఇంకనూ ఈ పాచికలు, నీవాః = నీవస్తానమున (క్రింద ప్రదేశములో) వర్తన్తే = ఉన్నవి, అయిననూ, ఉపరి = పరాజయమువలన భయపడివ జూదమాడు జూదరుల హృదయ పైభాగమున, స్ఫురన్తి = సంచరించుచున్నవి. అహస్తాసః = హస్తములులేని పాచికలు, హస్తవన్తం = హస్తములుకలిగిన జూదరిని సహన్తే = పరాజయముద్వాతా అవమానపరుచుచున్నవి. దివ్యాః = దేవలోకములో నున్న, అంగారాః = (బొగ్గు) అంగారమువంటి పాచికలు, ఇరిణే = ఇంధనములేని జూదపటమునందు, న్యుప్తాః శీతాః = చల్లనిస్పర్శను, సన్తః = కలిగినవైననూ, హృదయం = జూదరుల యొక్క హృదయమును, నిర్దహన్తి = పరాజయమువలన కలిగిన సంశయముద్వారా దహించుచున్నవి.

వ్యా॥ వి॥ నీవా-ఉపరి, అహస్తాసః - హస్తవన్తమ్, దివ్యాః - ఇరిణేశీతాః-నిర్దహన్తి ఇవివిరుద్ధార్థముగల ప్రయోగములు. స్ఫురన్తి = కదలుట అను అర్థముగల స్ఫుర్ధాతువునకు లట్ ప్రథమ పురుష బహువచనము. అహస్తాసః = హస్తములేని వారు ఇది బహువ్రీహి-సమాసము. సహన్తే = (సహించుట) జయించుట అను అర్థముగల ఆత్మనేవద సహధాతువునకు లట్ ప్రథమ పురుషబహువచనము.

స్వ॥ వి॥ అహస్తాసః-ఇదిబహువ్రీహిసమాసముగాన (6-2-172) పాడినిసూత్రముచే ఉత్తరపదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 10) జాయాతవ్యతే కితవస్యహివా

మాతాపుత్రస్య చరతః క్వస్విత్.

ఋణావాబిభ్యద్ధనమిచ్చమానోఽన్యే

షోమస్తమువనక్తమేతి॥

వద॥ పా॥ జాయా॥ తవ్యతే॥ కితవస్య॥ హీనా॥ మాతా॥
 పుత్రస్య॥ చరతః॥ క్వ॥ స్వీత్॥ ఋణావా॥ భిభ్యత్
 ధనమ్॥ ఇచ్చమానః॥ అన్యేషామ్॥ అస్తమ్॥ ఉప॥
 న క్తమ్॥ ఏతి॥

సా॥ భా॥ క్వస్వీత్-క్వాపి, చరతః-నిర్వేదాద్గచ్ఛతః, కితవస్య
 జాయా-భార్యా, హీనా-పరిత్యక్తా సతీ, తవ్యతే - వియోగజనంతాపేన
 సంతప్తా భవతి॥ మాతా-జనన్యపి, పుత్రస్య - క్వాపి చరతః కితవస్య
 సంబంధాద్ధీనాతవ్యతే, పుత్రకోకినసంతప్తాభవతి॥ ఋణావా-అక్షపరా-
 జయ్యాదృణవాన్ కితవః సర్వతో, భిభ్యద్ధనం-స్త్రీయజనితం, ఇచ్చ -
 మానః-కామయమానః, అన్యేషాం-బ్రాహ్మణాదీనాం, అస్తం-గృహం
 న క్తం-రాత్రౌ, ఉపవీతి-చౌర్యార్థము పగచ్ఛతి॥

సా॥భా॥అను॥ క్వస్వీత్ = అక్కడక్కడ, చరతః = దుఃఖముతో
 సంచరించుచున్న, కితవస్యజాయా = జూదరి భార్య, హీనా = భర్త
 చేత వదిలిపెట్టబడినదై, తవ్యతే=వియోగమువలన కల్గిన సంతాపము
 చేత దుఃఖించుచున్నది. మాతా = తల్లికూడ, పుత్రస్య = ఎచ్చటనో
 సంచరించు పుత్రుని సంబంధములేనిదై బాధపడుచున్నది, పుత్ర-
 శోకముతో దుఃఖించుచున్నది, ఋణావా = జూదములో ఓటమివలన
 ఋణగ్రస్తుడైన జూదరి అన్ని విధములుగా, భిభ్యత్ ధనం =
 భయపడుచూ చౌర్యమువలన ధనమును, ఇచ్చమానః = కోరుచున్న
 వాడై, అన్యేషాం = బ్రాహ్మణులయొక్క, అస్తం = గృహమును,
 న క్తం = రాత్రియందు, ఉపవీతి = దొంగతనము చేయుటకొరకు
 ప్రవేశించుచున్నాడు.

వ్యా॥ వి॥ తవ్యతే = దహించుట అను అర్థముగల తపధాతువు

నకు కర్కటి ప్రయోగమునందు లట్ ప్రథమపురుషైకవచనము.
 బిభ్యత్ = జీవీభయే అనుధాతువునుండి నిష్పన్నమైన వర్తమానకాలిక
 సుబంతరూపము, ఇచ్చమానః = ఇచ్చ అను అర్థముగల ఇమధాతువు
 నకు వర్తమానకాలికసుబంతరూపము (ఈవదము శానచ్ ప్రత్యయము
 వలన ఏర్పడెను) ఉపవీతి ఉప అను ఉపసర్గపూర్వకముగా ఇణ్ =
 గతో అనుధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుషైకవచనము.

సం॥పా॥ 11) స్త్రియం దృష్ట్వా యశితవం తతాపాన్యేషాం
 జాయాం సుకృతం చయోనిమ్ |
 పూర్వాష్టే అశ్వాన్యయుజేహి బభ్రూన్
 త్వో అగ్నే రస్తే వృషలః పపాద॥

పద॥సా॥ స్త్రియమ్ | దృష్ట్వా య | శితవమ్ | తతావ | అన్యేషామ్ |
 జాయాం | సుకృతమ్ | చ | యోనిమ్ | పూర్వాష్టే |
 అశ్వాన్ | యుయుజే | హి | బభ్రూన్ | సః | అగ్నేః |
 అస్తే | వృషలః | పపాద॥

సా॥భా॥ శితవం-శితవః, అన్యేషాం-స్వవ్యతిరిక్తానాం పురుషా
 ణాం, జాయాం-జాయాభూతాం, స్త్రియం - నారీంసుఖేనవర్తమానాం
 సుకృతం-సుష్టుకృతం, యోనిం-గృహం చ దృష్ట్వా య - మజ్జాయా
 దుఃఖితాగృహం చా సంస్కృతమితిజ్ఞాత్వా, తతావ-తవ్యతే, పునః
 పూర్వాష్టే-ప్రపాతకాలే, బభ్రూన్-బభ్రూవర్ణాన్, అశ్వాన్-వ్యావశాన-
 యుయుజాన్, జేయునక్తి, పునశ్చ వృషలః-వృషలకర్మా, సః-శితవః,
 అగ్నే రస్తే-సమీపే, పపాద-శీతార్తః సన్ శేతే॥

సా॥ భా॥ అను॥ శితవం=జూదరి, అన్యేషాం=తనకంటే పేరగు

పురుషులయొక్క, జాయాం = భార్యయగు, స్త్రీయం = సుఖముగా
 ఉన్న స్త్రీని, సుకృతం = చక్కగా సిద్ధముచేసిన, యోనిం = గృహమును
 చదవ్వజ్ఞుయ = చూచి నాభార్య దుఃఖిరాతులైనది. గృహముకూడా
 సంస్కరింపబడలేదని తెలుసుకొని తతావ = దుంఖించుచున్నాడు.
 మరల పూర్వాష్ట్రా = ప్రాతఃకాలమునందు, బ్రహ్మన్ = బ్రహ్మవర్ణము
 లగు, అశ్వాన్ = వ్యాపించు స్వభావముగల పాచికలను, యుయుజే =
 సిద్ధము చేయుచున్నాడు. ఇంకనూ వృషలిః = నిందించదగు కర్మ-
 లను చేయు, నః = ఆ జూదరి రాత్రియందు, అగ్నిరస్తే = అగ్ని
 సమీపమున, పపాద = చలిబాధను పోగొట్టుకొనుటకు నిద్రించు-
 చున్నాడు.

వ్యా॥ వి॥ దృష్టాయ = దృశీర్ ప్రేక్షణే అనుధాతువునకు
 “త్వాయ” అను తుమున్నర్థ కప్రత్యయము చేర్చబడినది. కితవమ్ =
 (కితవః) ప్రధమైకవచనమునకు బదులు ద్వితీయైకవచనము ప్రయో-
 గించబడినది. తతావ = తవదాహి అనుధాతువునకు లిట్ ప్రధమ-
 పురుషైకవచనము, స్త్రీయంజాయామ్ = భార్యయగు స్త్రీని (వివరించు
 టకై ఒక నామవాచకముతో మరియొక నామమునుచేర్చుట) అశ్వాన్ =
 ఇచ్చట పాచికలు గుఱ్ఱములని అలంకారోక్త్యా పేర్కొనబడెను.
 యుయుజే = స్వాధీనపరుచుకొను, ఉవయోగమునకు తెచ్చు అను
 అర్థముగల యుజధాతువునకు లిట్ ప్రధమ పురుషైకవచనము.
 వృషలిః = అలక్ష్యమును కలిగించు మనిషి (సాయణులు) ఇతరుల
 కులమువాడు (Griffith) యాచించువాడని Macdonell అర్థములు
 చెప్పిరి.

స్క॥ వి॥ యుయుజే-అనునది హిఅనుదానిచేత అనుసరింపబడుటచే

ఉదాత్తమును హిందెను. యద్వితువరం ఛందసి (8-1-56) అను పాటిని సూత్రముచే.

సం॥పా॥ 12) యోవః సేనానీరహతో గణస్య

రాజావ్రాతస్య ప్రథమోబభూవ

తస్మై కృణోమి నధనారుణధ్వి

దశాహంప్రాచీస్తద్భుతంచదామి॥

ప॥ పా॥ యః వః సేనానీః మహాత గణస్య రాజా

వ్రాతస్య ప్రథమః బభూవ తస్మై కృణోమి

న ధనా రుణధ్వి దశ అహమ్ ప్రాచీ తత్

ఋతమ్ వదామి॥

సా॥ భా॥ సే అక్షాః వః-యుష్మాకం, మహతోగణస్య-సంఘస్య
యః-అక్షః, సేనానీః-నేతా, బభూవ-భవతి వ్రాతస్యచ రాజా-ఈశ్వరః,
ప్రథమః-ముఖ్యోబభూవ, తస్మై-అక్షాయ, కృణోమి-అహమం జలిం
కరోమి. ఆతః పరంధనా-ధనాని అక్షైర్దమహం, నరుణధ్వి-నసంపాద-
యామీత్యర్థః ఏతదేవ దర్శయతి-అహందశ-దశసంఖ్యాకా అంగులీః,
ప్రాచీ-ప్రాజ్ఞముఖీః కరోమి తత్-ఏతత్ అహం, ఋతం - సత్యమేవ
వదామి, నాన్యతం బ్రవీమీత్యర్థః

సా॥ భా॥ అను॥ ఓ పాచికలారా! వః = మీయొక్క, మహతో-
గణస్య = గొప్పదగు సంఘమునకు, యః సేనానీః = ఏ పాచిక
వాయకుడుగా, బభూవ ఉన్నది, వ్రాతస్యచ = గణమునకు కూడా,
రాజా = అధిపతి, ప్రథమః = ముఖ్యుడు ఎవరో, తస్మై = ఆపాచికకు
కృణోమి = నేను నమస్కారము చేయుచున్నాను. ఇకపైన, ధనా =
ధనమును జూడమాడుటకు, నరుణధ్వి = సంపాదించను, అహం =

నేను, దశ = పది ప్రేళ్ళను, ప్రాచీః = తూర్పుముఖముగా, కరోమి = ఉంచుచున్నాను. (అనగా అంజలి ఘటించి సమస్కరించుచున్నాడని అర్థము.) తత్ = ఈ విషయములో నేను, ఋతమ్ = సత్యమునే, వదామి = చెప్పుచున్నాను, అసత్యము చెప్పుటలేదు.

వ్యా||వి|| బభూవ. ధూసత్తాయాం అనుధాతువునకు లిట్ ప్రధమ పురుషైకవచనము. కృణోమి = చేయుట అను అర్థముకల కృధాతువు నకు లిట్ ప్రధమపురుషైకవచనము. రుణధ్మి = రుణిర్ ఆవరణే అను ధాతువునకు లిట్ ఉత్తమపురుషైకవచనము.

స్వ||వి|| బభూవ = వ్యాకరమునందలి వాక్యలక్షణము ననుసరించి యచ్చబ్దముతో సంబంధమేర్పడెను కనుక ఉదాత్తము సిద్ధించెను.

సం||పా|| 13) అత్తైర్మాదీవ్యః కృషి మితక్ష్మషస్వ
 విత్తైరమస్వబహుమన్యమానః|
 తత్రగావః కితవ తత్రజాయా
 తస్యే విచష్టే సవితాయమర్యః||

ప|| పా|| అత్తైః| మా| దీవ్యః| కృషిమ్| ఇత్| కృషస్వ| విత్తే|
 రమస్వ| బహు| మన్యమానః| తత్ర| గావః| కితవ|
 తత్ర| జాయా| తత్| మే| వి| చష్టే| సవితా|
 అయమ్| అర్యః||

సా|| భా|| హే కితవ బహుమన్యమానః - మద్వచనే విశ్వాసం కుర్వం స్త్వమ్, అత్తైః2మాదీవ్యః-ద్యూతంమాకురు| కృషిమిత్-కృషి

మేవకృషస్వ-కురు, విత్తే-కృష్యాసంపాదితేధనే, రమస్వ-రతింకురు,
తత్రకృషా, గావః భవంతి తత్రజాయా భవతి తత్ ఏవధర్మరహస్యం
శృతిస్మృతికర్తా, సవితా - సర్వస్వప్రేరకః, అయం - దృష్టిగోచరః,
అర్యః-ఈశ్వరః, విచక్షే-వివిధమాఖ్యాతవాన్॥

సా॥భా॥అను॥ హే కితవ = ఓ జూదరి! బహుమన్యమానః =
నా మాటలందు విశ్వాసముంచి, అత్తైః మాదీవ్యః = నీవు ఇకపైన
జూడమాడవద్దు. కృషిమితే = వ్యవసాయమును, కృషస్వ = చేయుము
విత్తే = వ్యవసాయమువలన సంపాదించిన ధనముతో, రమస్వ =
ఆనందముగా ఉండుము. తత్ర = వ్యవసాయమునందు, గావః =
ఎద్దులు ఉన్నవి. తత్రజాయా = నీ భార్య ఉన్నది. తత్ = ఈధర్మ
రహస్యమును శృతిస్మృతి కర్తయగు, సవితా = లోకములో జను-
లందరికీ ప్రేరేపకుడు, అయం = ప్రత్యక్షముగాగోచరమగు, అర్యః =
ఈశ్వరుడు, విచక్షే = బహుప్రకారములుగా చెప్పెను.

వ్యా॥ వి॥ దీవ్యః = దివ్ శ్రీదాయాం అనుధాతువునకు విధ్యర్థ
ములో మధ్యమపురుషై కవచనము. కృషస్వ = దున్నుట అను అర్థము
గల కృవధాతువునకు (ఆత్మనేపదము) లోబ్ధాధ్యమ పురుషై కవచనము
రమస్వ = ఆనందించుట అను అర్థముగల ఆత్మనేపదరమధాతువునకు
లోబ్ధాధ్యమ పురుషై కవచనము, బహుమన్యమానః = మద్వచనే
విశ్వాసం కుర్వన్, నా మాటలందు విశ్వాసమును ప్రకటించి అని
సాయణులు, దీనినిగూర్చి బాగా ఆలోచించి, అని Macdonell ఐశ్వ-
ర్యము సమృద్ధిగ ఉన్నదని తలంచి అని Griffith అర్థములను
వివరించిరి. విచక్షే = ఏ అను ఉపసర్గపూర్వకముగ చక్షిత్ వ్యక్తా -
యాంవాచి అనుధాతువునకు లబ్ ప్రధమపురుషై కవచనము.

సం॥పా॥ 14) మిత్రం కృణుధ్వం ఖలు మృతానాం
 మానోఘోరేణ చరతాదిధృష్టం
 నివోనుమన్యుర్విశతామరాభి
 రనోఽబ్రూణాంప్రసితోన్వస్తు॥

ప॥ పా॥ మిత్రం కృణుధ్వమ్ ఖలు మృతానాం మా
 నాం ఘోరేణ చరతా అభిధృష్టం ని వశా ను
 మన్యుః విశతామ్ అరాతిః అన్యః బ్రూణామ్
 ప్రసితో ను అస్తు॥

సా॥భా॥ హే అర్హాః యూయం, మిత్రం కృణుధ్వమ్-అస్మాను
 మైత్రీం కురుతా నః-అస్మాన్, మృత-సుఖయత చ నః-అస్మాన్
 ధృష్ట-ధృష్టనా, ఘోరేణ-అసహ్యన, మా అభిచరత - మాగచ్ఛత,
 రించ వః-యుష్మాకం, మన్యుః - క్రోధః, అరాతిః-అస్మాకం శత్రుః,
 నివిశతామ్-అస్మచ్ఛతృషు తిష్ఠతు, అన్యః-అస్మాకం శత్రుః కశ్చిత్,
 బ్రూణాం-బ్రువన్ణానాం యుష్మాకం, ప్రసితా-ప్రబంధనే, నుతౌక్షి-
 ప్రమ్, అస్తు-భవతు॥

సా॥భా॥అను॥ ఓ పాచికలారా! మీరు, మిత్రం కృణుధ్వం =
 మాతో స్నేహము చేయుడు. నః = మమ్ములను, మృత = సుఖ-
 వంతులుగా చేయుము, నః = మమ్ములనుగూర్చి, ఘోరేణ=భరించు
 టకు వీలుకాని, ధృష్ట = శక్తిచేత, మా అభిచరత = ప్రవర్తించకుము
 ఇంకనూ వః=మీయొక్క, మన్యుః = క్రోధము, అరాతిః=మౌళ శత్రువు,
 నివిశతామ్=మా శత్రువులందు ప్రవేశించుగాక! అన్యః=మాయొక్క
 శత్రువు ఇంకొకడు, బ్రూణాం = బ్రువన్ములగు మీ పాచికల,
 ప్రసితో = అధీనమునందు, ను = వేగముగా, అస్తు = ఉండుగాక!

వ్యా॥ వి॥ కృణుధ్యమ్ = చేయుట అను అర్థముగల ఆట్టనే వద కృథాతువునకు లోబ్ధధ్యమ పురుషబహువచనము. ఖలు - పూర్ణార్థక అవ్యయము, Griffith-దీనిని కొంచెము అను అర్థమునందు గ్రహించెను. మృళతా = దయను ప్రదర్శించుట అను అర్థముగల మృద్ ధాతువునకు లోబ్ధధ్యమ పురుష బహువచనము “చాదిలోపే విభాషా” అను పాణినిసూత్రముచే (8-1-63) అభరి అక్షరము చంద-శ్శాస్త్రరీత్యా దీర్ఘమును పొందెను. ఘోరేణ = భరించరాని అని (సాయణులు) భయంకరమగు అని (Griffith) ఇంద్రజాలశక్తి అని (Macdonell) అర్థములను వివరించిరి. అభివరత-చరగతిభక్షణయోః అనుధాతువునకు లోబ్ధధ్యమ పురుషబహువచనము వైదికభాషలో ఉపసర్గలు క్రియల తరువాతకూడవీర్చుదును. (చరతఅభి) మనస్సును ఆకర్షించు (Macdonell) వెళ్ళుట [Sayana] అను అర్థములను వివరించిరి. నివిశతామ్-ని అను ఉపసర్గపూర్వకముగా విశప్రవేశనే ధాతువునకు లోబ్ధ ప్రథమపురుషైకవచనము. ప్రసితౌ = ప్రసిత అనుశబ్దమునకు సప్త మ్యేకవచనము, బంధనార్థక సిధాతువునుండి నిష్పన్నమైన భూతకాలికరూపము.

స్వ వి॥ మృళతా = అనుచోట రెండు పదములను కలుపు “వ” అను అవ్యయము లోపించెను గనుక ఉదాత్తము వచ్చెను.

7) పురుషసూక్తము

సం॥పా॥ 1) సహస్రశీర్షా పురుషః
 సహస్రాక్షః సహస్రపాత్ -
 సజూమిం విశ్వతోవృత్వా తస్మిన్
 తిష్ఠద్దశాంగులమ్॥

పద॥పా॥ సహస్రశీర్షా పురుషః | సహస్రఅక్షః | సహస్రపాత్ |
 సాత్ | సః | జూమిమ్ | విశ్వతః | వృత్వా | అతి |
 అతిష్ఠత్ | దశఅంగులమ్॥

సా॥భా॥ సర్వప్రాణి సమష్టిరూపః బ్రహ్మాండదే విహృతాబ్ధో
 యః పురుషః సోఽయం సహస్రశీర్షా - సహస్రశబ్దస్య ఉపలక్షణత్వా-
 దనంతైః శిరోభిర్యుక్త ఇత్యర్థః | యాని సర్వప్రాణివాం శిరాంసి తాని
 సర్వాణి తద్దేహంతః పాతిత్వాత్ తదియాన్యేవేతి సహస్రశీర్షత్వం,
 ఏవం సహస్రాక్షత్వం సహస్రపాదత్వం చ | సః-పురుషః, జూమి-
 బ్రహ్మాండగోలకరూపం, విశ్వతః - సర్వతః, వృత్వా - పరివేష్ట్య,
 దశాంగులమ్-దశాంగుల పరిమితం దేశం, అతిష్ఠత్ - అతిక్రమ్య
 వ్యవస్థితః | దశాంగుల మిత్యుపలక్షణమ్, బ్రహ్మాండార్పహిరపి సర్వతో
 వ్యాప్యవస్థిత ఇత్యర్థః |

సా॥భా॥అను॥ సకల ప్రాణులకు సమష్టిరూపుడు, బ్రహ్మాండ-
 మును దేహముగాగల విరాట్ అనుపేరుతో, యః పురుషః = ఏపురుషుడు
 కలడో ఆయన, సహస్రశీర్షా = వేలకొలది శిరస్సులతోకూడినవాడు అని
 అర్థము. సకల ప్రాణులయొక్క శిరస్సులు ఏవి కలవో అవన్ని విరాట్
 పురుషుని దేహమునందుండుటవలన విరాట్ పురుషునికి వేయిశిరస్సులు
 సిద్ధించినవి. అట్లే వేలకొలది నేత్రములు, పాదములుకూడా కలవు.

సః = ఆ పురుషుడు, భూమిం = బ్రహ్మాండ గోలరూపములో నున్న భూమిని విశ్వతః = నాలుగుదిక్కుల అంతటనూ, వృత్వా = వ్యాపించి, దశాంగులం = దశాంగుల వరిమితముగు ప్రదేశమును, అత్యతిష్ఠత్ = అతిక్రమించి ఉండెను. బ్రహ్మాండమునకు వెలువలకూడా అంతా వ్యాపించి ఉండెనని ఆర్థము.

వ్యా॥ వి॥ సహస్రసశీర్షా = సహస్రశబ్దము ఉపలక్షణము, అనంతములగు శిరస్సులతోకూడిన విరాట్పురుషుడు. సహస్రసత్రక్షః = బహుప్రవీణసమాసము. వృత్వా = వృతువర్తనే అనుధాతువునకు క్తాప్రత్యయము చేయుటవలన ఏర్పడిన అవ్యయము.

స్వ॥ వి॥ సహస్రసశీర్షా - ఇది బహుప్రవీణసమాసము కావున పూర్వపదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను. సహస్రసత్రక్షః - ఇదియును బహుప్రవీణసమాసము ఒక క్రమములేకుండా ఉత్తరపదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 2) పురుష ఏ వేదం సర్వం యద్భూతం

యచ్చ భవ్యమ్

ఉతామృతత్వస్యైశానో

యదస్మై నాతిరోహతి॥

పద॥ పా॥ పురుషః ఏవ ఇదమ్ సర్వమ్ యత్ భూతమ్

యత్ చ భవ్యమ్ ఉతామృతత్వస్యైశానో

ఈశానః యత్ అస్మై నాతిరోహతి॥

సా॥ భా॥ యదిదం-వర్తమానం జగత్ తత్, సర్వం పురుష-
ఏవ యచ్చ భూతం-అతీతం జగత్, యచ్చ భవ్యం-భవిష్యజ్జగత్తదపి
పురుషఏవ యథాస్థిత్వేవర్తమానాః ప్రాణిదేహాః సర్వేఽపి విరాట్

పురుషస్యావయవాః తద్దైవ అతీతాగా మిదోరపి కల్పయోగ్యస్థైర్యమిహి
భిప్రాయః। ఈత-అపిచ, అమృతత్వస్యచ-దేవర్షస్య అయం, ఈశానః
స్వామి, యత్-యస్మాత్ కారణాత్, అన్నేన-ప్రాణినాం బోగ్యేనాన్నేన
నిమిత్తముతేన, అతిరోహతి-స్వకీయాం కారణవస్థామవిప్రమృత
దృశ్యమానాం జగదవస్థాం ప్రాప్నోతి, తస్మాత్ ప్రాణినాం కర్మఫల
భోగాయ జగదవస్థాస్థికారాన్నేదం తస్యవస్తుత్వమిర్వర్యః।

సా||భా||అను|| యత్ ఇదం = ఇప్పుడు ఏ జగత్తు కలదో అది,
సర్వం, పురుష ఏవ = అంతా విరాజ్ఞపురుషుడే, యచ్చ భూతమ్ =
గడచిన ప్రపంచము, యచ్చ భవన్ = జరుగబోవు ప్రపంచముకూడా
వరమపురుషుని న్నరూపమే. ఎట్లైతే ఈ కల్పమునందున్న సకల
ప్రాణిదేహములు విరాజ్ఞపురుషుని అవయవములైనవో అట్లే భూతకాల
కల్పములో ఉన్నవి, భవిష్యత్ కాలములో ఏర్పడునవికూడా. విరాజ్ఞ
పురుషుని అవయవములని గ్రహించవలెను. ఈత = ఇంకనూ,
అమృతత్వస్య = దేవత్వమునకు ఇతరు, ఈశానః = అధిపతి, యత్ =
ఏ కారణమువలన, అన్నేన = ప్రాణులచేత బుజించబడు అన్నమును
నిమిత్తముగా చేసుకొని అతిరోహతి = తనయొక్క కారణవస్థను
అతిక్రమించి - ప్రత్యక్షముగా గోచరమగు జగదవస్థను పొందు-
చున్నాడు. అందువలన ప్రాణుల కర్మఫలముననుబడించు జగదవస్థను
స్థైర్యంబుటవలన ఇది ఆయన వస్తుత్వముకాదు.

వ్యా|| వి|| భూతమ్ = జూసత్తాయాం అను దాతువునకు భూత
కాలిక క్త ప్రత్యయరూపము, భవన్ = దాధాతువునకు భవిష్య-
దర్థమును తెలియచేయు య ప్రత్యయరూపము. ఈశానః = స్వామి
అను అర్థముగల ఈక్ ధాతువునకు వర్తమానకాలిక సుబంధరూపము.

అతిరహితి = అతి అను ఉపసర్గపూర్వకముగా గల అధిరోహించుట
అను అర్థముగల రుహధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుషైకవచనము.

స్మ॥ వి॥ అతిరహితి = అనుచోట యచ్చబ్జముతో వాక్య
ప్రారంభము గనుక ఉదాత్తస్వరము వచ్చెను.

సం॥ పా॥ 3) ఏతావానస్య మహిమాతో

జ్యాయాశ్చ పురుషః।

పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని

త్రిపాదస్యోమృతం దివి॥

ప॥ పా॥ ఏతావాన్ అస్య మహిమా అతః జ్యాయాన్ చ।

పురుషః పాదః అస్య విశ్వా భూతాని త్రి-

పాత్ అస్య అమృతమ్ దివి॥

సా॥ భా॥ అతీతానాగతవర్తమానరూపం జగద్యావదస్తి ఏతా
వాన్-సర్వోఽసి, అస్య-పురుషస్య, మహిమా-స్వకీయసామర్థ్య విశేషః
నతుతస్య వాస్తవస్వరూపం వాస్తవస్వరూపస్తు పురుషః అతః-
మహిమ్నోఽపి, జ్యాయాన్ - అతీతయేన అధికః, ఏతచ్ఛోభయం
స్పష్టిక్రియతే అస్య-పురుషస్య విశ్వా-సర్వాణి, భూతాని-కాలత్రయ
వర్తీని ప్రాణిజాతాని, పాదః = చతుర్దోఽశః అస్య-పురుషస్య అవ-
చ్ఛేదం, త్రిపాత్-త్రిస్వరూపం అమృతం-వినాశరహితం సత్, దివి-
చ్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశస్వరూపే వ్యవతిష్ఠత ఇతి యద్యపి = సత్యం
జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ (తై. ఉ. 2-1) ఇత్యామ్నా తస్య పరబ్రహ్మణః
ఇయత్తాభావాత్ పాదచతుష్టయం నిరూపయితుమశక్యం తథాపి జగ-
దిదం బ్రహ్మస్వరూపాపేక్షయాల్పమితి వివక్షితత్వాత్ పాదత్వోపన్యాసః।

సా॥భా॥అను॥ భూతభవిష్యద్వర్తమానరూపమగు జగత్తు వీధి కలదో, ఏతావాన్ = అది అంతయూ, అస్య = విరాట్ పురుషునియొక్క, మహిమా = సామర్థ్య విశేషము, కానీ వాస్తవస్వరూపముకాదు. వాస్తవ స్వరూపము అయితే పురుషః = వరమపురుషుడు, అతః = మహిమా విశేషముకంటే, జ్యాయాన్ = చాలా అధికుడు, ఈరెండు విషయములు స్పష్టము చేయబడుచున్నవి. అస్య = విరాట్ పురుషునికి, విశ్వా-మాతాని = మూడుకాలములలో నుండు సకల ప్రాణికోటి, పాదః = నాల్గవభాగము, అస్య = ఈ విరాట్ పురుషునియొక్కమిగిలిన, త్రిపాత్ = మూడుభాగముల స్వరూపము, అమృతం = వినాశరహితమై, దివి = స్వప్రకాశస్వరూపమగు స్వర్గమునందుండెను. “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” (తై.ఉ. 2-1) అని ఉపనిషత్తు వరబ్రహ్మ స్వరూపమును సేర్పొనుటవలన నాలుగుపాదములునిరూపించుట అశక్యముఅయిననూ ఈ జగత్తు బ్రహ్మస్వరూపమునకంటె అల్పము అని వివరించుటకు పాదము అని సేర్పొనబడివది.

వ్యా॥ వి॥ ఏతావాన్ = ఋగ్వేదములోని ఇంతకు ముందు సూక్తములలో ఒకపదములోని అఖి(న్)అను వర్ణముతో ప్రారంభించబడినదై అచ్చుచేత అనుసరించబడినదై (న్) అనుదానికి లోపమేర్పడి పూర్వముగల అచ్చు అనునాసికం అయ్యెను. కానీ తరువాత గల సూక్తములలో ఈ వర్ణతి సక్రమముగలేదు. ఏతావానస్య = వేద-కాలము తరువాత ఏర్పడిన సంతి ఈ సూక్తము ఆలస్యముగా ఏర్పడినదని నూచించుచున్నది. పూరుషః = మొదటి అక్షరమునకు దీర్ఘము వచ్చెను.

న॥పా॥ 4) త్రిపాదూర్థ్వ ఉదైత్పురుషః

పాదోఽస్యేహభవత్పునః।

తతో విష్వజ్ వ్యక్రామత్

సాశనానశనే అభి॥

ప॥ పా॥ త్రిపాత్ ఉర్ధ్వః ఉత్ ఐత్ పురుషః పాదః
అస్య ఇహ అభవత్ పునరితి తతః విష్వజ్ వి
అక్రామత్ సాశనానశనే ఇతి అభి॥

సా॥ భా॥ యోఽయం త్రిపాత్పురుషః-సంసారరహితో బ్రహ్మ?
స్వరూపః సోఽయం, ఉర్ధ్వం ఉదైత్-అస్మాదజ్ఞానకార్యాత్ సంసారాత్
బహిర్భూతోఽత్ర త్యైర్గుణదోషైరస్పృష్టః ఉత్కర్షేణ్యతవాన్ తస్మాస్య-
సోఽయం, పాదః-లేశఃసోయం, ఇహ-మాయాయాం, పునః అభవత్-
సృష్టిసంహారాభ్యాం పునఃపునఃఆగచ్ఛతి తతః-మాయాయామాగత్యా-
నంతరం, విష్వజ్-దేవమనుష్య తిర్యగాదిరూపేణ వివిధస్సన్,
వ్యక్రామత్-వ్యాప్తవాన్ శింశృత్వాసాశనానశనే-అఖిలక్ష్య సాశనం-
బోజనాదివ్యవహారోపేతంచేతనం ప్రాణిజాతమ్, అనశనం-తద్రహితమ-
చేతనం గిరినద్యాదికమ్ తదుభయం యథాస్యాత్తథా స్వయమేవ
వివిధోమాత్వావ్యాప్తవానిత్యర్థః।

సా॥ భా॥ అను॥ త్రిపాత్ పురుషః = సంసారరహితుడు బ్రహ్మ-
స్వరూపుడు అగు విరాట్ పురుషుడు, ఉర్ధ్వం ఉదైత్ = అజ్ఞానరూప-
మగు సంసారమునకందెబహిర్భూతుడై ఇచ్చట ఉన్న గుణదోషముల
చేత స్పృశించబడకుండా, గొప్పగా ఉండెను. అస్యపాదః = ఆయన
యొక్క ఈనాల్గవపాదము, ఇహ = మాయాయందు, పునః అభవత్ =
సృష్టిసంహారములద్వారా మరల మరల ప్రవర్తించుచున్నది. తతః =
మాయాయందు ప్రవర్తించిన తరువాత, విష్వజ్ = దేవమనుష్య
వచనవైష్ణవుల రూపమగు బహువిధముల, వ్యక్రామత్ = వ్యాపించెను.

సాశనానశనే, సాశనం = భోజనాది వ్యవహారములతోకూడిన ప్రాజ్ఞా-
కోటిని, అనశనం = ఆహారవ్యవహారములు లేని అచేతనమగు నదీ
పర్వతములను, ఈ రెండింటినీ సృష్టించుటకు స్వయముగా విరాట్-
పురుషుడు బహువిధములుగా వ్యాప్తిచెందెనని అర్థము.

వ్యా॥ వి॥ ఉదైత్-ఉత్ అను ఉపసర్గపూర్వకముగా ఇట్లేగతౌ
అనుధాతువునకు లజ్ ప్రథమ పురుషైకవచనము. పునః = చివరి
విసర్గలు రేఫమును హిందినవి, అందువలన పదపాఠములో ఇతి
అనునది ఏర్పడెను. (పునరితి) తతః = మాయయందు ప్రవర్తించిన
తరువాత అని సాయణులు, అప్పటినుండి అని Griffith, Macdonell
అర్థమును వివరించిరి. విష్వజ్ = దేవమనుష్య పశువక్ష్యాదులరూప-
ముగా అని సాయణులు అన్ని వైపుల అని Peterson, Griffith అన్ని
దిక్కులయందు అని Macdonell అర్థములు వివరించిరి. వ్యక్రామత్ =
వి అను ఉపసర్గపూర్వకముగా క్రముపాదవిక్షిపే అనుధాతువునకు లజ్
ప్రథమపురుషైకవచనము. సాశనానశనే ఇతి = ఆహారమును గ్రహిం-
చెడి ప్రాజ్ఞికోటిని, ఆహారమును గ్రహించని నదీపర్వతాదికమును,
ఈ సమాసము ఋగ్వేదమునందు తరువాత ధశలో ఏర్పడిన ద్వంద్వ
సమాసములను తెలియజేయుచున్నది. కానీపదపాఠమునందుద్వంద్వ
సమాసములు విభజింపబడలేదు. అఖరి ఏకారము ప్రగృహ్యము,
అందువలన పదపాఠములో ఇతి అనుదానితో పరించబడెను.

స్వ॥ వి॥ సాశనానశనే ఇతి-ఇచ్చట పూర్వపదము ఉదాత్త-
మును హిందలేదు. ఉత్తరపదములోని చివరి అక్షరము ఉదాత్త-
మును హిందెను.

సం॥పా॥ 5) తస్మాద్విరాజజాయత విరాజో

అధిపూరుషః

సజాతో అత్యరిచ్యత

వశ్చాద్భూమిమథోఽపరః॥

ప॥ పా॥ తస్మాత్ విరాజో అజాయత విరాజః అధి

పురుషః సః జాతః అతి అరిచ్యత వశ్చాత్

భూమిమ్ అధోఽతి పరః॥

సా॥భా॥ విష్వజ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తంతదేవాత్ర ప్రపంచ్యతే తస్మాత్-అధిపురుషాత్ విరాజో - బ్రహ్మాండదేహః, అజాయత-ఉత్పన్నః వివిధాని రాజస్తేవస్తాని అత్రేతివిరాజో విరాజో-ది-విరాజోదేహస్యోపరి తమేవదేహమధికరణం కృత్వా, పురుషః-తద్దేహభి-మానీకర్షితపుమాన్ అజాయత సో-యం సర్వవేదాంతవేద్యః - పరమాత్మా స్వయమేవస్వకీయయా మాయయా విరాజోదేహం బ్రహ్మాండరూపం సృష్ట్వా తత్ర జీవరూపేణ ప్రవిశ్య బ్రహ్మాండాభిమానీ దేవతాత్మాజీవో-భవత్ సజాతః-విరాజోపురుషః, అత్యరిచ్యత-అతిరిక్తో-భూత్ విరాజో వృత్తిరిక్తో దేవతిర్వజ్ మనుష్యాదిరూపో-భూత్ వశ్చాత్ దేవాదిజీవ భావాదూర్ధ్వం, భూమిమ్-ససర్జేతిశేషః అధో-భూమిసృష్టిరనంతరం తేహం జీవానాం, పురః = ససర్జ పూర్వం తేనప్తవిద్ధారువీరితి పురః శరీరాది॥

సా॥భా॥అను॥ “విష్వజ్ వ్యక్రామత్” అనినీడై తే చెప్పబడినదో ఆ విషయమే ఇచ్చట వివరింపబడుచున్నది. తస్మాత్ = ఆధిపురుషుని నుండి, విరాజో = బ్రహ్మాండదేహము, అజాయత = ఉత్పన్నమైనది. విరాజో-ది = విరాజోదేహమునకుపైన ఆ దేహమునే ఆధారముగా

చేసుకొని, పురుషః = ఆ దేహముపై న అభిమానముగల ఒక పురుషుడు జన్మించెను. ఆయన అన్ని వేదాంతములచేత తెలుసుకొందగిన వరమాత్మ స్వయముగనే తన మాయచేత విరాట్ దేహము బ్రహ్మాండరూపమును సృజించి అచ్చట జీవరూపుడుగా ప్రవేశించి బ్రహ్మాండమునకు అభిమాని దేవతలకు అత్యజీవుడయ్యెను. సజాతః = ఆ విరాట్ పురుషుడు, అత్యరిచ్యత = అతిరిక్తుడుగా ఉండెను. (విరాట్ కంటే వేరుగా) దేవతిర్యజ్ = (వశువైద్యులు) మనుష్యరూపముగా ఉండెను. పశ్చాత్ = దేవాది జీవదావము హిందవ తరువాత, భూమి = భూమిని సృష్టించెను, అథో = భూమి సృష్టి అనంతరము ఆ జీవులకు పురః = శరీరములను సృష్టించెను. ఏడు దాతువులచేత పూరింపబడుచున్నవి కావున పురః అని ఏర్పడినది. (పురః = శరీరము)

వ్యా॥ వి॥ అకాయత = జన్మప్రాదుర్భావే అను ఆత్మనే పద ధాతువునకు లజ్ ప్రధమపురుషైకవచనము. అరిచ్యత = వదలిపెట్టుట అను అర్థముగల రిచదాతువునకు కర్మణి ప్రయోగము లజ్ ప్రధమ పురుషైకవచనము. అథో (అథ + ఊ) చివరికికారము ప్రగృహ్యము. పురః = శరీరము (సాయణ) ముందుగ (Peterson, Macdonell) తూర్పుపైపు (Griffith) అను అర్థములను ఆయా పాశ్చాత్యపండితులు వివరించిరి. “సజాతో.....అదోపురః” ఈ వాక్యము వలువిధములుగ వ్యాఖ్యానము చేయబడినది. ఆ విరాట్ పురుషుడు అతిరిక్తముగ నుండెను. విరాట్ కంటె వేరుగా దేవతిర్యజ్ మనుష్యరూపముగా ఉండెను. తరువాత భూమిని, శరీరమును సృష్టించెను. [Sayana] విరాట్ పురుషుడుద్భవించి భూమిని కొంతదూరము విశాలము చేసెను. ముందు వెనుక (Peterson, Macdonell) విరాట్ పురుషుడుద్భవించి భూమికి తూర్పువడమరలపైపు వ్యాపించెను. (Griffith)

సం॥పా॥ ౧) యత్పురుషేణ హవిషా

దేవాయజ్ఞమతన్వతః।

వసంతే అస్యసీదాజ్యం

గ్రీష్మఇధ్మః శరద్ధవిః॥

ప॥పా॥ యత్ పురుషేణ హవిషా దేవాః యజ్ఞమ్ అత-

న్వతః వసంతే అస్య ఆసీత్ ఆజ్యమ్ గ్రీష్మః

ఇధ్మః శరత్ హవిః॥

సా॥భా॥ యత్-యదాపూర్వోక్తక్రమేణైవ శరీరేషాత్పన్నేషు
సత్సు, దేవాః ఉత్తరసృష్టి సిద్ధ్యర్థం బాహ్యద్రవ్యస్యానుత్పన్నత్వేన
హవిరంతరాసంభవాత్ పురుషస్వరూపమేవమనసాహవిష్టేనసంకల్ప్య
పురుషేణ-పురుషాభ్యేన, హవిషా-మానసం యజ్ఞమతన్వత-అన్వతిష్ఠన్।
తదాసిం అస్య - యజ్ఞస్య, వసంత-వసంతర్తురేవ, ఆజ్యమాసీత్-
అభూత్, తమేవాజ్యత్వేనసంకల్పితవస్త ఇత్యర్థః। ఏవం గ్రీష్మ ఇధ్మః
ఆసీత్-తమేవేధ్యత్వేన సంకల్పితవస్త ఇత్యర్థః। తథాశరద్ధవిః ఆసీత్-
తామేవపురోడాకాదిహవిష్టేన సంకల్పితవంత ఇత్యర్థః।

సా॥ భా॥ అను॥ యత్ = పూర్వోక్త వ్రతారము శరీరములు
ఉత్పన్నములుకాగా, దేవాః = ఉత్తరసృష్టికొరకు బాహ్యద్రవ్యము
లనుత్పన్నములగుటవలన, హవిస్సులు లేకపోవుటవలన పురుష
స్వరూపమునే మనస్సుచేత హవిస్సులుగా సంకల్పించుకొని, పురుషేణ
హవిషా = పురుషుడను హవిస్సుచేత, యజ్ఞం అతన్వత = మానసిక
యజ్ఞమును చేసిరి. అప్పుడు అస్య = ఈ యజ్ఞమునకు, వసంతః =
వసంతఋతువు, ఆజ్యమాసీత్ = ఆజ్యముగా ఉండెను. (వసంత
ఋతువును ఆజ్యముగా సంకల్పించుకొనిరి) గ్రీష్మఇధ్మః ఆసీత్ =

గ్రీష్మఋతువును ఇద్దముగా (కద్దెలుగా) సంకల్పించుకొనిరి. అట్లే శరద్ధవిః ఆసీత్ = శరదృతువును పురోహతము మొదలగు హవిస్సులుగా (నైవేద్యద్రవ్యములుగా) సంకల్పించుకొనిరి.

వ్యా॥ వి॥ అతన్వత = తను విస్తారే అను ఆత్మనే వదధాతువునకు లక్ష్ ప్రధను పురుషబహువచనము. ఆసీత్ = అసభువి అను ధాతువునకు లక్ష్ ప్రధమపురుషైకవచనము.

స్వ॥ వి॥ అతన్వత-యచ్ఛబ్దముతో వాక్యము ప్రారంభించబడెను గనుక ఉదాత్తము ఏర్పడెను.

సం॥ పా॥ 7) తం యజ్ఞం బర్హిషి ప్రౌక్షన్
పురుషం జాతమగ్రతః।
తేన దేవా అయజన్త
సాధ్యాః ఋషయశ్చ యే॥

ప॥ పా॥ తం యజ్ఞం బర్హిషి ప్రౌక్షన్ పురుషమ్।
జాతమ్ అగ్రతః తేన దేవాః అయజన్త సాధ్యాః
ఋషయః చ యే॥

సా॥ భా॥ యజ్ఞం - యజ్ఞసాధనభూతం, తం - పురుషం పశుత్వభావనయాయూసేబద్ధం, బర్హిషి - మానసేయజ్ఞే ప్రౌక్షన్ - ప్రొక్షితవన్తః। శీదృశం అగ్రతః - సర్వసృష్టేః పూర్వం, పురుషం జాతం - పురుషత్వేనోత్పన్నమ్। తేన - పురుషరూపేణ పశునా, దేవా అయజన్త - మానసయాగం నిష్పాదితవన్త ఇత్యర్థః। కేతే దేవా ఇత్యుక్తాహా సాధ్యాః - సృష్టి సాధనయోగ్యాః ప్రజాపతి ప్రభృతయః తదనుకూలాః, ఋషయః - మంత్రద్రష్టారః, యేచనన్తి తే సర్వైః పృథగ్భూతైః త్యర్థః॥

సా॥ బా॥ అను॥ యజ్ఞం = యజ్ఞమునకు సాధనభూతుడగు, తం = ఆ పురుషుని పశువను భావనచేత యూపమునందు (స్తంభము) బంధించిన వానిని, బర్హిషి = మానసికయజ్ఞమునందు, ప్రొక్షన్ = మూర్ఛాది గడ్డిపరకలచేత ప్రోక్షించిరి. ఎటువంటి వానిని! అగ్రతః = మొత్తము సృష్టికిపూర్వము, పురుషంశాతం = పురుషుడుగా ఉత్పన్నమైనవాడు, తేన = అటువంటి పురుషరూపుడగు పశువుచేత, దేవా అయజన్త = మానసిక యాగమును చేసిరి. ఆ దేవతలు ఎవరనగా, సాధ్యః = ప్రజాపతి మొదలగు సృష్టికర్తలు, ఋషయః = మంత్రద్రష్టలగు ఋషులు, యేచసన్తి = ఎవరైతే కలరో వారంతా యాగమును చేసిరి.

వ్యా॥ వి॥ యజ్ఞం-దానార్థక యజధాతువునుండి నిష్పన్నమైన సుబంతరూపమునకు ద్వితీయైకవచనము. అయజన్త = ఆత్మనే వద యజధాతువునకు లబ్ధ ప్రధమపురుషబహువచనము. సాధ్యః = ప్రాచీనమగు యాగసంబంధ దేవతలు (యాగమునకు సంబంధించిన ఒక వర్గమువారు) అని Griffith ప్రజాపతి మొదలగు దేవతలు సృష్టి చేయగల సమర్థులు అని సాయణులు, దేవతలకు సంబంధించిన నామములు అని Macdonell అభిప్రాయములను తెలిపిరి.

సం॥పా॥ 8) తస్మాద్యజ్ఞాత్పర్వహుతః

సంభృతం వృషదాజ్యమ్।

పశూన్తాంశ్చ క్రేవాయవ్యా

నారణ్యాన్ప్రామాశ్చయే॥

ప॥ పా॥ తస్మాత్ యజ్ఞాత్ సర్వహుతః సమైభ్యతమ్।

వృషత్ ఆజ్యమ్! పశున్! తాన్! చక్రే! వాయు-
వ్యాన్! ఆరద్యాన్! గ్రామ్యాః! చ! యే॥

సా॥ భా॥ సర్వహుతః = సర్వాత్మకః పురుషః యస్మిన్ యజ్ఞే-
హూయతే సోఽయం సర్వహుత్ తద్భూత్ తస్మాత్ - పూర్వోక్తాత్
మానసాత్ యజ్ఞాత్, వృషదాజ్యం - దధిమిశ్రమాజ్యం, సంభృతమ్-
సంపాదితమ్॥ దధిదాజ్యం చేత్యేవమాది బోగ్యజాతం సర్వం సంపాదిత
మిత్యర్థః! తథావాయవ్యాన్-వాయుదేవతాకాల్లోకప్రసిద్ధాన్, ఆరద్యాన్
పశున్ చక్రే-ఉత్పాదితవాన్, ఆరద్యాహరిదాయః! తథాయే చ
గ్రామ్యాః-గవాశ్వాదయః తానపిచక్రే॥

సా॥ భా॥ అను॥ సర్వహుతః = సర్వాత్మకుడగు పురుషుడు ఏ
యజ్ఞమునందు హవనము చేయబడుచున్నాడో ఆ యజ్ఞము సర్వ
హుత్ అనబడును. తస్మాద్యజ్ఞాత్ = పూర్వోక్తమగు మానసికయజ్ఞము
నుండి, వృషదాజ్యం = దధిమిశ్రితమైన ఆజ్యము, (నెయ్యి) సంభృ
తం = సంపాదించబడినది, దధి ఆజ్యము మొదలగు భుజించబడు
వదార్థములు హిందబడినవి. అట్లే వాయవ్యాన్ = వాయు దేవతలకు
సంబంధించిన లోకములను ఆరద్యాన్ పశున్ చక్రే = లేడి మొదలగు
అరణ్యజంతువులను ఆ పురుషుడు సృష్టించెను. అట్లే యేచగ్రామ్యాః =
గోవు అశ్వము మొదలగు గ్రామ్య జంతువులను సృష్టించెను.

వ్యాఖ్య॥ సర్వహుతః = సర్వాత్మకుడగు పురుషుడు ఏ యజ్ఞము
నందు హవనముచేయబడుచున్నాడో అది సర్వహుత్ అని సాయణులు
పూర్ణముగా చేయబడినది అని Peterson గొప్ప అని Griffith పూర్తిగా
సమర్పించుట అని Macdonell అర్థములను వివరించిరి. సంభృతమ్ =
సమీ అను ఉపసర్గపూర్వకముగా క్త ప్రత్యయసహితముగా నున్న

భృదాతువుయొక్క భూతకాలికరూపము (సంపాదించబడినది, సేకరించబడినది అని అర్థము.) అది ఇచ్చట Finite Verb. (హద్దుగల క్రియ)గా ఉపయోగించబడినది. వృషత్-అజ్యమ్ = దధితో మిశ్రితమగు నెయ్యి అని సాయణులు, వెన్న మరియు దధిమిశ్రమమని Wilson బిందువులుగా పదు కొవ్వుపదార్థము అని Griffith గడ్డకట్టిన వెన్న అని Macdonell పలు అర్థములను వివరించిరి. వాయవ్యాన్ = పొదము చివరలో కలదు. కావున చివరి నకారమునకు లోపము రాలేదు.

స్వ॥ వి॥ వృషత్-అజ్యమ్ = ఇది కర్మధారయసమాసము కాన ఉత్తరపదములోని చివరి అక్షరమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 9) తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత

ఋచః సామానిజ్ఞిరే॥

చందాంసిజ్ఞిరే తస్మా

ద్యజ్ఞస్తస్మాదజాయత॥

ప॥ పా॥ తస్మాత్ యజ్ఞాత్ సర్వహుతః ఋచః సామానిజ్ఞిరే ఛందాంసిజ్ఞిరే తస్మాత్ యజ్ఞః తస్మాత్ అజాయత॥

సా॥ భా॥ సర్వహుతః తస్మాత్ పూర్వోక్తాత్, యజ్ఞాత్ - ఋచః సామానిచజ్ఞిరే-ఉత్పన్నాః తస్మాత్-యజ్ఞాత్, ఛందాంసి-గాయత్రాదీని, జ్ఞిరే తస్మాత్-యజ్ఞాత్, యజ్ఞః అపి అజాయత॥

సా॥ భా॥ అను॥ సర్వహుతః తస్మాత్-యజ్ఞాత్=పూర్వోక్తమగు ఆయజ్ఞము నుండి ఋచః సామానిచజ్ఞిరే - ఋక్కులు సామములు ఉత్పన్నమై నవి. తస్మాత్=ఆ యజ్ఞమునుండి, ఛందాంసి=గాయత్రి మేః దలగు

చందస్సులు, జిజ్ఞరే = ఉత్పన్నమైనవి. తస్మాత్ = ఆ యజ్ఞమునుండి
యజరవ్యజాయత = యజస్సులుకూడా ఉద్భవించినవి.

వ్యా॥ వి॥ జిజ్ఞరే = జనీప్రాదుర్భావే అను ఆత్మనేవదధాతువు-
నకు లిట్ ప్రథమ పురుషబహువచనము. ఛందాంసి = గాయత్రి
మొదలగు ఛందస్సులు అని సాయణులు, అధర్వవేదము అను
అర్థమును Muir పండితుడు వివరించెను. ఈ అభిప్రాయమునే
Peterson కూడా సమర్థించెను.

సం॥పా॥ 10) తస్మాదశ్వా అజాయన్త

యే కేచో భయాదతః॥

గావోహ జిజ్ఞరే తస్మా

త్తస్మాజ్జాతా అజావయః॥

ప॥ పా॥ తస్మాత్ అశ్వాః అజాయన్త యే కే చ భయా
దతః గావః హ జిజ్ఞరే తస్మాత్ తస్మాత్ జాతాః
అజావయః॥

సా॥ భా॥ తస్మాత్ - పూర్వోక్తద్యజ్ఞాత్, అశ్వా అజాయత-
ఉత్పన్నాః తథా యే కేచ - అశ్వవ్యతిరిక్తగర్దభా అశ్వతరాశ్చ,
ఉభయాదతః-ఊర్ధ్వాభోభాగయోరుభయోః దన్తయుక్తాః పన్తితేఽప్య
జాయంత తథా తస్మాత్-యజ్ఞాత్, గావః చ జిజ్ఞరే కించ తస్మాత్-
యజ్ఞాత్, అజావయః చ జాతాః॥

సా॥ భా॥ అను॥ తస్మాత్ = పూర్వోక్తమగు ఆ యజ్ఞమునుండి,
అశ్వా అజాయన్త = గుఱ్ఱములు ఉత్పన్నమైనవి. అట్లే యే కేచ =
అశ్వమునకంటే వేరైన గర్దభములు, ఉభయాదతః = ఊర్ధ్వాభో
భాగములందు (పైన క్రింద) దంతములతోకూడినజంతువులు ఉత్పన్న

మైనవి. అట్లే కస్మాత్ = ఆ యజ్ఞమునుండి, గావః చజ్జిరే = గోవులు జరించినవి. ఇంకనూ ఆ యజ్ఞమునుండి, అజావయశ్చ జారాః = మేకలు, గోత్రైలుకూడా పుట్టినవి.

వ్యా॥వి॥ ఉభయాదతః = రెండు వరుసల దంతములుకల్గినవి. అజావయః = అనగా గోత్రైలు మరియు మేకలు ద్వంద్వసమాసము పదపాదములతో విభాగము చేయబడలేదు.

స్వ॥ వి॥ ఉభయాదతః = ఇది బహు వ్రీహీసమా సము కావున చూర్ణవదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను.

సం॥పా॥ 11) యత్పురుషం వ్యదధుః

కతిధావ్యకల్పయన్

ముఖం కిమస్య కౌబాహూ

కాశిరూపాదా ఉచ్యేతే॥

ప॥పా॥ యత్ పురుషమ్ వి అదధుః కతిధా వి అకల్పయన్ ముఖమ్ కిమ్ అస్య కౌ బాహూ ఇతి కౌ కాశిరూపాదా ఉచ్యేతే ఇతి॥

సా॥భా॥ ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాది సృష్టివస్తుం బ్రాహ్మణాది సాంప్రక్కా ఉచ్యంతే ప్రజాపతేః ప్రాణరూపాదేవాః యత్-యదా, పురుషం-విరాడ్-రూపం వ్యదధుః - సంకల్పేనోత్పాది తవంతః తదానీం కతిధా-కతిభిః వక్కరైః, వ్యకల్పయన్ - వివిధం కల్పితవంతః అస్య - పురుషస్య, ముఖం కిం ఆసీత్, కౌబాహూ అభూతామ్, కాశిరూ, కౌచపాదా ఉచ్యేతే, ప్రధమంసామాన్యరూపః ప్రశ్నః వక్కాత్ముఖంకిమిత్యాది నావిశేష విషయాః ప్రశ్నాః॥

సా॥భా॥అను॥ ప్రశ్నోత్తరరూపముగా బ్రాహ్మణాదులస్స పిరి

వివరించుటకు బ్రహ్మవాదుల ప్రశ్నలు పేర్కొనబడుచున్నవి. ప్రజా-
పతికి (బ్రహ్మకు) ప్రాణరూపులగు దేవతలు, యత్ = ఎప్పుడు,
పురుషం = విరాట్పురుషుని, వ్యదధుః = సంకల్పముద్వారా ఉత్పా-
దనచేసిరో అప్పుడు, కతిథా = ఎన్నివిధములుగా, వ్యకల్పయన్ =
కల్పనచేసిరి. (విభాగము చేసిరి) అస్య = విరాట్పురుషునికి, ముఖం-
కిమ్ = ముఖము ఏమై ఉండెను? కౌబాహా = భుజములు ఏమని
వ్యవహరించబడినవి. కాఊరూ = ఊరుపులు (తొడలు) ఏమని పిలువ-
బడినవి. కౌచపాదావుచ్యేతే = పొదములేవిధముగా వ్యవహరించ-
బడినవి. యెదట సామాన్యరూపమగు ప్రశ్నలు తరువాత విశేష
విషయ ప్రశ్నలు వేయబడినవి.

వ్యా॥ వి॥ వ్యదధుః = వి అను ఉపసర్గపూర్వకముగా ధార-
ణార్థకధాధాతువునకు లజ్ ప్రథమపురుషబహువచనము, అకల్పయన్ =
కల్పించుట అను అర్థముగల్గిప్ ధాతువునకు లజ్ ప్రథమపురుషబహు-
వచనము. ఉచ్యేతే = వచవరిభాషణ అను ఆత్మనేపద ధాతువునకు
లజ్ ప్రథమ పురుషద్వివచనము. ద్వివచనములోని చివరి ఏకారము
ప్రగృహ్యసంజ్ఞను పొందెను. అందువలన పదపారములో ఇతి అను-
నది ఏర్పడెను. (ఉచ్యేతే ఇతి)

స్వ॥ వి॥ వ్యదధుః = యచ్ఛబ్దముతో వాక్య ప్రారంభము
గనుక ఈ పదమునకు ఉదాత్తము వచ్చెను. (అదధుః)

సం॥ పా॥ 12) బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్

బాహూరాజన్యః కృతః।

ఊరూతదస్య యద్వైశ్యః

పద్భ్యాం తూద్రో అజాయత॥

ప॥ పా॥ బ్రాహ్మణః॥ అస్య॥ ముఖమ్॥ ఆసీత్॥ బాహూఇతి॥
రాజన్యః॥ కృతః॥ ఉరూఇతి॥ తత్॥ అస్య॥ యత్॥
వైశ్యః॥ పత్తేభ్యామ్॥ శూద్రః॥ అజాయత॥

సా॥ భా॥ ఇదానిం పూర్వోక్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరాణి దర్శ-
యంతి॥ అస్య-ప్రజాపతేః, బ్రాహ్మణః - బ్రాహ్మణత్వ జాతి విశిష్టః
పురుషః, ముఖమాసీత్-ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః॥ యోఽయం రాజన్యః
క్షత్రియత్వ జాతిమాన్ పురుషః సః, బాహూకృతః-బాహుత్వేన నిష్పా-
డితః, బాహుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః॥ తత్-తదాసీమ్, అస్య-ప్రజా-
పతేః, యత్-యో ఉరూతద్రూపః వైశ్యః సంపన్నః ఉరుభ్యా-
దుత్పన్న ఇత్యర్థః॥ తథాన్యవద్భ్యాం-పాదాభ్యాం, శూద్రః-శూద్రత్వ
జాతిమాన్ పురుషః అజాయత॥

సా॥ భా॥ అను॥ పూర్వోక్తప్రశ్నలకు సమాధానములు ప్రద-
ర్శించబడుచున్నవి. అస్య=ఈ ప్రజాపతికి, బ్రాహ్మణః=బ్రాహ్మణత్వ
జాతితోకూడిన పురుషుడు, ముఖమాసీత్ = ముఖమునుండి ఉత్పన్న-
మయ్యెను. రాజన్యః=క్షత్రియత్వజాతితోకూడిన పురుషుడు, బాహూ
కృతః = బాహువులుగా ఉత్పాదన చేయబడెను. బాహువులనుండి
ఉత్పన్నమయ్యెను అని అర్థము. తత్ = అప్పుడు అస్య=ప్రజాపతికి
యత్ ఉరూ = ఏనైతే ఉరువులు కలిపి ఆ రూపములో, వైశ్యః =
వ్యాపారిమణేయులై తుడు ఉత్పన్నమయ్యెను. ఉరువులనుండి
ఉత్పన్నమయ్యెనని అర్థము. అట్లే ప్రజాపతియొక్క వద్భ్యాం =
పాదములనుండి, శూద్రః = శూద్రత్వజాతి కలిగిన పురుషుడు,
అజాయత = జనించెను. (ముఖము మొదలగు అవయవములనుండి
బ్రాహ్మణాదుల ఉత్పత్తి యజుర్వేదసంహితయందు “సముఖతస్త్రి-

వృతం నిరమిమీత" (తై.సం, 7-1-14) అను మంత్రముద్వారా
స్పష్టముగా వివరించబడెను.

సం॥పా॥ 13) చన్ద్రమా మనసో జాతశ్చక్షోః
సూర్యో అజాయత|
ముఖాదిన్ద్రాగ్నిశ్చ
ప్రాణాద్వాయురజాయత॥

ప॥ పా॥ చంద్రమాః మనసః జాతః చక్షోః సూర్యః అజా-
యత| ముఖాత్ ఇన్ద్రః చ అగ్నిః చ ప్రాణాత్|
వాయుః అజాయత॥

సా॥ భా॥ యథాదధ్యాజ్యాదిద్రవ్యాణి గవాదయః పశవః
ఋగాదిపేదా బ్రాహ్మణాదయోమనుష్యాశ్చ తస్మాదుత్పన్నా ఏవం
చంద్రాదయో దేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నా ఇత్యాహ| ప్రజాపతేః
మనసః-సకాశాత్. చంద్రమాః జాతః చక్షోః చ చక్షుషః సూర్యః-అపి
అజాయత| అస్యముఖాదిన్ద్రాగ్నిశ్చ - దేవాపుత్పన్నా! అస్య
ప్రాణాద్వాయురజాయత॥

సా॥ భా॥ అను॥ ఎట్లైతే దధ్యాజ్యాది ద్రవ్యములు, గో
మొదలగు వస్తువులు, ఋగాది పేదములు, బ్రాహ్మణుడు మొదలగు
మనుష్యులు ఉత్పన్నము అయినారో అట్లే చంద్రాది దేవతలుకూడా
ఉత్పన్నమయిరి. ప్రజాపతియొక్క, మనసః = మనస్సునుండి,
చంద్రమాః జాతః = చంద్రుడు జనించెను. చక్షోః=నేత్రమునుండి
సూర్యః = సూర్యుడు, అజాయత = ఉద్భవించెను. ముఖాదింద్ర-
శ్చాగ్నిశ్చ = ప్రజాపతి ముఖమునుండి ఇంద్రుడు మరియు అగ్ని
ఉత్పన్నమైరి. ప్రాణాద్వాయురజాయత=అట్లే ప్రజాపతి ప్రాణము
నుండి వాయువు జనించెను.

సం॥పా॥ 14) నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం

శీర్ష్ణో ద్యౌః సమవర్తత।

వద్భ్యాం భూమిర్దిశః శ్రోత్రాత్

తథా లోకాన్ అకల్పయన్॥

ప॥ పా॥ నాభ్యాః| ఆసీత్| అన్తరిక్షమ్| శీర్ష్ణః| ద్యౌః| సమ్|
అవర్తత| వత్-భ్యామ్| భూమిః| దిశః| శ్రోత్రాత్|
తథా| లోకాన్| అకల్పయన్॥

సా॥ భా॥ యథాచంద్రాదీన్ ప్రజావతేర్భువః ప్రభృతిభ్యోఽ-
కల్పయన్ తథా - అంతరిక్షాదీన్, లోకాన్-ప్రజావతేః నాభ్యాదిభ్యో,
దేవాః, అకల్పయన్ - ఉత్పాదితవంతః| నాభ్యాః- ప్రజావతేర్నాభేః
అంతరిక్షమాసీత్| శీర్ష్ణః-శిరసః, ద్యౌః సమవర్తత - ఉత్పన్నా| అస్య
పద్భ్యాం-పాదాభ్యాం, భూమిః - ఉత్పన్నా| అస్యశ్రోత్రాద్దిశః
ఉత్పన్నాః॥

సా॥భా॥అను॥ ఎదై తే చంద్రాదులు ప్రజావతియొక్క మనస్సు
మొదలగు అవయవములనుండి ఉత్పాదన చేయబడిరో, తథా = అట్లే
అంతరిక్షాది, లోకాన్ = లోకములను ప్రజావతియొక్క నాభి మొదలగు
ప్రదేశములనుండి దేవతలు, అకల్పయన్ = కల్పనచేసిరి. (ఉత్పా-
దనచేసిరి) నాభ్యాః=ప్రజావతియొక్క నాభినుండి, అంతరిక్షమాసీత్=
అన్తరిక్షము (మధ్యలోకము) ఉత్పన్నమయ్యెను. శీర్ష్ణః=శిరస్సు
నుండి, ద్యౌః సమవర్తత = ఆకాశముద్భవించెను. ప్రజావతియొక్క
పద్భ్యాం = పాదములనుండి, భూమిః = భూమి ఉత్పన్నమయ్యెను.
ఈ ప్రజావతియొక్క, శ్రోత్రాత్=శ్రోత్రములనుండి, దిశః = తూర్పు
మొదలగు దిక్కులు ఉత్పన్నమైనవి.

వ్యా॥ వి॥ సమవర్తత = సమ అను ఉపసర్గపూర్వకముగా
పృథువర్తనే అను అత్మనేవదధాతువునకు లబ్ధ ప్రధమపురుషైక-
వచనము.

సం॥పా॥ 15) సప్తా స్యాసన్నరిధయస్త్రిః

సప్త సమిధః కృతాః

దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానా

అబద్ధు స్పురుషం వశమ్॥

ప॥ పా॥ సప్త॥ అస్య॥ ఆసన్॥ పరిధయః॥ త్రిః॥ సప్త॥

సమిధః॥ కృతాః॥ దేవాః॥ యత్॥ యజ్ఞమ్॥

తన్వానాః॥ అబద్ధున్॥ పురుషమ్॥ వశమ్॥

సా॥ భా॥ అస్య-సాంకల్పికయజ్ఞస్య గాయత్ర్యా దీని, సప్త-
ఛందాంసి, పరిధయః ఆసన్॥ ఐష్టికస్యాహవనీయస్యత్రయః పరిధయ
ఉత్తరపేదికాస్త్రయః ఆదిత్యశ్చ సప్తమః పరిధి ప్రతినిధిరూపః॥
తతఏవ ఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర సప్తఛందోరూపాః-
తథాసమిధః త్రిఃసప్త - త్రిగుణీకృత సప్తసంఖ్యాకాః ఏ కవింశతిః
కృతాః॥ ద్వాదశమాసాః పంచర్తవస్త్రయ ఇమేలోకా అసావాదిత్య ఏ
కవింశః (తై.సం. 5-1-103) ఇతిత్రుతాః వదార్ధా ఏకవింశతిదారు
యుక్తైర్ధృత్వేన భావితాః॥ యత్-యః పురుషః వైరాజోఽస్తితం, పురు-
షం దేవాః - ప్రజావతి ప్రాణేంద్రియరూపాః యజ్ఞం తన్వానాః-
మానసం యజ్ఞం తన్వానాః కుర్వాణాః, వశం అబద్ధున్-విరాట్ పురుష
మేవ వశత్వేన భావితవంతః॥

సా॥ భా॥ అను॥ అస్య = సాంకల్పికయజ్ఞమునకు గాయత్రి
మొదలగు, సప్త = ఏడు ఛందస్సులు, పరిధయః ఆసన్ = ఐష్టికాహవ

జ

నీయుమునకు మూడుపరిధులు, ఉత్తరవేదికలు మూడు, ఆదిత్యుడు ఏడవపరిధికి ప్రతినిధిరూపముగా ఉండెను. అందువలన ఆదిత్యుడితో కూడిన ఏడు పరిధులు ఇచ్చట ఏడు ఛందోరూపములుగా నున్నవి. అట్లే సమిధః త్రిః సప్త = (21) సమిధలు చేయబడినవి. అవి 12 మాసములు, 5 ఋతువులు, 3 లోకములు ఆదిత్యునితో కలిపి (21) సంఖ్య ఏర్పడును. (తై.సం. 5-1-10, 3) ఇట్లు శృతిలో పేర్కొనబడిన వదార్థములు (21) దారువులతోకూడిన ఇద్దములుగా భావించబడినవి. యత్ = ఏ పురుషుడు విరాట్గా ఉన్నాడో, తం పురుషం దేవాః = ఆ పురుషుని ప్రజావతికి ప్రాజేంద్రియరూపులగు దేవతలు, యజ్ఞంతన్వానాః = మానసిక యజ్ఞమును చేయుచూ, వశంతబద్ధన్ = విరాట్పురుషునే వశువుగా భావించిరి.

వ్యా॥ వి॥ సప్త పరిధయః = గాయత్రి మొదలగు ఏడు ఛందస్సులే యజ్ఞమునకు పరిధులుగా ఉండెనని సాయణులు ఏడు సముద్రములే ఏడు పరిధులుగా ఉండెనని మహిధరుడు, ఏడు పరిధులలోగల ఏడు సంఖ్యను పవిత్రమైన దానినిగా Macdonell భావించెను. హోమకుండమునకు (మూడు) ఆకుపచ్చని పుల్లలు మాత్రమే చుట్టవక్కల పరిధులుగా ఉపయోగించబడునని Macdonell అభిప్రాయము. కృతాః = కృధాతువునకు భూతకాలిక కృత ప్రత్యయరూపము, ఇచ్చట Finite Verb. (హద్దగలక్రియ)గా ఉపయోగించబడినది. తన్వానాః = తనువిస్తారే అనుధాతువునుండి నిష్పన్నమైన వర్తమానకాలిక ప్రధమబహువచన రూపము. అబద్ధన్ = బంధనార్థక బధధాతువునకు లజ్ ప్రధమపురుష బహువచనము.

స్వ॥ వి॥ అబద్ధున్ - అనునది పాద ప్రారంభము కనుక
ఉదాత్తమును పొందెను.

సం॥పా॥ 16) యజ్ఞేన యజ్ఞమయజంత దేవా
స్తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్1
తేహనాకం మహిమానః సచంత
యత్రపూర్వేసాధ్యాః సన్తి దేవాః॥

ప॥ పా॥ యజ్ఞేన॥ యజ్ఞమ్॥ అయజంత॥ దేవాః॥తాని॥ధర్మాణి॥
ప్రథమాని॥ ఆనన్॥ తే॥ హ॥ నాకమ్॥ మహిమానః॥
సచంత॥ యత్ర॥ పూర్వే॥ సాధ్యాః॥ సన్తి॥ దేవాః॥

సా॥ భా॥ పూర్వం ప్రవంచేనోక్తమర్థం సంక్షిప్తాత్రదర్శన
యతి, దేవాః-ప్రజాపతి ప్రాణరూపాః, యజ్ఞేన-యథోక్తేన మానసేన
సంకల్పేన, యజ్ఞం-యథోక్త యజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిం, అయజంత-
పూజితవంతః॥ తస్మాత్పూజనాత్, తాని-ప్రసిద్ధాని ధర్మాణి-జగద్రూప-
వికారాణాంధారకాణి, ప్రథమాని-ముఖ్యాని, ఆనన్॥ ఏతావతాసృష్టి
ప్రతిపాదకసూక్తభాగార్థః సంగృహీతః॥ అథోపాసనతత్ఫలానువాదక
భాగార్థః సంగృహ్యతే॥ యత్ర-యస్మిన్ విరాట్ ప్రాప్తిరూపేనాతే॥
పూర్వేసాధ్యాః-పురాతనా విరాడుపాస్తిసాధకాః, దేవాః సన్తి-తిష్ఠంతి,
తేహనాకం-విరాట్ ప్రాప్తిరూపం స్వర్గం, తే మహిమానః-తదుపాసకా
మహత్మానః, సచంత-సమవయన్తి ప్రాప్నువన్తి॥

సా॥ భా॥ అను॥ పూర్వము వివరించిన అర్థమును సంక్షేపముగా
ప్రదర్శించుచున్నాడు. దేవాః=ప్రజాపతి ప్రాణరూపులు, యజ్ఞేన =
మానసికసంకల్పముద్వారా, యజ్ఞం=యజ్ఞస్వరూపుడగు ప్రజాపతిని,
అయజంత=పూజించిరి. ఆ పూజవలన, తాని = ప్రసిద్ధములు,

ధర్మాణి = జగద్రూప వికారములను ధరించునవి, ప్రధమాని అసీన్ =
ముఖ్యములుగా ఉండెను. ఇప్పటివరకు సృష్టిని ప్రతిపాదన చేయు
సూక్తభాగార్థము సంగ్రహించబడెను. అనంతరము ఉపాసనా
పలాన్ని అనువదించుభాగార్థముసంగ్రహించబడును. యత్ర=విరాట్
ప్రాప్తిరూపమగు ఏ స్వర్గమునందు, పూర్వేసాధ్యాః = ప్రాచీనులు
విరాడుపాసనా సాధకులు, దేవాఃసన్తి = దేవతలున్నారో, తత్సాక్షం =
విరాట్ప్రాప్తిరూపమగు ఆ స్వర్గమును, తే మహిమానః = దానిని
ఉపాసించు మహాత్ములు, సచన్త = పొందుచున్నారు.

వ్యా॥వి॥ సచన్త = వెంబడించిపోవు, పొందుట అను అర్థములు
గల ఆత్మనేవద సచ ధాతువునకు లట్ ప్రధమపురుషబహువచనము.

తప్పొప్పుల పట్టిక

పేజీ నెం.

తప్పు

ఒప్పు

2-4

యజ్ఞము

యజ్ఞము

43-11

తప్తా

తృప్తా

59-9

త్వీం

త్వీం

61-23

స్కంధనేభిః

స్కంభనేభిః

62-3

యయే

మమే

62-4

స్కంధనేభిః

స్కంభనేభిః

62-9

రజసే, వియయే

రజసే, విమమే

62-12

కర్మాచ్చయా

కర్మేచ్చయా

62-13

అజీర్ణైః

అజీర్ణైః

63-3

స్కందనేభిః

స్కంభనేభిః

63-15

క్షేత్రం

క్షత్రం

63-18

మోజే

మోజో

63-20

బృహత్

బృహత్

64-3

సర్వత్ర

సర్వత్ర

64-17

సమిన్వదం

సమిన్వతం

64-18

గృగానే

గృడానే

66-11

లోకా

లోక

66-13

నిర్మయ, యతి

నిర్మయే, మతి

66-16

జ్ఞాతం

జ్ఞాత్రితం

67-2

లోక

లోక

69-10

విస్తేర్ణేషు

విస్తేర్ణేషు

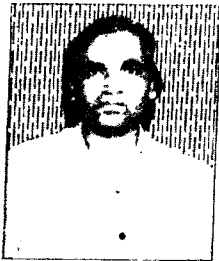
69-11

అత్రిత

అత్రిత్య

71-14	గిరిక్షిణీ	గిరిక్షిణీ
71-18	వ్యాపకాయ	వ్యాపకాయ
73-13	ప్రక్షీపణాని	ప్రక్షీపణాని
73-16	విశ్వ	విశ్వా
73-23	అక్షీయమాగా	అక్షీయమాదా
75-9	పరయే	పరమే
75-17	దోతనస్వభావం	దోతనస్వభావం
75-15	సేవ్యత్వేన	సేవ్యత్వేన
83-17	శ్వప్రశావం, కిత్వం	శ్వప్రశాం, కితవం
87-5	అదీధ్య	అదీధ్య
93-17	నీచాన	నీచీన
93-22	అపి	అపి
96-19	వ్యాపకానయుయుజ్జాన్జే, వ్యాపకానజ్జాన్యుయుజే	
101-14	నుతా	ను
103-4	పృత్వాత్మ్య	పృత్వాత్మ్య
103-9	దేవిహారాడాభ్యో	దేహోవిరాడాభ్యో

BIO - DATA

పేరు :

డా॥ కె. హయగ్రీవశర్మ

విద్యార్హతలు :

M.A., M Phil., Ph.D.,
Sahitya Siromani

జన్మతేదీ :

రేడర్, సంస్కృతవిభాగము.

శ్రీ సేంకదేశ్వర విశ్వవిద్యాలయము, తిరువతి.

రచనలు :

The Grammatical Foundations of Alankaras

[M.Phil.,]

Vāmana and the Pañcamahakavyas (Ph.D.,)

ప్రచురణలు :

1) నిరుక్తమునకు తెలుగు వివరణ

(1వ అధ్యాయము 2వ అధ్యాయమునకు మొదటిపాదము)

2) ఋగ్వేదసూక్తములు : శ్రీసాయణభాష్యమునకు తెలుగు
అనువాదము (వ్యాకరణ స్వరవిశేషములతో)

అభిరుచులు : గ్రంథపరచనము, రచనలయందాసక్తి.